

**Stor-Elvdal
kommune**

PlanID: xxxxxx
Sist revidert: 22.10.2024

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ

Forsidefoto:

Engen Trønnes (Stor-Elvdal Hotell), Barfrøstue.

Foto fra Riksantikvarens kulturminnebase, Jan-Tore Egge

KOMMUNEDPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ

STOR-ELVDAL KOMMUNE

2024-2034

Arbeidsgruppa for planarbeidet har bestått av:

Camilla Andersson: Stor-Elvdal kommune, enhetsleder forvaltning
Marianne Kløften: Stor-Elvdal kommune, byggesaksbehandler
Janne Mellum: Stor-Elvdal kommune, kultursjef
Anja Øren Ryen: Feste Nordøst as, arealplanlegger/kulturminneforvalter

Plandokumentet er utarbeidet av
Feste Nordøst as og Stor-Elvdal kommune

FESTE
LANDSKAP · ARKITEKTUR

FORORD

Utarbeidelse av kulturminneplan skiller seg fra prosessen med å lage en tradisjonell kommunedelplan for spesifikke områder eller temaer i kommunen. En kulturminneplan er en omfattende plan som tar sikte på å formidle historien bak kulturminnene i landskapet, basert på kommunens historie og deres betydning for områdets utvikling.

Denne planen fokuserer hovedsakelig på fysiske, jordfaste kulturminner. Derfor er mye utelatt: Dette er i mindre grad en fortelling om menneskene selv, men snarere om de materielle sporene de har etterlatt seg gjennom tidene i Stor-Elvdal. Kulturminnene er en uerstattelig del av vår historie, og et av de sentrale målene med kulturminneplanen er å sikre at et representativt utvalg bevarer, slik at fremtidige generasjoner kan få et innblikk i Stor-Elvdals historie.

Planen har som formål å være et viktig verktøy i den kommunale kulturminneforvaltningen, samtidig som den fremmer forståelsen av kulturminnenes verdi for vår felles historie og identitet.

Prosjektgruppa:

Camilla Anderson, Marianne Kløften og Janne Mellum

INNHOOLD

1.	DE VERDIFULLE KULTURMINNENE.....	8
1.1.	Innledning.....	8
1.2.	Kulturminner er verdier.....	9
1.3.	Kulturminner i samfunnsutviklinga	9
2.	BAKGRUNN OG FORMÅL	10
2.1.	Bakgrunn og prosess.....	10
2.2.	Planens formål.....	10
2.3.	Planens oppbygning	13
2.4.	Immaterielle kulturminner	12
2.5.	Verdisetting og utvalg.....	12
2.6.	Kriterier for verdivurdering	13
3.	KULTURMINNEVERN	14
3.1.	Viktige begreper	14
3.2.	Ansvarsfordeling i kulturminnevernet.....	15
3.3.	Lovverk	16
3.4.	Nasjonale og regionale føringer	17
3.5.	Kulturminner i Engerdal.....	17
3.6.	Økonomiske støtteordninger	19
3.7.	Formidling og tilrettelegging	21
4.	JAKT, FISKE OG FANGST	22
5.	SAMISKE KULTURMINNER.....	33
6.	JORDBRUK OG SETRING	54
7.	VERDENSARVEN RØROS OG CIRCUMFERENSEN	70
8.	SKOG, FLØTING OG UTMARKSNÆRING.....	86
9.	KOMMUNIKASJON OG SAMFERDSEL.....	102
10.	MØTEPLASSER.....	110
11.	STEDSNAVNER.....	126
12.	SAMLEKART. KJULTURMINNEPLANENS KULTURMINNER OG KULTURMILJØ.....	132
13.	BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER.....	134
13.1.	Generelle bestemmelser (pbl § 11-9).....	134
13.2.	Retningslinjer.....	135
14.	HANDLINGSPROGRAM 2020-2024.....	136
15.	LITTERATURLISTE.....	137

1. DE VERDIFULLE KULTURMINNENE

1.1. INNLEDNING

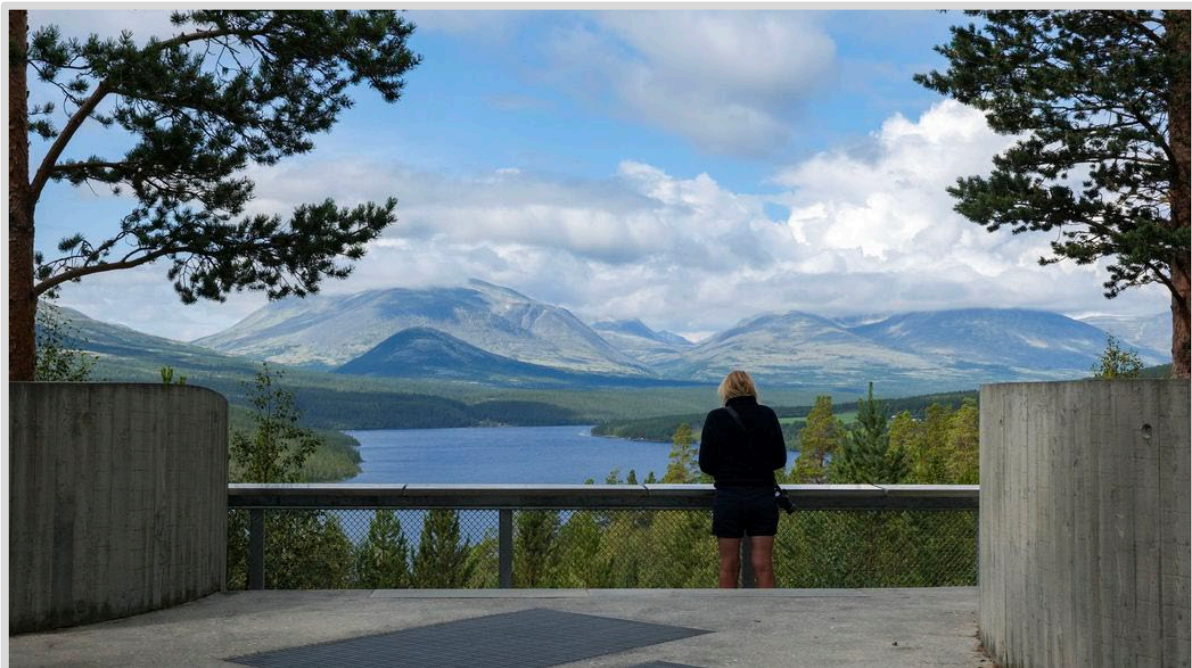
Alle spor etter menneskelig aktivitet kan beskrives som kulturminner, enten det er et hus, ei øks, en mynt eller ei bru. Kulturminner kan også være avtrykk i naturen som for eksempel en sti, en åker eller en stor stein som det knytter seg en historie til.

Hver dag forsvinner kulturminner ved at de ødelegges, forfaller, eller blir erstattet av ny teknologi. Slik har det alltid vært, men det er viktig at vi har bevissthet om hva vi bør ta vare på, og hva som kan utvikles videre.

Solid kommunal kulturminnekompetanse med kunnskap om lokalhistorie og oversikt over kulturminner er viktig for god og forsvarlig forvaltning.

Vår historie er forankret i et mangfold av spor som vi daglig omgir oss med. Sporene er ikke-fornybare kilder til kunnskap og opplevelse for dagens innbyggere og kommende generasjoner. Fortidens levninger gir oss anledning til å undre oss over, og å forstå historien. De er arven fra fortiden vår, og arven knytter bånd mellom oss og våre forfedre.

Områdene i Stor-Elvdal har vært brukt av mennesker i flere tusen år. Helt tilbake til steinalderen har mennesker benyttet områdene til livnæring. Dette gir historisk dybde, og et langt og interessant tidsspenn med en stor variasjon av ulike typer kulturminner å vurdere når man skal lage en helhetlig plan for disse.

Figur 1.1: Tusener av år har gått siden de første menneskene kom til Stor-Elvdal. Utsikten fra Sohlbergs plass – eller stedet hvor den ligger – er den samme, da som nå.

1.2. KULTURMINNER ER VERDIER

Kulturminnene omgir oss, viser utviklingen, og danner grunnlaget for dagens samfunn. Landskapet rundt oss rommer en mengde kunnskap om levde liv, ulike kulturer, og ulike måter å utnytte ressursene på. Mennesket har gjennom tidene levd i det samme landskapet, men på ulike måter. Alle kulturminner kan vitne om nær eller fjern historie, og representerer derfor en verdi for samfunnet.

Et kulturminne som blir borte, eller ødelegges, kan noen ganger kopieres, men aldri erstattes. Derfor er det nødvendig å være bevisst hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for fremtiden.

Et ødelagt kulturminne kan noen ganger kopieres, men aldri erstattes. Derfor er det nødvendig å være bevisst hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for fremtiden.

Kulturminnearbeid har stor identitetsskapende verdi både for enkeltindivid og samfunn, men det forutsetter at arbeidet blir satt inn i en sammenheng.

Mennesket har gjennom tidene levd i det samme landskapet, men på ulike måter. De ulike kulturminnene i omgivelsene våre rommer en mengde kunnskap om levde liv og ulike kulturer og måter å utnytte ressursene på.

Et ødelagt kulturminne kan noen ganger kopieres, men aldri erstattes. Derfor er det nødvendig å være bevisst hvilke kulturminner som er spesielt viktige for samfunnet, slik at disse kan tas vare på for fremtiden.

Kulturminnearbeid har stor identitetsskapende verdi både for enkeltindivid og samfunn, men det forutsetter at arbeidet blir satt inn i en større sammenheng.

1.3. KULTURMINNER I SAMFUNNSUTVIKLINGEN

Kulturminnene er en ressurs som skal ligge til grunn for verdiskaping i kommunene. Kulturminneplaner er gode kommunale styringsverktøy og gir grunnlag for stedsutvikling, næringsutvikling og styrking av lokal identitet.

Gjenbruk og jevnlig vedlikehold av bygninger gir betydelig mindre avfall og produksjonsutslipp enn nybygg. Forskning viser også at det tar lang tid før klimaregnskapet er i balanse dersom man river eksisterende bebyggelse for å erstatte disse med moderne lavutslippshus. Det skal derimot ofte relativt små tiltak til for å gjøre det gamle huset mindre energikrevende. Det er derfor god grunn til å si at det grønneste huset allerede er bygd.

Slik defineres kulturminner i Lov om kulturminner (§2):

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.»

Materielle og immaterielle kulturminner

Der er vanlig å dele kulturminner i to hovedkategorier; materielle og immaterielle. *Materielle kulturminner* er konkrete fysiske objekter som kan sees eller tas på, som f.eks. bygninger, gravhauger, broer og boplasser og gjenstander. *Immaterielle kulturminner* er alle former for muntlige og skrevne overleveringer. Lokale tradisjoner, sagn, myter, historier, stedsnavn, musikk og håndverkstradisjoner er eksempler på immaterielle kulturminner.

2. BAKGRUNN OG FORMÅL

2.1. BAKGRUNN OG PROSESS

Miljø- og klimadepartementet, Riksantikvaren og fylkeskommunen har en pågående satsning for styrking av kommunal kulturminnekompetanse. Siden 2013 har Hedmark (nå Innlandet) fylkeskommune, som regional myndighet for kulturminnevern, tatt ansvar for koordinering av den nasjonale satsningen på kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen jf. Stortingsmelding om kulturminnepolitikken (St. Meld 35). Målet er at flest mulig kommuner skal ha egne kommunedelplaner for kulturminner med tilhørende bestemmelser og retningslinjer.

Satsningen på styrket kommunal kulturminnekompetanse har sin bakgrunn i at oversikt over kulturminner og kunnskap om lokalhistorie er viktig for god forvaltning av kulturminnene. Kulturminnene er en ressurs i samfunnsutviklingen og skal ligge til grunn for verdiskapning i kommunene. Kulturminneplaner kan både være gode styringsverktøy for kommunene, og gi grunnlag for stedsutvikling, næringsutvikling og styrking av lokal identitet.

Stor-Elvdal kommune har fått innvilget tilskudd fra fylkeskommune og Riksantikvar for gjennomføring av arbeid med en kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer.

I 2018 vedtok formannskapet planprogram som grunnlag for utarbeidelse av kulturminneplan for Stor-Elvdal. Kulturminneplanen skal utarbeides som en kommunedelplan. Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer er hjemlet i plan- og bygningsloven. I henhold til § 11-1 kan det utarbeides kommunedelplaner for bestemte områder, tema eller virksomhetsområdet. Kommunedelplan for kulturminner- og kulturmiljøer er en tematisk plan som ivaretar kommunens, så vel som regionale og nasjonale interesser og mål knyttet til forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer.

Kommunen er også i gang med rullering av kommuneplanen, og det er i den forbindelse behov for kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer samt finne fram til bestemmelser og retningslinjer knyttet til kulturminner.

De senere år er det innenfor kulturminnevernet blitt mer og mer vanlig å bruke begrepet kulturmiljø – og kulturmiljøplan, fremfor kulturminneplan. En endring i begrepsbruk tydeliggjør at kulturminnene er en del av en større sammenheng. Man søker svært ofte å ikke bare bevare selve kulturminnet, men også konteksten rundt, altså kulturmiljøet.

Utarbeidelse av en kommunal kulturminneplan (eller kulturmiljøplan) er i tråd med et av de nasjonale målene i regjeringens strategi for Norges miljøpolitikk. Det er ønskelig at kulturmiljøplanen skal utarbeides som en kommuneplanens arealdel. Den skal fungere som et godt styringsverktøy i kommunens kulturvernarbeid og synliggjøre bærekraftig ressursbruk.

2.2. PLANENS FORMÅL

Formålet med kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø er å konkretisere kommunale, regionale og nasjonale mål. I **Riksantikvaren sin strategi for arbeid med kulturarv i kommunene (2019-2022)** skriver Riksantikvar Hanne Geiran:

«Klimaendringene er vår tids største utfordring. Det er betydelige klimagevinster i gjenbruk av eksisterende bygninger og anlegg. Et hus som er bygget har allerede tatt klimabelastningen, og ny bruk av gamle bygninger bidrar til å redusere klimagassutslippene og gir mindre avfall. Bevisstgjøring av eiere og forvaltning når det gjelder bruk, gjenbruk og transformasjon av verneverdige bygninger i et klimaperspektiv, er stikkord i det grønne skiftet.»

I arbeidet med kulturminneplanen har det kommet inn store mengder med innspill gjennom skriftlige tilsendinger, folkemøter og samtaler med ressurspersoner. Alt innkommet materiale blir tatt vare på i kommunens arkiv. I selve planen er det et utvalg som er tatt med. Utvalget er gjort ut fra dialog i arbeidsgruppa, metoder omtalt i kapittel 2.6, og i henhold til de temaområdene/kapitlene som planen omfatter.

Hovedformålet med kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø i Stor-Elvdal er å utarbeide et verktøy for bruk i daglig saksbehandling og formidling av Stor-Elvdals historie.

Videre har planen følgende formål:

- Øke kunnskapen om lokale kulturminner og å gi et godt grunnlag for en helhetlig fremtidig kulturminneforvaltning. Herunder ivaretagelse av et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer i et langsiktig perspektiv.
- Gi en helhetlig og systematisert oversikt over kulturminner- og miljøer i kommunen.
- Sikre at det er sammenheng mellom kommunedelplanen og kommuneplanens arealdel, slik at disse blir gode verktøy i saksbehandling i kommunen.
- Fremheve kulturminner som en ressurs i samfunnsutviklinga.

For enklere lesbarhet vil «kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø» i denne rapporten heretter bli nevnt som «kulturmiljøplan».

2.3. PLANENS OPPBYGNING

Kulturminneplanen har en tematisk inndeling (ikke geografisk). Dette skyldes i hovedsak at kulturminnene også kategoriseres på denne måten i den øvrige kulturminneforvaltningen på regionalt og nasjonalt nivå.

Mange av kulturminnene -og miljøene omtalt i planen, blir innarbeidet i kommuneplanens arealdel med hensynssone i plankart, og gitt tilhørende bestemmelser og retningslinjer jfr. plan- og bygningsloven. Dette gir rammer for hvordan de skal forvaltes. Hvilke kulturminner dette gjelder kommer frem av tabellene innledningsvis i alle kapitler. Videre gir handlingsprogrammet føringer

for hva man skal og bør arbeide med i kommende år. Kulturminneplanen skal være et levende dokument som kan – og bør – revideres og holdes oppdatert.

Planen inneholder også kapitler med generell kunnskap om kulturminnevernet i Norge, hvordan vi kan ta vare på kulturminnene, og hvor man kan søke om tilskudd.

2.4. IMMATERIELLE KULTURMINNER

Håndverksteknikker, tradisjonelt landbruk, bakst, sang, dans, musikk, og stedsnavn - er ulike kulturelle uttrykk som er en viktig del av kommunens historie. Den immaterielle kulturarven er med og gir mening til de fysiske kulturminnene. I undervisningssammenheng kan de fysiske og de immaterielle kulturminnene utfylle hverandre.

I planen vil du finne enkelte immaterielle kulturminner beskrevet under ulike hovedkapittel, men immaterielle kulturminner har ikke fått et eget kapittel i denne førstegenerasjons kulturminneplan for Stor-Elvdal. Det er også knyttet en del immaterielle opplysninger til konkrete fysiske objekt.

2.5. VERDISSETTING OG UTVALG

Verdisetting av kulturminner kan være vanskelig. Riksantikvaren deler kulturminner inn i tre verdinivå; nasjonal, regional og lokal verdi. I Stor-Elvdal finnes kulturminner som kan tilskrives lokal og regional, så vel som nasjonal verdi.

Med lovens vide definisjon av hva som er et kulturminne – *alle spor etter menneskelig virksomhet* – sier det seg selv at alt ikke kan tas vare på.

Hvilke kulturminner i Stor-Elvdal er det da spesielt viktig å verne om? Denne planen forsøker å gi noen svar på dette spørsmålet. Dette betyr imidlertid ikke at alle verneverdige og viktige kulturminner har kommet med. Mange er fremdeles ikke registrert, og planen må derfor først og fremst betraktes som en begynnelse på en prosess og et langsiktig, strategisk arbeid med kulturminner.

2.6. KRITERIER FOR VERDIVURDERING

Identitet. Har kulturminnet, eller har det et potensiale, til å være en identitetsskaper? Kulturminner har mye å si for trygghet og trivsel til enkeltmennesket, og kan bidra til stedsidentitet.

Symbolverdi. Et kulturminne som er knytta til en hendelse, en person eller sted, er viktig å ta vare på fordi det kan symbolisere nasjonen eller stedet. F.eks. kan Eidsvollsbbygningen symbolisere nasjonen.

Historisk kildeverdi. Kulturminner er viktige kilder til fortida. Kunnskap om tidligere folks levemåte og tankesett bør være så allsidig som mulig.

Representativitet. Utvalget av kulturminner må være representativt for ulike tidsepoker og sosiale grupper. Det er ikke mulig eller ønskelig å ta vare på alt.

Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Et miljø som har tydelige spor etter sammenhengende bruk bakover i tid har ofte en stor variasjonsbredde. Andre miljø som har blitt til over kort tid og eller etter helhetlig planlegging er gjerne homogene. Begge typer er spesielt sårbare, og nye tiltak må vurderes nøye.

Estetisk verdi. Estetiske opplevelser har alltid en verdi i seg selv. Mange kulturminner, både materielle og immaterielle, blir opplevd som vakre. Spesielt viktig er samspillet mellom enkeltobjekt og omgivelsene. Eksempelvis et stengjerde i et åkerlandskap, et gammelt fjøs på et godt bevart gårdstun osv.

Kvalitet. Mange kulturminner representerer høy kvalitet i råstoff og materiale, håndverk og utforming.

Bruksverdi. Mange kulturminner har stor bruksverdi, enten i opprinnelig utforming, eller med visse endringer og tilpasninger.

Fysisk tilstand. "Kulturminnets/Kulturmiljøets helse". Vurdere tilstand for bevaring. Der hvor en har valget mellom to likeverdige objekt eller miljø, vil det være rimelig å velge det som har best fysisk tilstand.

Pedagogisk verdi. Alle kulturminner forteller om fortida, og de har historisk kildeverdi. Å gå i det samme miljøet og oppleve sporene menneskene har etterlatt seg i form av gjenstander, bygninger, musikk, mv, gir større forståelse av fortida enn bare å lese om den.

Autentisitet. Få kulturminner har beholdt opprinnelig form og funksjon uendret. Disse må sikres, da de representerer en spesiell kildeverdi fra opphavsperioden.

Alder. På grunn av at det blir færre kulturminner, jo lengre bakover i tid vi går, er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

En generell regel er at hvert enkelt kulturminne må vurderes både ut fra seg selv og i sammenheng.

3. KULTURMINNEVERN

3.1. VIKTIGE BEGREPER

Arkeologisk kulturminne: Fysiske spor etter menneskelig virksomhet der utgravning og dokumentasjon i hovedsak utgjør kunnskapskilden.

Automatisk freda: Automatisk freda innebærer direkte fredning iht. kulturminneloven §4 (1978). Alle kulturminner fra før 1537, stående byggverk fra perioden 1537-1649, og samiske kulturminner eldre enn 1917, er automatisk freda. Automatisk freda kulturminner har en sikringsone på 5 meter rundt det freda objektet. Alle inngrep i automatisk freda kulturminner er forbudt.

Fredet kulturminne: Fredning er lovens strengeste form for vern. Et fredet kulturminne er vurdert til å være av nasjonal eller vesentlig regional verdi, og er fredet etter kulturminneloven. Alle endringer som går ut over vanlig vedlikehold er forbudt.

Fredningsverdig kulturminne: Kulturminnet er av nasjonal verdi, og kan vurderes freda etter kulturminneloven.

Kulturlandskap: Landskap påvirket av menneskelig virksomhet.

Kulturmiljø: Med kulturmiljø menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Kulturminne: Med kulturminne menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø. Herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Listeført kirke: At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig, og har nasjonal verdi. Alle kirker bygd mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygd etter 1850 også listeførte. Listeføringen innebærer at alle saker som gjelder endringer, også istandsetting og vedlikehold, skal sendes Riksantikvaren for faglig uttalelse. Det er likevel biskopen som gir endelig vedtak etter kirkeloven.

Løse og faste kulturminner: Vi skiller mellom faste og løse kulturminner. Faste kulturminner er stedbundne, f.eks. bygninger, boplasser, gravhauger, kokegroper, stolpehull med videre. Løse kulturminner er alle typer gjenstander som er løsrevet fra en fast kontekst, f.eks. gjenstander som er kommet for dagen ved en arkeologisk utgravning.

Midlertidig fredning av enkeltobjekter og områder rundt disse kan vedtas om et kulturminne er truet, eller om man vil vurdere kulturminnet med tanke på permanent fredning. Vedtak om midlertidig fredning kan oppheves dersom kulturminnet ikke lenger er truet, eller kulturminnemyndigheten ikke vil følge opp saken med permanent fredning. Om det tas sikte på permanent fredning, vil vedtaket om midlertidig fredning bli stående til nytt vedtak om permanent fredning er fattet. Midlertidig freda kulturminner blir forvaltet etter kulturminneloven, likt vedtaksfreda kulturminner. Dette vil si at alle endringstiltak skal godkjennes av kulturminnemyndighetene.

Regulert til bevaring: Kulturminnet er beskyttet gjennom regulering. I planer utarbeidet etter plan- og bygningsloven 1985 er de regulert til spesialområde bevaring. I planer etter plan- og bygningsloven 2008, er de regulert med hensynssone kulturminne.

SERFRAK-registeret: SEFRAK-registreringene (Sekretariatet for Registrering av Faste Kulturminner i Norge) ble utført i hele landet perioden 1975-1995 av bygninger eldre enn 1900. SEFRAK-registreringen innebærer ingen form for vern.

Verneverdig/bevaringsverdig kulturminne: Begrepene verneverdig/bevaringsverdig har ikke juridisk innhold. De brukes for å beskrive verdien av et kulturminne for en enkeltperson eller en gruppe.

Figur 3.1: Koppangøyene er et øylandskap i Glomma. Landskapet strekker seg fra Stai bru til Koppang sentrum/Sundflobrua, og er betegnet som et unikt elveslettelandskap i Skandinavisk sammenheng.

3.2. ANSVARSFORDELING I KULTURMINNEVERNET

Myndighet og forvaltningsansvar i kulturminnevernet er fordelt mellom Staten, Fylkeskommunen, Sametinget og kommunene. Riksantikvaren er utøvende faginstans for Klima- og miljødepartementet, mens Fylkeskommunen/Sametinget, som regionalt forvaltningsorgan, har fått delegert myndighet gjennom Riksantikvaren. Ansvarsfordelingen i den offentlige kulturminneforvaltninga er nærmere beskrevet i Forskrift om faglig ansvarsfordeling m.v. etter kulturminneloven.

Klima- og miljødepartementet er kulturminneforvaltningas øverste organ med hovedansvar for utforming og oppfølging av nasjonal kulturminnepolitikk. Departementet tar de endelige avgjørelsene i plansaker ved innsigelse, og har myndighet etter kulturminneloven til å innkalle eller gjøre påkrevde endringer i kommuneplaners arealdel i tilfeller der nasjonale kulturminneinteresser er satt til side.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning under Klima- og miljødepartementet med ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren kan fremme innsigelse ved trussel mot kulturminner av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning varsler Riksantikvaren og kommer eventuelt med innsigelse dersom et planforslag truer nasjonale kulturminneinteresse.

Regional kulturminneforvaltning ved Innlandet fylkeskommune og Sametinget er regionale kulturminneforvaltningsorgan for Stor-Elvdal. Disse har delegert myndighet etter kulturminneloven. De har forvaltningsmyndighet for de automatisk fredede kulturminnene, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Fylkeskommunen og Sametinget veileder i kommunenes planprosesser, gjennom faglig rådgivning og formidling av nasjonale og regionale mål og retningslinjer.

Kommunen er planmyndighet og har i utgangspunktet bestemmelsesrett over egne arealer. Kommunen har ansvar for at bevaring av kulturminner og kulturmiljø inngår i arealplanleggingen på en slik måte at nasjonale, regionale og lokale kulturminneinteresser ivaretas. Plan- og bygningsloven er et sterkt virkemiddel som kommunen kan bruke til å regulere arealer hvor kulturminner og kulturmiljø inngår med bestemmelser om vern.

3.3. LOVERK

Det er i hovedsak to lover som gir beskyttelse av kulturminner: kulturminneloven og plan- og bygningsloven. Kulturminneloven er en særlov, og gjelder foran plan- og bygningsloven. Kulturminneloven forvaltes av Riksantikvaren på nasjonalt nivå, og av fylkeskommuner, Sameting, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer på regionalt nivå. Det finnes egne forskrifter som skisserer ansvar og myndighet til hver av disse instansene.

Lov om kulturminner av 1978 (kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk freda, fastslår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse

kulturminner. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

På landsbasis er det kun i overkant av 1 % av alle bygninger fra før 1900 som er freda. Det vil si at svært mange verdifulle kulturminner ikke er beskytta, og må eventuelt tas vare på ved hjelp av andre virkemidler. Dette kan gjøres ved hjelp av plan- og bygningsloven (pbl). Gjennom pbl kan også kommunene bidra til å gi spesielt verdifulle kulturminner formelt vern.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 2008 (plan- og bygningsloven) er det viktigste kommunale virkemidlet for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Her kan kommunen sikre bevaringsverdige bygninger og gi tilstrekkelig vern, både i sammenheng med arealplan, og i enkeltsaker. I arealplaner sikres kulturminner med hensynssoner med tilknyttede bestemmelser. Kommunen har også hjemmel til å gi pålegg om utbedring av eksisterende bygninger, såfremt det vil gi en vesentlig forbedring av byggverkets funksjon - av hensyn til bevaringsverdi.

I tillegg er et lovforslag om å lovfeste **plikten til å konsultere Sametinget og samiske rettigheter** ute på høring. Lovforslaget viderefører i all hovedsak reglene i dagens "Prosedyrer for konsultasjoner mellom statlige myndigheter og Sametinget". Dette sier at som urfolk har samene rett til å bli konsultert i saker som gjelder for dem. Dette gjelder også i saker som omhandler kulturminner.

Plan- og bygningsloven (PBL) i kulturminneforvaltninga

PBL er et av kommunens verktøy i forvaltninga av kulturminner;

§ 11-8 omhandler ulike hensynssoner: «Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal». For kulturminneverdier blir enten sone c) sone med særlige hensyn til bevaring av kulturmiljø eller sone d) båndlegging etter kulturminneloven benyttet.

§ 11-9 slår fast at kommunen, uavhengig av kommuneplanens arealformål, også kan vedta bestemmelser om ulike hensyn. Disse kategoriseres i 8 punkter, hvorav nr. 7 omhandler kulturminner: hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø.

§ 12-7 omhandler bestemmelser i reguleringsplan, og slår fast at det kan settes bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur.

3.4. NASJONALE OG REGIONALE FØRINGER

Det finnes meldinger og planverk for kulturminnefeltet på alle forvaltningsnivå. Disse skal sikre langsiktighet, forutsigbarhet og helhetlig tenkning på kulturminnefeltet og definerer strategier, målsettinger og tiltak for dette. Gjeldende statlige føringer er skissert i **Stortingsmelding nr. 16 (2019-2020) «Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold»**

Fylkesdelplan for vern og bruk av kulturminner og kulturmiljøer «Kulturminner for Hedmarks framtid» ble vedtatt i 2005. Visjonen er å gjøre Hedmarks fortid til en levende og meningsfylt del av framtida. Planen trekker opp mål og strategier for arbeidet med kulturminnevernet i Hedmark, gir oversikt over prioriterte tema, retningslinjer for forvaltning av kulturminner i Hedmark, og viser et handlingsprogram for arbeidet. Fra 1.1.2020 er Hedmark blitt en del av Innlandet fylke. Fylkesplanen for Hedmark er fortsatt gjeldende for regionen.

Landskapet har alltid vært i endring, men nå skjer forandringene raskere enn noen gang. Da er det større fare for at viktige landskapsverdier går tapt. Vi trenger derfor kunnskap om landskap, hvilke verdier de inneholder og hva som skal til for å ta vare på dem og utvikle dem videre. Når nye hovedveier skal bygges, vindmøller reises eller kraftlinjer føres fram, er det viktig at man har kartlagt de nasjonalt viktigste landskapene slik at disse ikke ødelegges av slike store utbygginger.

Klima- og miljødepartementet har bedt Riksantikvaren om å lage en landsomfattende oversikt over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Det er dette som skal bli **KULA-registeret**, og foreslåtte KULA-områder i Hedmark har vært på høring. Landskapene som velges ut skal sammen vise mangfoldet i historien vår – hvordan mennesker har levd i og brukt landskapet, hva som har skjedd der og hvilke spor fra tidligere tider som finnes der. Landskap gir mange muligheter for opplevelser. Ofte er det de menneskeskapte sporene som gjør landskapet ekstra spennende. De bidrar til lokalt særpreg og gir grunnlag for verdiskaping og utvikling. Landskap kan være grunnlag for økonomisk virksomhet for eksempel gjennom turisme og landbruksnæring. Et landskap med store verdier kan også bidra til at et område blir mer attraktivt som bosted og besøksmål.

KULA-registeret er ikke en verneplan og landskapene blir ikke fredet eller vernet ved at de blir med. KULA er et signal om at det er viktig å ta hensyn til verdiene, og skal være et kunnskapsgrunnlag som kommunene og andre etater kan bruke i sin arealplanlegging. Det er viktig at landskapene fortsatt er i bruk og at jorda og skogen drives videre. Fortsatt drift kan i mange tilfeller være avgjørende for å ta vare på landskapsverdiene. En KULA-status skal ikke stoppe utviklingen, men bidra til en god utvikling som ivaretar verdiene.

3.5. ØKONOMISKE STØTTEORDNINGER

Fredning eller vern vil i seg selv kun gi begrensa beskyttelse for det enkelte kulturminne/kulturmiljø. Det aller viktigste er at eier selv er positiv og motivert for å ta vare på kulturminnet. Dette krever gjerne både kunnskap og økonomiske ressurser. Det er derfor viktig at kulturminneforvaltninga, på alle nivå, legger til rette for dette.

Offentlige støtteordninger

Det finnes ulike statlige tilskuddsordninger som eiere av kulturminner kan søke på. Disse er underlagt Klima- og miljødepartementet, Landbruksdepartementet og Kulturdepartementet, og forvaltes henholdsvis av Norsk Kulturminnefond, Riksantikvaren, Statsforvalteren og Norsk Kulturråd. Tilskuddsordninga fra kulturrådet skiller seg noe fra de andre, da den åpner for å støtte prosjekter knytta til dokumentasjon og formidling, i tillegg til konkret arbeid med bevaring og fysisk sikring. Flere fylkeskommuner og kommuner har også etablert støtteordninger.

Her følger en oversikt over andre offentlige støtteordninger. Merk at listen ikke er uttømmende, og at dette stadig er i endring:

- Sametinget og fylkeskommunene har egne tilskuddsordninger til kulturminnetiltak på verneverdige bygninger og anlegg. Det anbefales å ta kontakt med fylkeskommunen eller Sametinget.
- SMIL-tilskudd. Forvaltes av de lokale landbrukskontorene. Kommunen har muligheter til å gjøre prioriteringer med bakgrunn i kulturminneplanen.
- Kulturminnefondet. Forvaltes av egne ansatte. Objekter i kulturminneplan prioriteres ofte.
- Bevaringsprogrammet for freda bygninger i privat eie. Søknad om tilskudd sendes fylkeskommunen.
- Tilskudd til arkeologiske undersøkelser ved mindre, private tiltak, skal sikre og ta vare på kunnskap om arkeologiske kulturminner. Søknad sendes fylkeskommunen.
- Bevaringsprogrammet for utvalgte arkeologiske kulturminner og bergkunst gir tilskudd til skjøtsel av automatisk freda kulturminner.
- Bevaringsprogrammet for fartøy. Søknad om tilskudd til fartøyvern sendes til Riksantikvaren.
- Bevaringsprogrammet for tekniske- og industrielle kulturminner. Søknad om tilskudd sendes Riksantikvar.
- Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak gis gjennom bevaringsprogrammet for brannsikring av tette trehusmiljø og stavkirker. Søknad sendes til fylkeskommune/Riksantikvar.
- Rentekompensasjonsordning for istandsetting av freda og verneverdige kirkebygg. Rettet mot kommuner og kirkeiere. Søknad sendes Husbanken.

Kulturminnefondet:

Kulturminnefondet er en tilskuddsordning for bevaring av kulturminner og kulturmiljøer i privat eie. Fondet får sin bevilgning over statsbudsjettet og skal stimulere til økt verneinnsats fra eiere og næringsliv. Videre skal det bidra til å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer bevares og aktiviseres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Fondet støtter ofte prosjekter hvor det er samspill mellom offentlige og private aktører.

Objekter som står omtalt i kulturminneplan prioriteres. Kulturminnefondet prioriterer ikke freda eller kommunalt eide bygg, heller ikke kirker.

SMIL-tilskudd

Gjennom sitt regionale miljøprogram gir Statsforvalteren tilskudd til å ta vare på kulturminner. Selve tilskuddsordningen heter SMIL; «tilskudd til Spesielle MILjøtiltak i jordbruket». Bakgrunnen for ordningen begrunnes slik: "Kulturlandskapet er en viktig del av kulturarven vår og representerer store kulturverdier. Kulturlandskapet er også viktig i forhold til det biologiske mangfoldet, reiselivet, og ikke minst som en trivselsfaktor for folk flest. Skjøtsel av kulturlandskapet skal bidra til vern av gammel kulturmark, gamle ferdssårer, kulturminne, tekniske anlegg og verneverdig bygningsmasse".

Private støtteordninger:

Det finnes flere ulike fond, stiftelser, legater og ideelle organisasjoner som deler ut midler til kulturminnetiltak. Her presenteres en oversikt over noen av disse. Legg merke til at det kan variere fra år til år hvilke prosjekter aktørene støtter, og det er lurt å undersøke hvilke satsingsområder som gjelder til enhver tid.

- **Landbrukslegatet i Norges Vel:** Støtter tiltak som bidrar til næringsutvikling og nyskapning i landbruket. Satsingsområde er bevaring av gamle hus og gjenstander dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv).
- **Kultur- og miljølegatet i Norges Vel:** Satsingsområde er bevaring av gamle hus og gjenstander dersom de inngår i næringsvirksomhet (turisme eller næringsliv).
- **Sat Sapienti:** Vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge. Fremme kunnskap til forståelsen av industrielles miljø og betydning i bedriftene i Norge. Også bidrag til offentlige museer.
- **Stiftelsen UNI:** Allmennyttig stiftelse som verner mennesker og fortidsminner.
- **Gjensidigestiftelsen:** Aktivitet, trygghet og helse.
- **Rydd et kulturminne:** Midlene fordeles av Norsk kulturarv, og går til skjøtsel av kulturminner.
- **Major og advokat Eivind Eckbos legat:** Legatet har ti satsingsområder, deriblant; norsk kunst, kulturliv og kulturvern.
- **«Ta et tak»-aksjonen:** Midlene fordeles av Norsk Kulturarv og retter seg mot våningshus og driftsbygninger.
- **Kulturminner for alle:** Fortidsminneforeningen deler ut midler for å styrke våre gamle håndverk, og sikre fellesskapets kulturminner.

Legatsiden har oversikt over flere forskjellige støtteordninger, noen av disse gjelder også tilskudd til kulturminnetiltak.

3.6. FORMIDLING OG TILRETTELEGGING

For å lykkes med å skape begeistring for kulturminnevern, er formidling og tilgjengelighet en forutsetning. Kulturminneplanen har en viktig målsetting å bruke kulturarv som bakgrunn for lokal aktivitet, og økt fokus på kulturminnens verdi i lokalsamfunnets identitet. Økt kunnskap og bevissthet om kulturminner og kulturmiljø i Stor-Elvdal, vil på sikt bidra til at flere ser verdien av å ta vare på dem. Det er selvsagt mange måter å formidle og legge til rette på. Utfordringen er å velge de riktige historiene og formidle dem på en fengende måte til ulike målgrupper.

Det er en stor utfordring, også internasjonalt, at mange flotte bygninger og anlegg tas ut av bruk og blir overlatt til seg selv, og forfaller. I Stor-Elvdal kommune finnes det flere eksempler på slike anlegg. Eksempelvis fløtingsanlegg, utmarksløper og industrianlegg. Hvordan kan vi eventuelt legge til rette for ivaretagelse og formidling av disse verdifulle kulturminnene og miljøene som ikke lenger er i bruk?

Universell utforming og tilrettelegging av kulturminner er et viktig tema. Universell utforming betyr at produkter, byggverk og uteområder som er i alminnelig bruk skal utformes slik at alle mennesker skal kunne bruke dem på en likestilt måte, så langt det er mulig, uten spesielle tilpasninger eller hjelpemidler. I forhold til kulturminner kan dette by på ekstra utfordringer da det er viktig at endringer og/eller nye installasjoner ikke forringer kulturminnet. Men det er fullt mulig å finne gode løsninger også her. Eksempler på vellykket universell utforming av kulturminner, er tilretteleggingen og inngangsparti ved Tørberget kirke. Her er det valgt gode løsninger for tilrettelegging slik at alle kan delta på lik linje, uten at det har gått på bekostning av, eller forringet, kulturminnene.

Figur 3.2: Stor-elgen langs RV3 forteller mye om Stor-Elvdals identitet og historie. Den er lett tilgjengelig for alle.

4. KOMMUNENS ELDSTE HISTORIE

Kulturminnene er vår mulighet til å møte fjern fortid. Slike møter skaper gjerne en opplevelse av nærhet til fortidens mennesker som bodde og levde i dette miljøet. Kulturminner fra før reformasjonen i 1537 er automatisk fredet. Slike fornminner ligger ofte mer eller mindre skjult i terrenget. Dermed er det spesielt viktig å legge til rette for informasjon og tilgjengelighet. God og levende formidling er avgjørende for opplevelsen og forståelsen av kulturminnet. Formidling på selve stedet der fornminnet er, kan gi ytterligere kjennskap til hvordan menneskene levde og virket.

Fredete kulturminner blir ivaretatt gjennom Kulturminneloven. Forvaltningsmyndighet for kulturminner fra før reformasjonen (fornminner) er lagt til Universitetets Oldsaksamling (Kulturhistorisk museum) og Innlandet fylkeskommune, mens Riksantikvaren har det overordnede ansvaret. Kommunen har likevel ansvar for at det blir tatt hensyn til fornminnene, samt å bidra til utvikling og formidling av disse. Alle innbyggere har også et ansvar. Det er viktig å ta hensyn ved ferdsel i områder med kulturmiljø. Dersom det oppdages skade eller hærverk, på eller ved fornminnene, er det viktig å kontakte kulturavdelingen i fylkeskommunen. Blir det gjort funn som kan tenkes å være et fornminne er det plikt om varsling til forvaltningsmyndighet, iht. til kulturminneloven.

Stor-Elvdal kommune har pr. januar 2023 nesten 1100 registrerte forhistoriske kulturminner i riksantikvarens database Askeladden. Alle disse blir ivaretatt gjennom Kulturminneloven. Lokalitetene er alt fra fangstanlegg, gravfelt og jernvinneanlegg, til dyrkingsspor, bosetningsspor og kullgroper. I tid spenner disse fra eldre steinalder til middelalder.

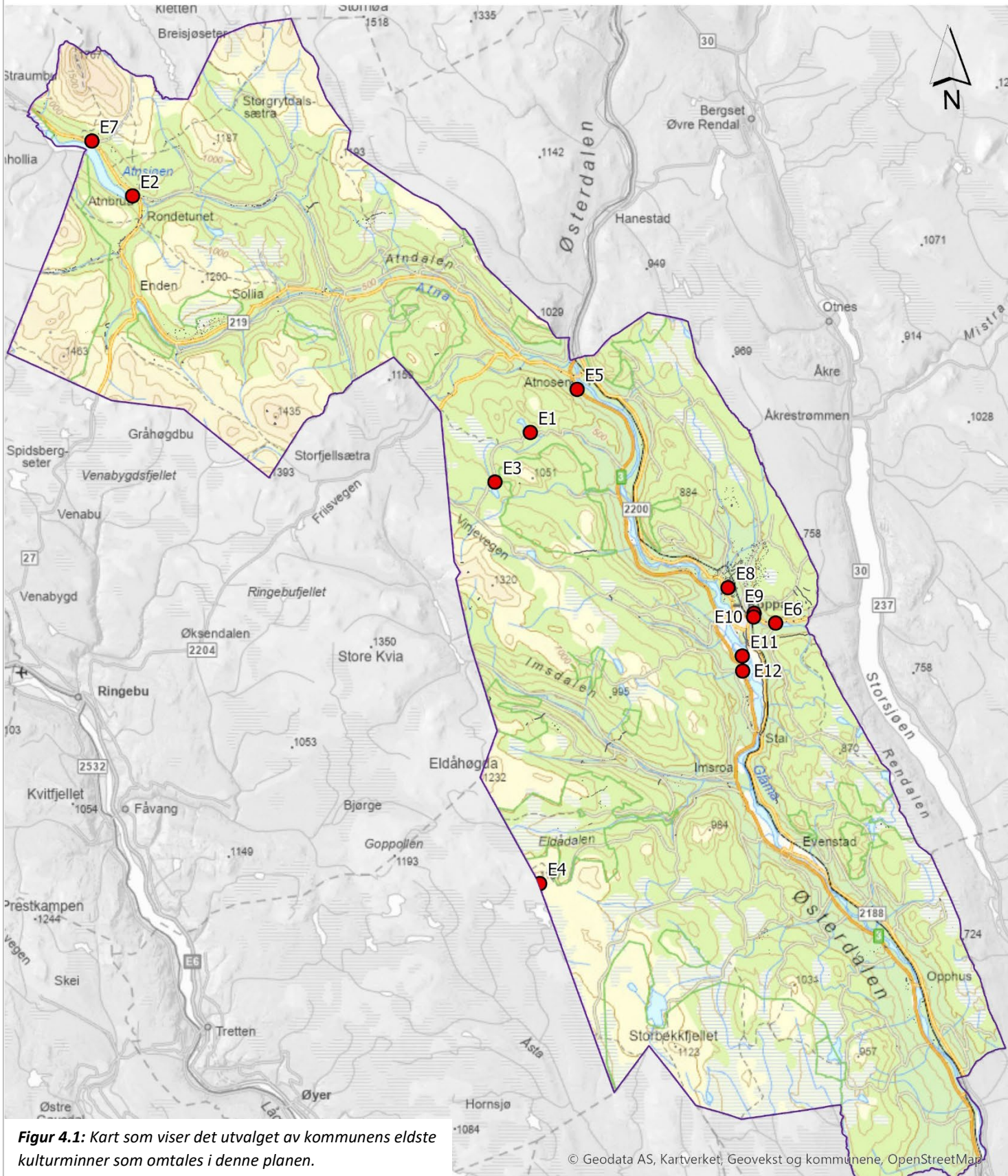
I kulturminneplanen er det gjort et lite utvalg som blir presentert. Utvalget er gjort ut fra alder, tematisk spredning og formidlingspotensial.

Nr.	Objekt	Type	Lokasjon	Hensynssone
E1	Steinalderlokalitet	Boplass	Bjørnsjøen	H730_1
E2	Steinalderlokalitet	Boplass	Atnsjøen	H730_2
E3	Fangstanlegg	Fangstrekke med 6 groper	Løvåsen	H730_3
E4	Fangstanlegg	Villrein/elg?	Lyngkampen	H730_4
E5	Fangstanlegg	Villrein/elg?	Kjølhammaren	H730_5
E6	Fangstanlegg	Villrein/elg?	Kjemsjøen, lengste i Østerdalen	H730_6
E7	Fangstanlegg	Villrein/elg?	Gravskardbekken	H730_7
E8	Gravrøys	Tidlig jernalder	Tresen	H730_8
E9	Kullfremstillingsanlegg	Kullgrop	Langmoen, Koppang	H730_9
E10	Jernvinneanlegg	Slagghaug, middelalderanlegg	Langmoen, Koppang	H730_10
E11	Koppangkirka	Rester grunnmur under bakken	Koppangjordet, Koppangøyene	H730_11
E12	St. Mickaelkirka	Deler av grunnmur	Kirkemo, Glomma vestsida	H730_12

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2034

● Kommunens eldste historie

Figur 4.1: Kart som viser det utvalget av kommunens eldste kulturminner som omtales i denne planen.

Tidsakse

En regner med at den store iskappa som lå over store deler av Nord-Europa begynte å smelte for 12-15 000 år siden. For ca. 10 000 år siden ser det ut til at kysten og deler av høyfjellet i Norge var blitt isfritt. I det varme klimaet like etter istida fikk landet, i løpet av et par tusen år, et dyre- og planteliv som ga levelige vilkår for mennesker. Mennesker etablerte seg etter hvert i de områdene som tidligere var dekket med is.

Eldre steinalder:	10 000 - 4 000 f.Kr
Yngre steinalder:	4 000 - 1 800 f.Kr
Eldre bronsealder:	1 800 - 1 000 f.Kr
Yngre bronsealder:	1 000 - 500 f.Kr
Eldre jernalder:	500 f.Kr - 570 e.kr. (Folkevandringstid: 400 f.kr. - 570 e.kr.)
Yngre jernalder:	500 e.Kr - 1 000 e.kr. (Merovingertid: 550 - 800 e.kr., vikingtid: 800 - 1 050 e.kr)
Tidlig middelalder:	1 050 - 1 150
Høymiddelalder:	1 150 - 1 350
Senmiddelalderen:	1 350 - 1 537
Nyere tid:	Tiden etter reformasjonen til i dag

Steinalderen: Landet blir befolket

Etter hvert som kysten av Norge ble isfri for ca. 12 000 år siden, begynte folk å bosette seg i lune viker i fjorder. Det er flere teorier om hvor disse folkene kom fra. De kan ha kommet fra det som i dag er Danmark og England, ettersom store deler av Nordsjøen da var tørt land. De kan også ha kommet via skjærgården i dagens Sør-Sverige, og de kan ha kommet østfra. Kanskje kom de fra flere steder.

Landskapet i steinalderen så ikke ut som det gjør i dag. Etter hvert som isen smeltet og tyngden av den forsvant, steg landet, slik at steinalderboplasser som nå ligger fra 20 til 120 meter over havet, den gang lå i vannkanten.

Steinalderboplasser er sjeldent synlig på markoverflaten. For at man skal kunne avgjøre om det har vært bosetting et sted i steinalderen, må det i de fleste tilfelle gjøres arkeologiske undersøkelser i form av prøvestikking, hvor man leter etter steinredskaper og avfall etter produksjon av disse, i undergrunnen.

I eldre steinalder bosatte folk seg gjerne i lune viker ved havet eller i fjorder og ved vassdrag. Her levde man av fiske, jakt på sjø- og landpattedyr, og innsamling av spiselige planter, røtter, bær, nøtter og ville frukter. Arkeologene regner med at folk i eldre steinalder ikke har vært bofaste, men flyttet fra sted til sted og mellom kyst og innland ettersom sesongene forandret seg.

For ca 6000 år siden (rundt ca år 4000 f.kr.) gikk steinalderfolkene over til å holde husdyr og dyrke jord, i tillegg til fangst og innsamling av ville vekster. Denne perioden kaller vi yngre steinalder. I den aller første tiden er det mye som tyder på at man ikke drev noe særlig jordbruk, men at husdyra kunne gå ute hele året, og at det var saue- og geitehold som var mest vanlig. Utover i yngre steinalder begynte man i tillegg å dyrke jorda, noe som førte til at folk ble mer bofaste, og at den umiddelbare nærheten til sjø ikke var like viktig.

Langs de større vannene i innlandet er det funnet flere steinalderboplasser. Man har sett at boplassene i fjellet samsvarer med trekkruter og beiteområder for rein, så det er nærliggende å tro at reinjakt har vært viktig for menneskene som bosatte seg her. I tillegg har vannene og elvene vært fulle av fisk, særlig om høsten da ørreten går opp i elvene for å gyte.

E1 Steinalderlokalitet, Bjørsjøen

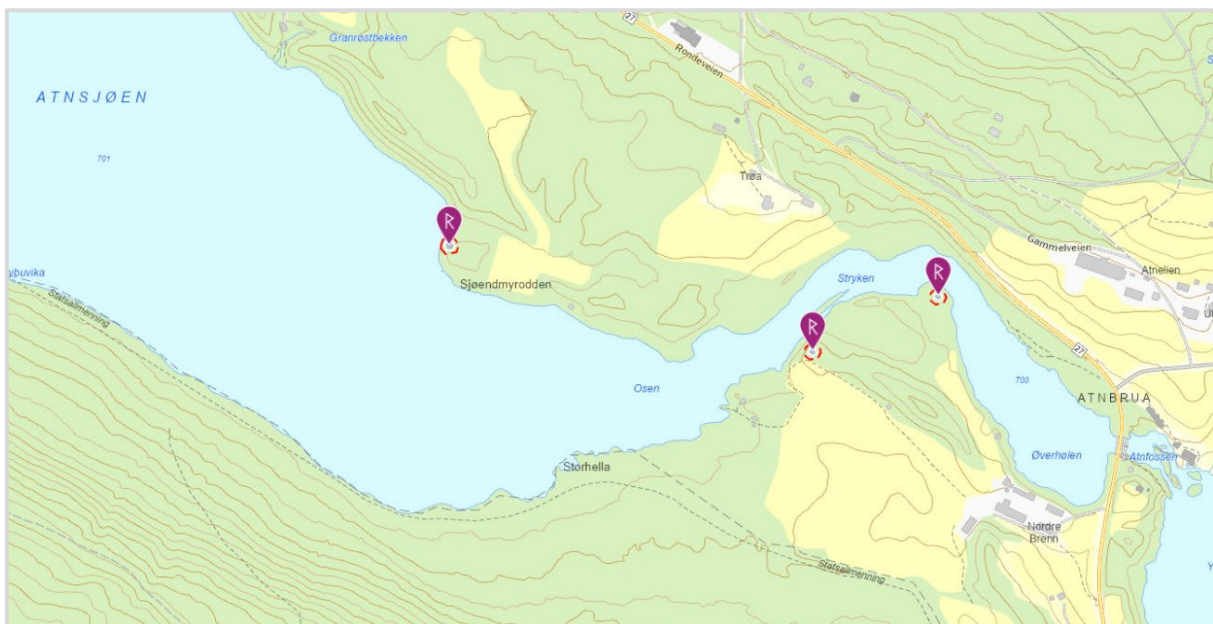
Steinalderlokaliteten ligger på en fin, tørr flate i terrenget, svakt skrånende ned mot Bjørsjøen. I området er det i dag enkelte furu- og bjørketrær, og landskapet er preget av mose og lyng, samt en god del større blokkstein. Bjørsjøen er i dag kjent som et godt fiskevann.

Ved arkeologisk undersøkelse ble det funnet mye skjørbrent stein og spredt kull, derav enkelte kullbiter, i tillegg til avslag av i hovedsak grålig kvartsitt (tektonisk brechia) og to flintavslag. I ett av prøvestikkene med jordbor var det et tydelig horisontalt kull-lag like under torva, samt mye rødbrent jord, noe som kan tyde på at det har vært et ildsted.

Funnene gir opplysninger om at stedet har vært benyttet til boplass, og at type funn indikerer datering til eldre steinalder, mellom år 6000-3000 f.kr.

E2 Steinalderlokaliteter, Atnsjøen

I østenden av Atnsjøen, er det flere funn av materiale fra steinalderen: avslag av flint, av brent flint, avslag av hvit og gråhvit kvartsitt. Alt er rester etter produksjon av redskapet og våpen de var avhengige av. Det er også funnet et fiskesøkke i kleberstein som er datert til steinalder.

Figur 4.2: Kart som viser funn fra steinalder ved østenden av Atnsjøen. kulturminnesok.no

Å pusle sammen flintbiter kan gi ny og spennende kunnskap om hvilke valg steinaldermenneskene foretok seg i hverdagen. Hvordan lagde de redskapene sine, og hvor lange reiser ble redskapene med på før de til slutt havnet i jorden? For arkeologer er steinalderen på mange måter et gigantisk puslespill.

Såkalte flekker av flint blir funnet på de fleste steinalderboplassene som undersøkes.

En flekke er en avlang bit eller avslag med parallelle sidekanter som er blitt slått av en større flintkjerne. Man tenker sjeldent over det, men flintflekker ble altså produsert i Norge i over 7000 år. Helt fra de første innvandrerne kom for omtrent 11 000 år siden, og til og med slutten av steinalderen for 3800 år siden. For steinaldermenneskene var flekkene de mest hverdagslige redskapene de hadde, like vanlige som kniver, pilspisser og skinnskrapere. De ble blant annet brukt til kutting og graving, og var ofte et svært personlig redskap. Slik sett er det ikke rart at flekkene var ettertraktet vare.

Figur 4.3: Avslag av kvartsitt, datert til steinalder. Funnet ved elva Atnas utløp til Atnsjøen, på Brænd. Funnet er innsendt som gave frå finneren, Otto E. Brænd, Atna
Foto: Kulturhistorisk museum, arkeologi.

Datering av arkeologisk materiale

Den tradisjonelle måten å datere arkeologiske funn på, er å sammenligne dem med gjenstander som vi kjenner alderen til. I mange tilfeller finnes ikke andre funn som er helt identiske med den gjenstanden vi ønsker å datere. Likevel kan form, stil og dekor likevel fortelle noe om når den ble laget.

Dersom man finner organisk materiale (trekull, rester av torv, dyre- eller menneskebein – kort sagt, alt som en gang har vært levende organismer), kan det dateres ved hjelp av C14-metoden. I jordatmosfæren finnes det naturlig en del karbon, og en bitteliten del av dette karbonet er radioaktivt. Det er dette radioaktive karbonet som kalles karbon-14 (C14). Levende organismer tar opp karbon når vi puster. Alle radioaktive stoffer har en halveringstid, det vil si tida det tar fra organismen dør, til innholdet med radioaktiv stråling er halvert. For C14 er den 5730 år. Gjennom å måle gjenværende C14 i et organisk materiale, kan materialet dateres.

Åringsdateringer eller dendrokronologien er basert på studiet av årringer i trær. Et tres årsvekst og årringer varierer med årstid og klima. Innafor ett og samme geografiske område vil alle trær av samme art som er i live samtidig, få et likt mønster av årringer. Gamle trær vil i tillegg ha årringer som er eldre, og som er helt like årringene til de andre trærne som levde den gangen. Dette er utgangspunktet for årringsanalysen eller dendrokronologien. Dersom forskerne har en lang nok sekvens av påfølgende årringer, kan man datere trevirke ved å undersøke hvor i denne sekvensen årringene hører hjemme. (Stylegar 2005)

E3 Fangstgroper, Løvåsen

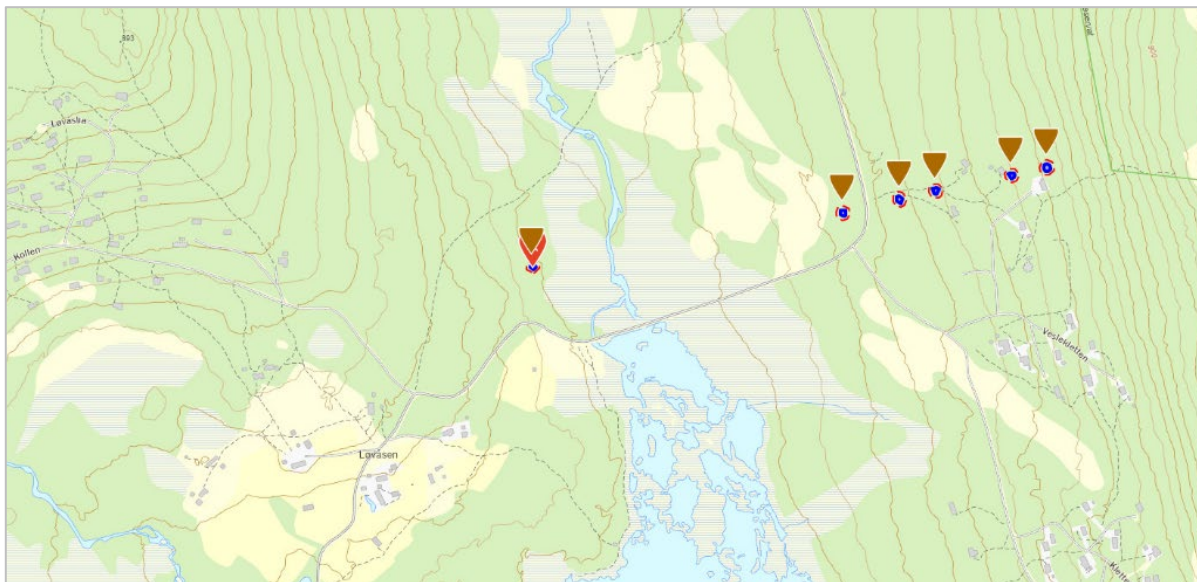
Fangstanlegg bestående av seks fangstgroper som strekker seg fra foten av Løvåsen i vest, over myrdrag og bekkefar til Løvåsvannet mot øst og ender ved foten av Veslekletten på nordsiden av fritidshytte ved Veslekletten.

Figur 4.4:

Fangstgravrekka ved Løvåsen.

kulturminnesok.no

Fangstgropene er store og synlige i landskapet med godt markerte voller og groper.

Fangstgroper (dyregraver) og fangstgropsystem

Fangstgroper er kjent i store deler av Norge og Sverige. I Norge er de største konsentrasjonene kjent fra Gudbrandsdalen og Østerdalen. De eldste dateringene av fangstgroper går tilbake til slutten av eldre steinalder. Disse dateringene er noe omdiskutert, men det er ingen tvil om at jakt med fangstgroper har foregått fra i hvert fall bronsealder og opp gjennom jernalder og middelalder (*Amundsen 2007*). Bruk av fangstgroper er belagt i skriftlige kilder til ut på 1800-tallet, før jaktmetoden ble forbudt ved lov i 1863 (*Bergstøl 2011*).

Jakt ved bruk av fangstgroper kan anses som en passiv form for jakt i den forstand at et visst antall dyr vil falle i gropene så lenge de er godt plassert i terrenget i forhold til dyras trekkemønster. Fangstsystemene er ofte anlagt i terreng som begrenser elgen eller reinens bevegelsesmuligheter ved utnyttelse av dalsider og høydedrag. I mange tilfeller har det i tillegg vært bygd sperregjerder mellom de ulike gropene i anlegget for å hindre dyret i å gå rundt fangstgropene. Jakta kan imidlertid også ha foregått mer aktivt ved at dyra har blitt drevet mot gropene. Det er også kjent rester etter skytterstillinger i tilknytning til slike fangstanlegg (*Bergstøl 1997*).

Fangstgropene ble sannsynligvis bygget og benyttet av fangstmenn med både norrøn og samisk opprinnelse.

Figur 4.5: Dyregrav på Myrfloen, Atndalen.

Foto: Per Hvamstad

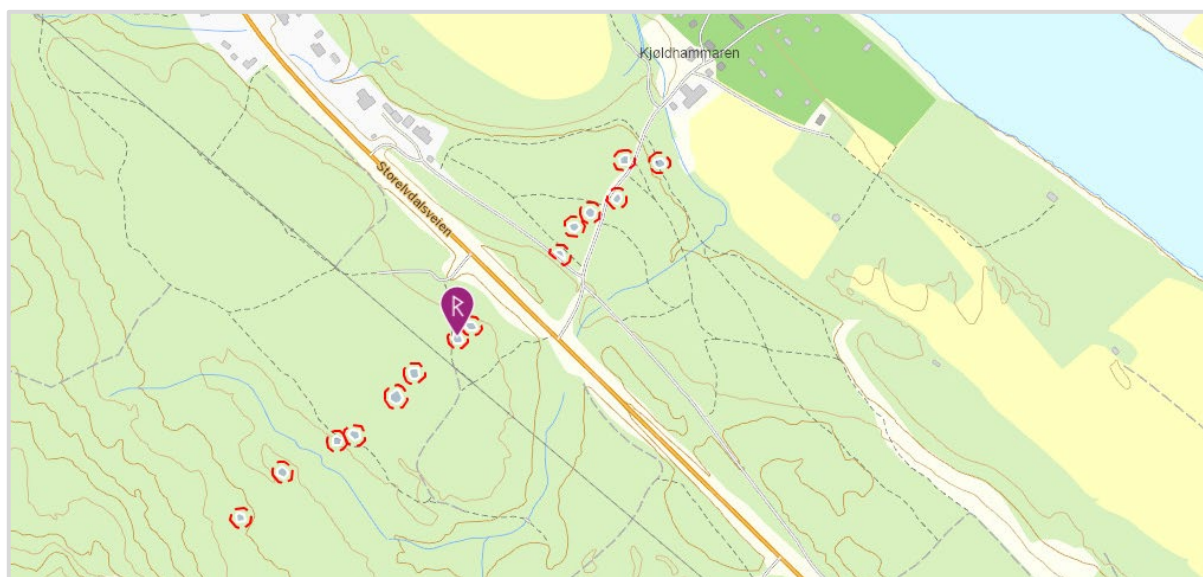
E4 Fangstgraver, Lyngkampen

Ca. 220 m sør/sørøst for toppvarden på Lyngkampen, på et slakere parti før terrenget faller betydelig brattere mot sør, ligger et fangstanlegg bestående av to steinmurte fangstgraver. Til hver av fangstgravene kan det se ut til at det knytter seg mindre ledegjerder i form av reiste steiner. Flere av steinene er imidlertid nedraste, og tolkningen som ledegjerder er derfor noe usikker. Det er ingen klar forbindelse mellom de to fangstgravene da ledegjerdene er små og knytter seg kun til den enkelte fangstgrava. Det må derfor vurderes hvorvidt fangstgravene burde vært sett på som to enkeltliggende fangstgraver heller enn et lite system med to graver. Samlet sett ligger imidlertid fangstgravene på et av de få stedene som synes farbare for reinsdyr opp den brattere fjellsiden fra sør. Fjellsiden er her preget av særdeles bratte og til dels loddrette bergskrenter. Sammen har nok de to fangstgravene relativt effektivt avskåret et dyretrekk opp på det øvre fjellplatået rundt toppunktet på Lyngkampen.

Fangstanleggene er kulturminner som har opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi og autentisitet. Her kan vi i dag vandre, og forestille oss mennesker som drev jakt her i tidligere tider. Avstanden til forhistoriske mennesker og hendelser blir mindre ved å være på samme sted, i samme landskap. Anleggene har kunnskapsverdi knyttet til vitenskapelig og historisk kildeverdi og er representant for både det sjeldne og det typiske.

E5 Fangstanlegg, Kjølhammaren

På en flat nord-sør-gående elveterrasse, mellom Glomma og RV3, ligger en samling med seks runde dyregraver med voll. På vestsiden av RV3 fortsetter fangstrekken innover/oppover i terrenget med nye åtte fangstgroper.

Figur 4.6: Kart som viser fangstgravrekka som strekker seg på vegge sider av dagens RV3 ved Kjølhammaren.
www.kulturminnesok.no

E6 Fangstanlegg, Kjemsjøen

Langs Gamle kongevei, mellom Glåma og Storsjøen, finner vi et imponerende fangstanlegg som forteller en historie fra jernalderen og middelalderen. Dette anlegget, som ligger på nordsiden av Søndre Burudalen og strekker seg i øst-vestlig retning, er et av de mest omfattende kulturminnene i Østerdalen. Den synlige delen av anlegget er omtrent 6 kilometer lang, fra Koppang skole til utløpet av Søndre Burudalen, cirka 1 kilometer vest for Burumoen.

Det er mulig at anlegget en gang strakk seg helt fra Glåma til Storsjøen. Fangstanlegget er registrert under ID-nummer 172334 og 172335 og består av minst 46 fangstgroper, noe som gjør det til det største kjente anlegget av sitt slag i Østerdalen. Dette betydningsfulle kulturminnet gir oss et unikt innblikk i fortidens fangstmetoder og er en viktig del av regionens historie.

E7 Fangstanlegg, Gravskardbekken

Rekken av dyregraver langs Gravskardbekken er særskilt fin. Den består av totalt 27 fangstgroper som følger den nordvestlige siden av Gravskardbekken. Anlegget er registrert i flere omganger, sist oppdatert i 2020.

E8 Gravrøys, Tresen

Gravrøysa på Tresen ligger i et område med svært mange arkeologiske kulturminner; hulveg, jernvinne og en rekke spor etter kullfremstillingsanlegg.

Gravrøysa er datert til jernalder. Den har båtform, og har langtrukket spiss i front og med jevn, parallell og markert kantsteinsetting. Røysa er jevnt avrundet bak, og radius i denne sirkelsektoren er større enn det halve av røysas bredde. Fronten av røysa består av store steiner.

Gravrøysa varierer i høyde. Røysas største masse ligger i området 5-8 meter fra spiss. I dette området har også røysa sin største høyde langs lengdeaksen, Steinene som er brukt i selve røysa er tydelig mindre enn kantsteinene og de danner en jevn og delvis mosegrodd haug.

Figur 4.7: Gravrøysa i Tresen.

Kullgroper og jernvinning

I Stor-Elvdal har det vært storstilt kullfremstillingsaktivitet, og det er mellom 400 og 450 anlegg/kullgroper registrert. De fleste er datert til jernalder–middelalder. Sammen med fangstgroper, er spor etter kullproduksjon en av de mest tallrike kulturminnetypene i skog. Kullgroperne er den eldste kjente formen for kullbrenning, og de er knyttet til jernutvinning og smiing.

I dag tegner kullgroperne seg delvis på samme måte som fangstgroperne i landskapet. Enkelte forskjeller gjør likevel at de i mange tilfeller kan skilles fra hverandre. Mens fangstgroperne ofte kan være opp mot 2 meter dype, er dybden på kullgroperne sjelden over 1 meter. Innvendig er gropa som regel bolleformet og det er nesten alltid en jevn voll rundt hele gropa. Diameteren varierer fra ca. 1 meter og opp til over 10 meter. Utgravinger har vist at bunnplaten som regel er kvadratisk eller noe rektangulært. Erosjon etter at groperne har gått ut av bruk, fører til at groperne i dag fremstår som runde. Mens fangstgroperne ofte ligger i systemer, ligger kullgroperne usystematisk i landskapet. Groperne ble som regel anlagt på steder hvor det var lett å grave. De groperne som var knyttet til jernutvinning, finnes i områder med myrmalm. I områder der det ikke har foregått jernutvinning ligger ofte groperne i skogen inn mot gårdene. Disse er det vanlig å sette i sammenheng med produksjon av smikull (Jacobsen/Follum 1997).

Veden, som gjerne var furu eller bjørk, ble stablet i gropa. Trolig har det blitt laget en ramme av treverk i bunnen for å gi god lufttilgang, men over denne ser veden ut til å ha vært stablet tett. Veden har ikke bare fylt gropa, men har blitt stablet slik at høyden over bakkenivå kan ha vært 1 meter. Hele stabelen har blitt dekket med torv og jord. Hvordan opptenning og regulering av lufttilgang har foregått er ikke kjent. Ved enkelte kullgroper ligger en liten sidegrop som kan ha vært forbundet med hovedgropa med en kanal for å regulere trekken.

Fremstilling av kull skjer ved ufullstendig forbrenning av veden. Gjennom oppvarming av veden til rundt 270°C fjernes det meste av vann, oksygen og tjære, og tilbake er det hovedsakelig kullstoff, karbon. Gjennom kullforbrenningen omformes veden til ca 40 % karbon.

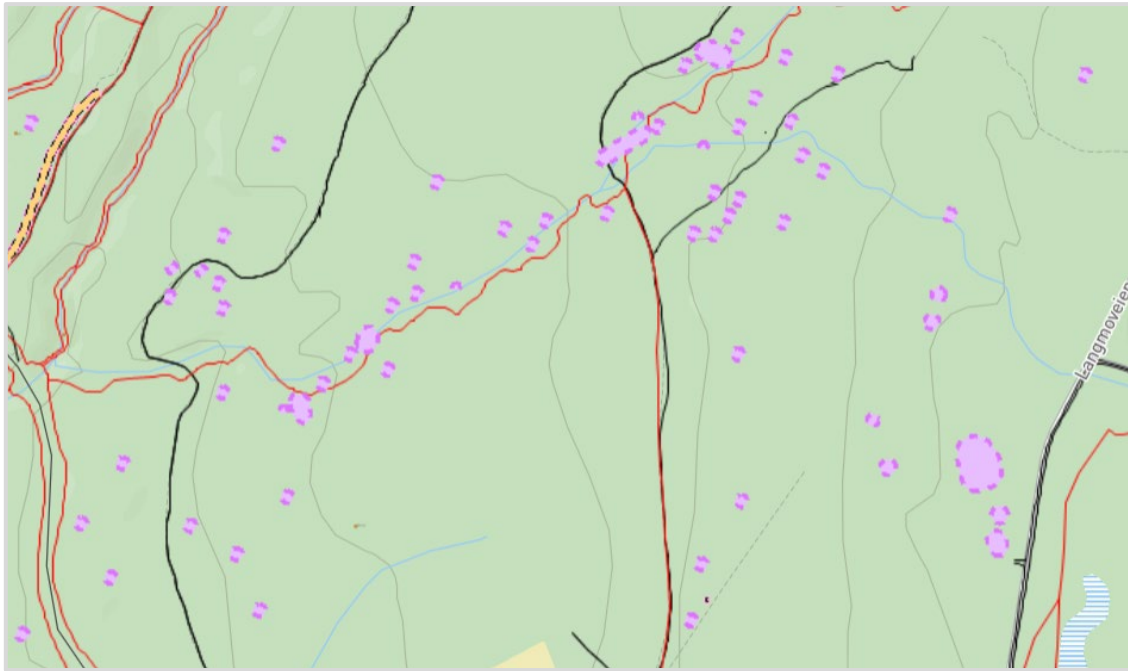
Figur 4.8: Bilde som viser eksempel på kullgrop ved Koppang.

Foto: Innlandet fylkeskommune, Fredrik Bratlie

E9 og E10 Kullfremstillingsanlegg og jernvinneanlegg, Langmoen

Det er flere områder med svært jernholdig grunn i Stor-Elvdal, noe som forklarer den storstilte produksjonen av jern med stort antall synlige rester av kullgroper og slagghauger.

Slagg er et restprodukt fra jernproduksjonen, og finnes derfor nær stedet der utvinningsoven har stått. Slagget vil ha ulikt utseende og størrelse avhengig av anleggets alder og produksjonsmetode. Prosessen ble omtalt som blestring, og forklarer navn som Nordre og Søndre Blesterbekken.

Figur 4.9: Kartet viser registrerte kullgroper og jernvinneanlegg på Langmoen.

E11 Middealderkirka, Koppangjordet

Ute på Koppangsjordet sto ei middelalderkirke med en velordnet kirkegård. Graver fra denne kirkegården har blitt datert til perioden 1035–1275.

I et kongebrev fra 1318 kalles den Elffuedalls kirkie. I nyere tid går den under navnet Koppangskirken. Det er i flere omganger gjort utgravninger, første gang i 1922.

Koppangsjordet var tidligere landfast, men ble øy som følge av flom og endret elveløp (se også objekt xx). I følge Fosvold angav lokale sagn og gjenfortellinger presist stedet der man skulle grave for å finne kirketomta. I 1922 ble grunnmuren til kirka og deler av kirkegården gravd fram med sogneprest Sigurd Næs i spissen, og under oppsyn av riksantikvarens arkitekt Gerhard Fleischer. Kirkens grunnmur bestod av *”løse, helt uregelmæssige stener, dels flate, dels runde kampesten. De ligger uten nogetsomhelst forbandt eller bindemiddel”*.

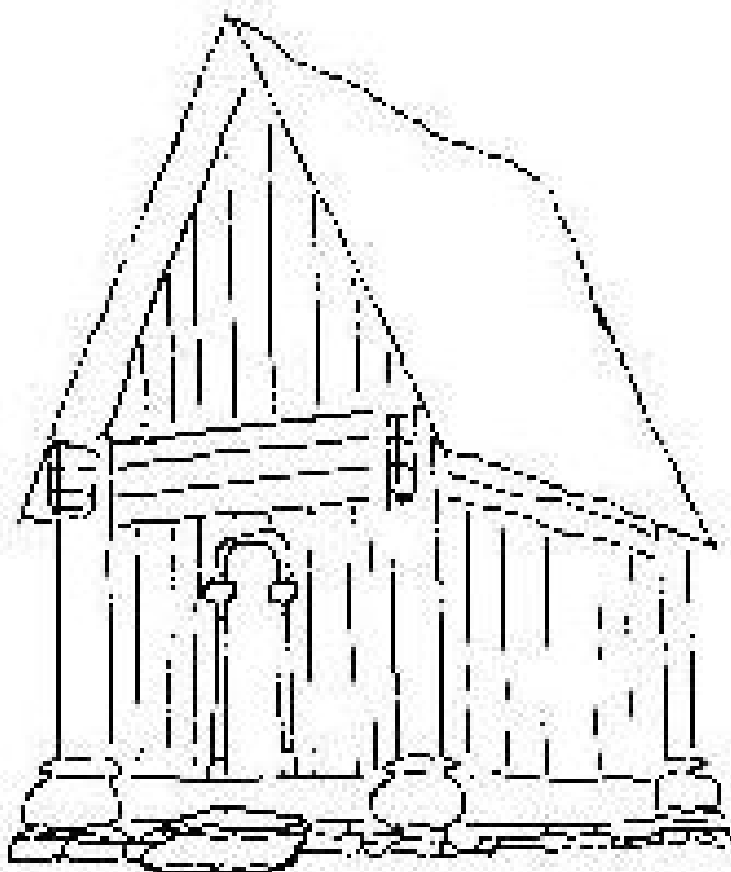
Under utgravningene i 1922 ble det også funnet et bål der rester av mennesker og dyr var brent, og øst for kirkeveggen fant en flere gravsteder. Over to av

dem var det steiner med innrissede kors. "På den mindste sees tydelig indridset et kors med tre tvergrener i meget primitiv utførelse. Den største – den såkaldte 'bautasten' har et utydeligere merke, hvorav ihvertfald en del er naturlig sprække i stenen. Det synes at skulle forestille Kristi monogram" (RAA). I 1925 foregikk arkeologiske utgravninger 200 meter nordøst fra kirkeruinene. Utgravningene avdekket flere lag med gamle bosettinger.

Koppangkirken ble antakelig tatt av isgang og flom. Et gammelt sagn forteller at den ble revet bort av flommen, og at to stokker fløt i land ved Kirkemo. De ble liggende i kors – et tegn på hvor den neste kirken skulle bygges. Den nye kirken, en liten trekirke viet til St. Michael, ble bygd ved Kirkemo på en plass som i dag kalles Kjerkebrenna. (se objekt E10).

Figur 4.10: Bilde av Gravstein fra kirketomta, tatt i 1922.

Figur 4.11: Dette er skisse av hvordan man ser for seg Koppangkirka på Koppangsjordet, passer best under forrige avsnitt
Kilde: Stor-Elvdal historielag.

E12 St. Mickaelskirka, Kirkemoen

Kirka på Koppangjordet ble antakelig tatt av isgang og flom. Et gammelt sagn forteller at to stokker fløt i land ved Kirkemo. De ble liggende i kors – et fingerpek om hvor den neste kirken skulle bygges. I dag kalles plassen Kjerkebrenna.

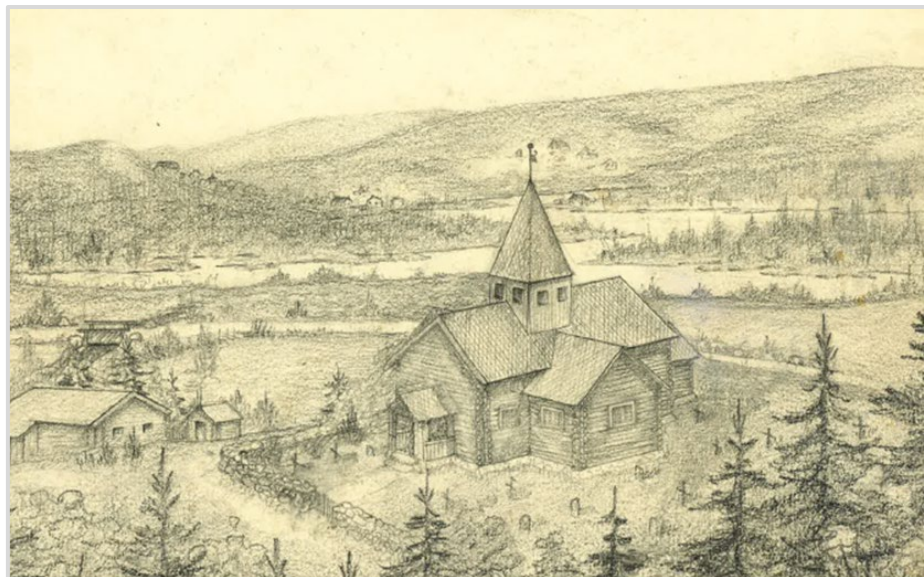
Så ble gjort, og den nye kirka ble viet Sankt Michael. Man vet ikke når den ble satt opp, men antar at den ble bygget før reformasjonen i 1536. Det var opprinnelig en stavkirke, og var svært liten 17 alen (10,8m) lang og 8 1/2 alen (5,4m) bred. Dette tyder på at det kunne være en katolsk kirke, for katolikkene sto under gudstjenesten, og var derfor ikke avhengig av stor plass. Stavkirker ble ikke bygget etter 1500 (slekts garden.no/kirker).

St. Michaelskirken ble utvidet en rekke ganger, men ble fortsatt ansett som liten. Tanken på å bygge ny kirke skjedde trolig på slutten av 1700-tallet. Men spørsmålet meldte seg for alvor da Andreas Wulfsberg ble ansatt som sogneprest i 1786. Han mente at kirken var liten og skrøpelig. Det var uenighet blant befolkningen om behovet for ny kirke fremfor restaurering av den gamle kirken. Videre var det uenighet om hvor en eventuell ny kirke skulle bygges. I 1805 ble bygdefolket enige om at ny kirke skulle bygges.

Nykirken, dagens hovedkirke, ble innviet 21. september 1821, mens St. Michaelskirken ble revet i 1823. Kirkeklokkene, samt noe fast interiør og gjenstander, ble overført til Nykirken. Resten av bygningsdeler og gjenstander ble solgt på auksjon.

I auksjonsprotokollen ble det nøye nedtegnet hva som ble solgt og hvem som kjøpte gjenstandene. I forbindelse med 100-årsjubileet for Nykirken ble det gjort forsøk på å tilbakeføre både gjenstander og bygningsdeler til kirken. Likevel er flere av bygningsdelene og gjenstandene fra St. Michaelskirken fortsatt i privat eie på gårder rundt omkring i bygda. Et godt eksempel på dette er bakstua til Barfrøstua på Koppangshammeren, som opprinnelig var sakristiet i St. Michaelskirken.

Figur 4.12: St. Michaelskirken på Kirkemo, tegnet av fru Sogneprest Birgit Næs, etter gamle beskrivelser og funn.

5. LANDBRUKETS KULTURMINNER

Gårdsbruket var den dominerende bo- og næringsformen fram til 1700-tallet da antallet husmannsplasser etter hvert oversteg antall gårdsbruk. Fra 1800-tallet ble det en rekke selvstendige småbruk i takt med at husmannsplassene ble frikjøpt. Fra slutten av 1800-tallet ble det vanligere også med eneboliger. (Kongsrud 2011).

Både gårdsanlegg og småbruk hadde flere boliger, som sommer- og vinterstuer, drengestue, gjestestue og kårbolig. Større garder hadde opprinnelig ofte både vår- og høstseter i tillegg til sommersetra, og flere av familiemedlemmene bodde gjerne flere sommermåned på setra.

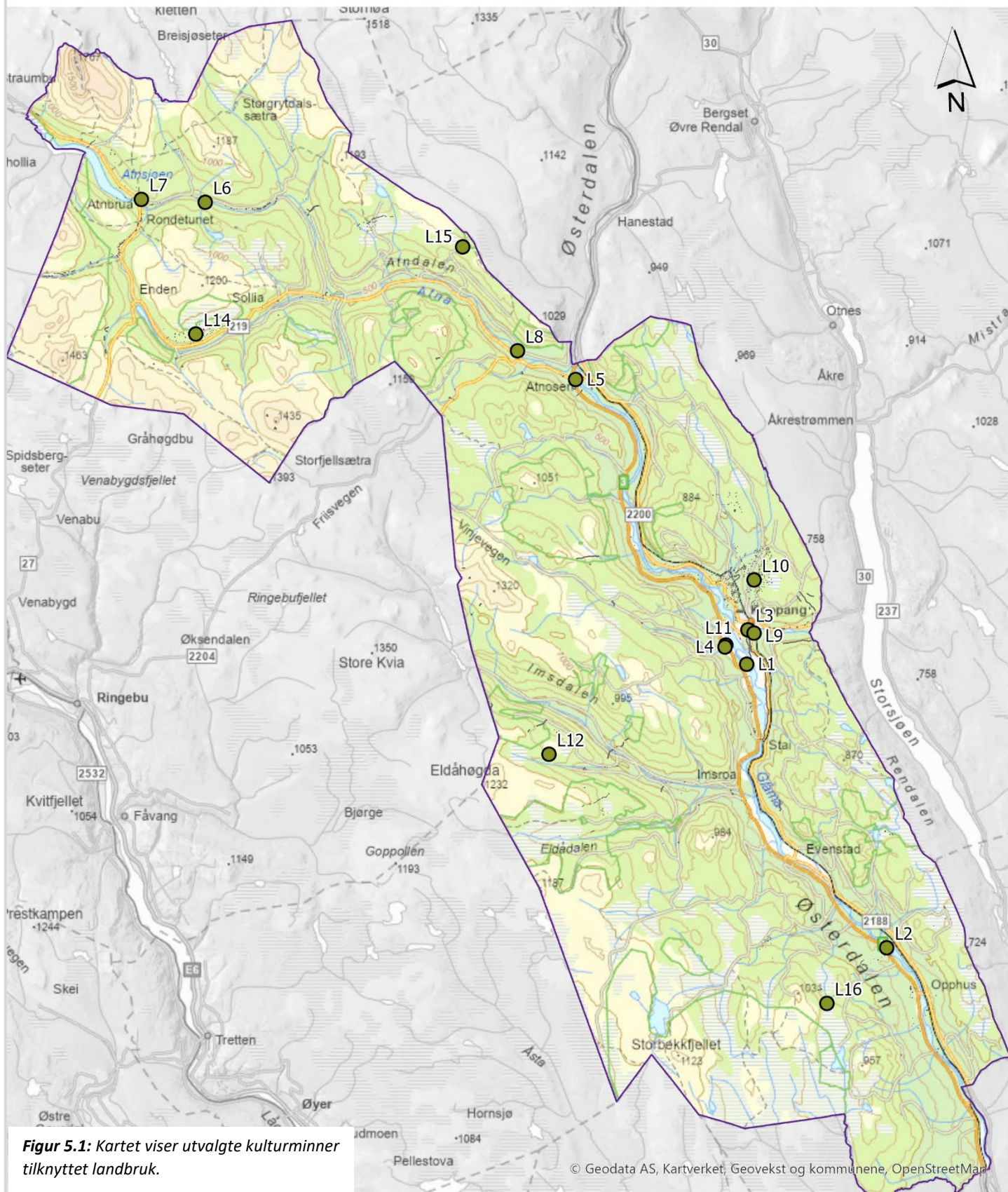
Fra middelalderen var alle gårder i landet lagt for landskyld. Landskylden var først og fremst størrelsen på leien som skulle betales til eieren, og den ble fastsatt offentlig. Fra midten av 1600-tallet ble landskylden også en skattetakst for gårdene. I Stor-Elvdal ble skylden regnet i kuhuder, kalveskinn, mårskinn og gråskinn (ekornskinn). Det vitner om hva som var det viktigste inntektstrunlaget i middelalderen og tidligmoderne tid. Selv om landskylden var fastsatt i varer, ble den fra 1600-tallet ofte betalt i penger. Verdien av vareslagene varierte over tid, og hvert år ble det fastsatt en takst som landskylden skulle betales etter (Kongsrud 2011).

Nr.	Objekt	Type	Lokasjon	Hensynssone
L1	Koppangsøyene	UKL, løer og uthus	Koppangsøyene	H570_
L2	Kroken, gårdsanlegg	Storgard	Opphus	H730_
L3	Lillestu, gårdsanlegg	Firkanttun, en av Koppangsgardene	Koppang	
L4	Søstu Trønnes, gårdsanlegg	Klyngetun	Trønnes	
L5	Atnosen, gårdsanlegg	Firkanttun	Atna	H570_/H730_
L6	Finnstad Søndre, gårdsanlegg	Fjellgard	Finnstadgrenda, Atnbrua	H570_
L7	Amperhaugen, gårdsanlegg	fjellgård	Atnbrua	H570_
L8	Stenbakken/Lisbetstuen	husmannsplass	Koppang	Gbnr 19/712
L9	Myrberget	husmannsplass	Koppang 19/1725	
L10	Storslåtmyra, Myrheim og Skogheim	bureisningbruk	Nordre Båsrøsta, Koppang 19/1649	
L11	Steinfjøset på Trea			
L12	Gåla setergrend	Aktiv setergrend		H570
L13	Månsætra	Autentisk setergrend		H570
L14	Øverdalsætra	Aktiv setergrend	Sollia	H570
L15	Kjølsætra	Autentisk setergrend	Atndalen	H570
L16	Hortenbua	“Hestjetarbu”	Vest for opphussætra	

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2034

- Landbrukets kulturminner

Figur 5.1: Kartet viser utvalgte kulturminner tilknyttet landbruk.

L1 Koppangsøyene

Koppangsøyene er et unikt elveslettelandskap som strekker seg fra Stai bru til Sundfloen bru. Landskapet omfatter arealer på begge sider av Glomma, samt en rekke øyer, elveløp, jordbruksarealer og vegetasjonsbelter. Elveløpet deler seg karakteristisk opp og løper sammen igjen mellom øyer, holmer og banker. Området er flompåvirket, med noen masseforflytninger over tid. Områdets mosaikkpreg gir et svært spesielt landskapsbilde, og antallet øyer, utstrekningen og stabiliteten i øyer og holmer er unikt i Norge.

Figur 5.2: *Elvesletta Koppangøyene våren 1957, fra Hammaren eller Hammarkollen. I forgrunnen til venstre ser vi gardene Nordre og Søndre Bakken. Videre sørover er det ei stor, flomutsatt elveslette der det likevel ble avlet store mengder gras som husdyrfôr. Til disse avlingene var det oppført en mengde løer som lagerhus. Da dette fotografiet ble tatt var vannstanden i elva moderat.*

Her finnes spor etter gammel bosetting med funn både fra steinalder og jernalder. Låver, løer og buer preger landskapet, og ingen andre steder i landet er det så mange løer uten annen gårdsbebyggelse i nærheten.

På den største øya, Koppangsjordet, lå en middelalderkirke med en velordnet kirkegård, graver fra denne kirkegården har blitt datert til mellom fra 1035 og 1275. Her var det også en stor «kaupang», derav navnet Koppang som betyr handelssted. Kaupangen på Koppangsjordet er den eldste kjente i Østerdalen.

Nordøst for området er det store myrmalmforekomster, og arkeologiske funn viser storstilt jernutvinning. Jern var en svært viktig handelsvare i middelalderen og sammen med varer som skinn og bein, la dette grunnlaget for handelen. Mellom ca. år 1000 og fram til Svartedauden i 1350, foregikk handelen i mars mens Glomma var islagt.

Gårdene Koppang, Trønnes, Vestgård og Negård i området har sannsynligvis sitt utspring fra middelalderkirken som lå her. Navnene Vestgård og Negård kan være knyttet til deres plassering nær kirken. Det skal også ha vært en prestegård i området, men forsvant på et eller annet tidspunkt.

Det meste av arealet på Koppangsøyene er jord av svært god kvalitet, og er bakgrunnen for at det har vært attraktivt å bosette seg og dyrke her. Øyene har bestandig vært flomutsatt, og de lokale bøndene betalte mindre skatt og tiende på grunn av hyppige skader fra elva, frost, kulde og snø. Den lettdrevne jorda gjorde at bøndene likevel ville bo og dyrke på øyene. Men fra 1600 ble flomskadene verre på grunn av kaldere klima og større flommer. I tillegg ble elveløp renket for å lette den økende tømmerfløting og øyene av skogen som førte til ytterligere erosjon fra elva. Gårdstun som i utgangspunktet trolig var etablert på fastlandet nede i elvedeltaet ble omsluttet av elva eller direkte ødelagt av nye elveløp.

Flytting av gårdene opp fra elvesletta foregikk i perioden fra 1600- tallet og fram til 1789. De gamle bygningene ble gjenreist sammen med nye bygninger på nye tun på begge sider av dalbunnen. Landskapet synliggjør flyttinga gjennom de sammensatte bygningsmiljøene og endret lokalisering av tun. Etter at tunene ble flytta fra Koppangsøyene, ble det satt opp slåttebuer og løer slik at slåttefolket kunne hvile og høyet lagres til vinteren.

Figur 5.3: Flyfoto av elvesletta Koppangøyene der småstykkene til småbrukerne er godt synlig i form av mosaikkmønster.

Eiendomsstrukturen i Stor-Elvdal viser at dette var en storbondebygd. I 1890 var all jord og skog i Stor-Elvdal eid av 60 bønder. Det var få husmannsplasser og den største delen av arbeidere i bygda levde som leieboere, såkalte inderster. I løpet av 1890 årene havnet flere store skogeiendommer i økonomisk uføre, og kom over på utenbygds hender. Det var en utvikling som fortsatte utover på 1900-tallet, og som bygdefolket var skeptiske til.

Framsente politikere vedtok at kommunen skulle kjøpe slike eiendommer, beholde skogen og utparsellere åkerbruk. I flere tilfeller benyttet kommunen forkjøpsretten. Grunntanken var at arbeidsfolket i Stor-Elvdal skulle få egne bruk og skaffe seg jord til dyrkningsformål. Nystu Trønnes var den første eiendommen kommunen kjøpte, og bygningsmassen ble vedtatt tatt i bruk som kommunalt aldershjem. Dette ble landets første kommunale aldershjem, åpnet i 1898. Gammelstu Trønnes ble kjøpt i 1911. Tre år senere kjøpte de flere skogteiger samt Koppangsjordet med 400 daa jord som deretter ble utparsellert til småbrukerne. I 1916 sto kommunen som eier av 140.000 daa skog, og det var opprettet 400 arbeider- og småbruk i den langstrakte kommunen. Dette resulterte i at både storgårder og småbruk eide jord ute på øyene langt fra eget gårdstun.

Dette gjenspeiles i antallet løer, varierende størrelse på bygningene og ulik byggeteknikk. Dette er også lesbart i gamle flybilder fra 1959 der småstykkene til småbrukerne er godt synlig i form av mosaikkuttrykk, [se bilde 5.3](#) Det er fortsatt mange grunneiendommer i varierende størrelse ute på øyene, men siden de fleste eiendommene drives av få brukere er det ikke like synlig i dagens situasjon.

Løene har gradvis gått ut av bruk. Ettersom jordbruksdriften har endret seg, har løene mistet sin opprinnelige funksjon. En del løer fikk større åpninger slik at traktorer og skurtreskere kunne lagres i dem, men når maskinene blir enda større blir bruken av bygningene mer begrenset. Det står igjen ca. 50 løer, buer og andre bygninger som ble brukt i fôrdyrkinga ute på elvedeltaet.

Figur 5.4: En av bygdas første skurtreskere. Nystumolåven i bakgrunnen. Foto: Stor-Elvdal Historielag 1959.

I 2022 ble området et «nasjonalt utvalgt kulturlandskap i jordbruket», en tilskuddsordning basert på spleiselag mellom landbruk-, natur- og kulturmiljøforvaltningen i Norge. Satsingen er et samarbeid med brukerne i området. Det vil bli utarbeidet en egen forvaltningsplan for området, og tildelt årlige midler til investerings- og skjøtselstiltak. Området er også foreslått som et område med kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse (KULA) av Riksantikvaren.

I høringsforslaget til KULA-områder skriver Riksantikvaren:

- *Produksjonsgrunnlaget for landbruk må søkes opprettholdt.*
- *For å unngå skader på fredete kulturminner, bør det pløyes grunt, og helst skal de viktigste arealene brukes til eng.*
- *Friluftslivet bør utvikles i form av enkel tilrettelegging, slik at jordbruksnatur- og kulturverninteressene ikke blir skadelidende, men utgjør en del av opplevelsen. Koppangøyområdet er ideelt både til jakt, fiske, padling, turgåing og sykling.*
- *Vegetasjonen i elveskråningene er naturens egen elveforbygning, den demper vannets hastighet under flom og binder jorda. Kantvegetasjonen er også viktig for dyrelivet. Vedhogst og kantrydding bør derfor foretas med stor forsiktighet.*

Løer

Løe er en bygning til lagring av høy eller annet tørrfor til husdyr, og for lagring av korn før det ble tresket. Fra gammelt av var det mange løer på en gård. Gårdene hadde løer både på gården, på setra, og ved utmarksslåttene, - alle steder hvor de slo og oppbevarte høy. I dag har løene gått ut av sin opprinnelige funksjon da siloen har tatt over for tørrhøyet, men er viktige elementer i det norske kulturlandskapet.

Løene har fått mange forskjellige utforminger. De er tilpassa terrenget, tilgjengelig materiell, og aktuell bruk. Den vanligste typen er et enetasjes lafta hus på ca 3x3 m, med nesten kvadratisk døråpning litt oppe på gavleveggen. Slik holdt man beitedyr ute, og det var lett å komme til når høyet skulle kjøres hjem på snøføre utpå etterjulsvinteren.

Vi finner løer som frittliggende hus både i utmarka og på setervollene. Andre steder er de bygd sammen med stall eller fjøs. Løene skal være luftige slik at høyet får god tørk. Vi ser derfor ofte at det er god klaring mellom bakken og det første kvarvet i tømmerkassa i tømmerløene. Laftinga kan være stokker i furu eller bjørk. Krokete stokker i bjørk gir god lufting for høyet. Her kommer den vridde fjellbjørka til sin rett. I tillegg til tømmerløene, har vi også plankløer og skjelterløer.

L2 Kroken, gårdsanlegg, Opphus

Kroken gård ligger 2,5 km nord for Steinøya mellom Glomma og rv. 3. Garden er først omtalt i skattelistene i 1627-28. Området Kroken strekker seg på begge sider av Glomma fra Steinøya i sør til Neta i nord.

I begynnelsen handlet utmarksbruken på Kroken om å etablere hevd. Dette ble gjort ved å slå sletter og myrdrag, beite, tømmerhogst og utøvelse av jakt og fiske i fiskevann. De første hundre åra var gården Kroken eneste bosted mellom Steinøya og Neta, men etter 1740 ble det etablert flere husmannsplasser. Med etablering av jernbanen kom det ytterligere flere husmannsplasser til. I 1892 var tallet oppe i 8 husmannsplasser og 3 selveide bosteder.

Etter at den gamle slekten døde ut i 1866, ble gården i 1869 solgt til Hermann Atneosen, en aktiv mann i bygden. I 1898 ble gården solgt videre til Arthur Mathiesen & Co og siden har den tilhørt Mathiesen slekten.

Gårdstunet på Kroken Gård er usedvanlig rommelig etter dalens byggeskikk, noe som skyldes stor byggeaktivitet på slutten av 1940-tallet. Ved hjelp av den kjente arkitekten Magnus Poulsson, endret tunet seg drastisk. Bygninger ble flyttet på jernbaneskiner og den lange gule bygningen vi kjenner i dag, ble etablert. Hovedhuset var et tradisjonelt og vakkert østerdalsbygg med detaljer fra sveitserstilen, men ble nå bygget om til en stor moderne villa.

Stabburet ble flyttet fra skogen i vest og plassert øst på tunet. Et barfrøhus ble bygget rundt 1949. I 1951 sto den store moderne driftsbygningen ferdig og den gamle låven med fjøs ble revet.

Tunet består i dag av flere bygninger: En langbygning der den eldste delen har tømmer hugget i 1847, mens den nordre er fra ca. 1948, et hovedhus fra 1840-årene/ombygget på 1940-tallet, en driftsbygning fra 1951, et stabbur fra 1800-tallet og en barfrøstue fra 1940-tallet. Under restaureringen av hovedbygningen (1999-2003) ble det funnet flere eldre gulv, de eldste fra 1700-tallet, samt brannlag omkring grunnmurene. I tillegg har Kroken Gård et vakkert og særegent gårdskapell.

Hageanlegg og tun er på ca. 20 mål. Pryd- og landskapshagen sør for hovedbygningen ble påbegynt på 1800-tallet, videreutviklet etter 1930 og restaurert og utviklet videre fra 1996.

L3 Lillestu, Koppang

Opprinnelig ble Lillestu Koppang etablert på Koppangsøya omkring 1660. Etter at flommer hadde herjet gjentatte ganger ble gården i 1752 flyttet opp til nåværende beliggenhet. Tunet består av driftsbygning, våningshus, kårbolig, bu, stabbur og bryggerhus, organisert som firkanttun. Den opprinnelige østerdalsstua ble bygd i 1752, senere skyldsatt, fradelt og solgt. Østerdalsstua ble fredet i 1923 og i 1939, etter tinglyst erklæring, ble Embretstua flyttet der den står i dag og brukes i dag som bolig. Den eldste bygningen fra Lillestu var et stabbur fra 1633, dette ble tatt ned og flyttet til Glomdalsmuseet i Elverum. Samme er gjort med en gammel loftsbygning. Våningshuset som ble bygd ca 1800 og ombygd 1880 samt de gjenværende bygningene danner et godt bevart bygningsmiljø med stor historisk verdi. I bubygningen finnes rester av dør, tak og gelender som stammer fra St. Michaelskirka på Kirkemo.

L4 Søstu Trønnes, Trønnes

Søstu Trønnes den nest yngste Trønnesgården, men likevel med dalens kanskje eldste bygning. Østedalsstua på Søstu er bygd i 1618. Denne er trolig satt opp av Tarald, den første brukeren på Søstu Trønnes.

Trønnes har trolig opphav Tryneset, neset sør for paviljongen mot Skaterud (fergeleiet). Elveløpet som renner forbi Skaterud kalles Nyfaret og er sannsynlig ett av de nyere løpene i Glomma, derav navnet. Før den gangen var Koppangjordet landfast mot vest. Koppangkirken ble bygget på fastland. Gårdene Koppang, Vestgård, Negård og Trønnes hadde beliggenhet i nærheten av kirka på Koppangsjordet. Mye tyder på at elva Trya tidligere har rent et stykke sørover før den traff Glomma. Dette støttes opp gjennom kartfesting av navnet Tryneset og er også en av Fosvold sine teorier.

Første kjente brukeren på gården Trønnes var Audun Trynes (1528). Trønnesgården var den første gården som måtte flytte fra elvesletta ved Koppangsjordet, tidfestingen for flyttingen er satt til i løpet av 1500 tallet. Om det var elva Trya eller Glomma som gjorde mest skade er det vel ingen som vet sikkert.

Gården ble flyttet til området rett sør for Trya der den har sitt utløp i dag. Den ble relativt raskt delt til fem gårdsbruk tett i tett, der bygningsmassen utgjorde et typisk klyngetun.

Figur 5.5: Søstu Trønnes.

L5 Atnosen, gårdsanlegg

Atneosen er en storgård i Stor-Elvdal kommune i Innlandet, på vestsiden av Glåma sør for Atnas utløp. Atneosen ble opprinnelig ryddet på 1600-tallet. Eiendommen var en del av krongodset i Østerdalen inntil krongodssalget i 1662, da den ble solgt til en utenbygds privat eier. Gården tilhørte slekten Nielsen/Werenskiold til 1744, men ble bygslet bort til lokale bønder. Deretter var den i bondeeeie til 1898, da den ble kjøpt av firmaet Arthur Mathiesen & Co. (nå Mathiesen – Atna AS), som fortsatt eier den (Det store norske, 2022).

Eiendommen omfatter i dag omkring 330 000 daa, herav 126 000 daa produktiv skog og 150 daa innmark. Deler av utmarksområdene utnyttes til jakt, blant annet villreinjakt, og fiske på utleiebasis.

Den gamle bebyggelsen er i stor grad bevart i et anlegg der innhus og uthus er samlet om hvert sitt tun, tungården og nautgården. Hovedbygningen, et enetasjes tømmerhus, er oppført i 1822. Til innhusene hører også en stuebygning som etter tradisjonen skal være bygd i 1662. De fleste uthusene er fra slutten av 1800-tallet. Den eldste delen av bebyggelsen ble fredet i 1923.

Figur 5.6: Deler av tunet på gården Atnosen, slik det fremstår i dag. Foto: Anja Ø. Ryen

L6 Finnstad søndre

Søndre Finstad er en fjellgård beliggende inntil elva Atna. Anlegget har tilsammen 17 bygninger, herunder tilhørende seter på Småtjønnetra og naust ved Finnsjøen. Anlegget anses å være et av de best bevarte fjellgårdene i regionen. Bygningsmassen ble oppført mellom 1795 og 1920. Loven ble trolig oppført i 1932 og bygd sammen med fjøset (1870) med gjennomgående kjøring over. Byggeår for vinterstua er noe uklart men det er en godt bevart stue med akershusisk grunnplan og likhetstrekk med de gamle østerdalsstuene og seterhusene.

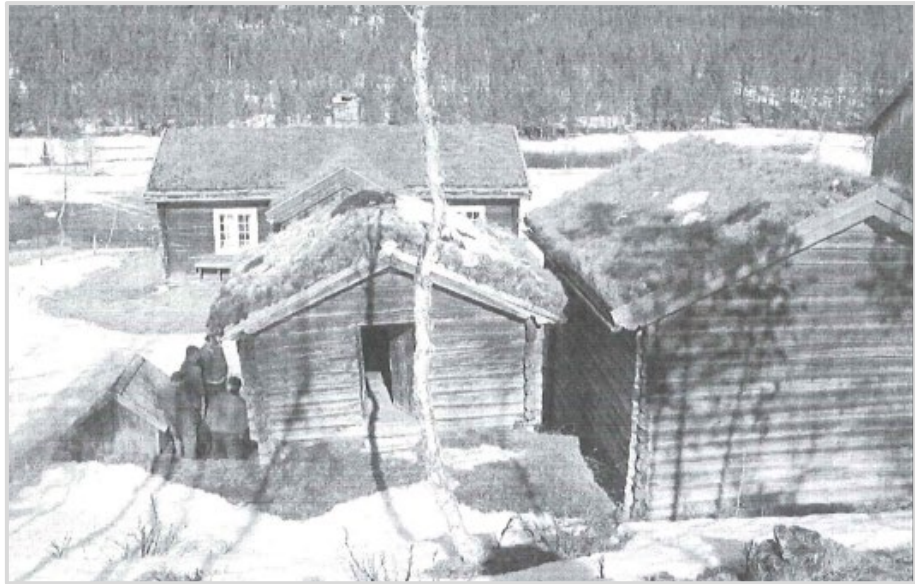
I bygningsmiljøet er det to bygninger som regnes som sjeldne, smia og knubbhuset. Knubbhuset benyttes i forbindelse med brenning av trekull. Det skal ha vært flere slike i området men få som er bevart. Knubbhuset og tjæremilen

forteller om en viktig tilleggsnæring for gårdsdrifta og aktiviteten kan knyttes til bygdas forbindelse og levering til bergverksdrifta på Røros. På eiendommen ligger også et stabbur av ganske spesiell variant, med melkebu og soveloft over samt inngang til andre etasje på baksiden.

Figur 5.7:

Finnstad søndre.

Foto: Sigurd Ulven

L7 Amperhaugen, gårdsanlegg, Atnbrua

Amperhaugen er en fjellgard ved foten av Rondane nasjonalpark, beliggende i Atnbrua i Sollia. De eldste bygningene på gården er fra 1700-tallet. Låven ble gjenoppbygd etter brann i 1996, men er oppført i gammel stil. Eierne ble tildelt Olavsrosa den 1. september 2012. Prisen ble tildelt fordi gårdsmiljøet er spesielt godt ivaretatt og fungerer som en viktig arena for bygdekultur og bygningstradisjoner i Østerdalen.

Figur 5.8:

Fjellgarden

Amperhaugen slik den fremstår i dag.

Foto: Norsk kulturarv

Olavsrosa symboliserer stor respekt for fortida, men også glede, nytte og spennande opplevingar i dag. Innehavarane av Olavsrosa forpliktar seg til å vere gode ambassadørar for ein levande kulturarv og til å formidle historia til gjestene sine.

Sjølve symbolet Olavsrosa byggjer på valknuten – eit gammalt symbol for vern, som er kjent både frå Norge og utlandet.

Husmenn

Mange husmenn var til å begynne med gardbrukersønner, men husmennene rekrutterte seg etter hvert selv. Husmannsvesenet nådde høydepunktet i 1855. Da var det nesten like mange husmenn (87 000) som gardbrukere (91 000) i Norge.

Husmennene var den største gruppen eiendomsløse i bondesamfunnet. De leide husmannsplass av en gårdbruker, med eller uten jord til. Overskuddsbefolkningen fikk slå seg ned på små plasser, gjerne med litt jord til, på grunnen til gardbrukeren, og ble husmenn. Husmennene leide jorda og hustomta og betalte gardbrukeren med pliktarbeid og anna arbeid, kontanter eller matvarer. Ellers drev husmenn ofte med skogsarbeid og fiske ved sida av arbeid for gardbrukeren (Myhre 2015). Vilråene for husmennene varierte rundt i landet. Husmannslova av 1851 påbød kontrakt. Da fikk husmennene også rett til en fridag i uka. Den dagen slapp de å arbeide for gardbrukeren, og kunne i stedet drive egen jord. Menn uten eiendom, som husmennene, hadde ikke stemmerett. Stemmerett for alle menn var et hovedkrav for Thrane-bevegelsen (1848–1851), som kjempa for kåret til arbeidsfolk. I Østerdalen kan man fortsatt ane spor av skillet som ble mellom større gårdeiere (den opprinnelige gårdeieren) og småbrukere (husmenn som etter hvert fikk kjøpe og omgjøre husmannsplassen til et småbruk).

L8 Stenbakken/Lisbetstuen, husmannsplass

Denne husmannsplassen har skiftet navn en rekke ganger men er på folkemunne mest kjent under navnet Lisbetstuen. Oppkalt etter Lisbet Engebretsdatter fra Sundet Koppang som bodde her fra 1791 – 1846.

Opprinnelig var dette en husmannsplass under Ellestu og gikk under navnet Moen/Ellestumoen. Ellestu kom i økonomisk uføre og gården ble stykket opp og solgt i 1777. I 1795 kjøpte Øvergård Koppang plassen og det ble deretter en husmannsplass under Øvergård, navnet på plassen ble da Nymoen. Lisbet Engebretsdatter fra Sundet Koppang og Simon Larsen var de første husmennene på plassen under Øvergård. Simen var sønn av de forrige husmennene da plassen var eid av Ellestu. I 1952 ble den gamle husmannsplassen fradelt Øvergård som Stenbakken.

L9 Myrberget, husmannsplass

Myrberget var opprinnelig en husmannsplass under Nordstu Koppang. Den er tegnet inn på kartet til Juell fra 1805, da under navnet Monstuen eller Petersmoen. Ved delingen av Nordstu Koppang i 1790-årene ser det ut til at Monstua kom under den fradelte gårdparten som hadde navnet Halvorstua. I 1865 ble plassen fradelt som Myrberget. og opphørte som husmannsplass

Østerdalsstua, Arstu, er det gamle våningshuset på Myrberget.

Bureisningsbruk

Bureising innebar etablering av småbruk der det før var utmark. 1920- og 30-tallets økonomiske situasjon med stor arbeidsledighet, førte til at staten støttet etablering av bureisningsbruk for å skaffe folk et utkomme ved siden av lønnsarbeid. Bureisertida ble utløst etter 1.verdenskrig, da det var knapphet på mat og bygdene etterhvert overbefolket etter at USA stengte sine grenser for immigrasjon. Omkring 1950 var det 20.000 bureisningsbruk i Norge, dvs. hvert 10. gårdsbruk. Hedmark kom på 3. plass blant fylkene med 2344 slike bruk.

Bureisernes boliger fulgte en anbefalt mal. Våningshus skulle ha grunnflate mellom 30 og 60 m², ganske kvadratisk i formen og med full kjeller. Uthuset var av typen enhetslåve, med alle uthusfunksjoner: fjøs, melkerom, låve, vedskjul og utedo.

L10 Skogheim og Myrheim, bureisningsfelt

Bureisningsfeltet Storslåtmyra ligger øverst i Båsrøsta nord for Koppang sentrum og ble bebygget i mellomkrigstida. Skogheim (fradelt Nilsmoteigen) er i dag brukt som feriestad, men er bevart med opprinnelig bygningsmasse. Stedet er fint eksempel på byggeskikken, samtidig som den skrinne vegetasjonen rundt viser at bureisningsbrukene ble etablert på områder lite egnet for jordbruk.

Figur 5.9: Myrheim, nederst, og Nilsmoteigen i 1961.

L11 Steinfjøset på Trea

Naturstein som byggemateriale i fjøs og eldhus finner vi mange steder rundt om i Norge. På Hedmarken og oppover Gudbrandsdalen og Østerdalen ble det bygd steinfjøs særlig på slutten av 1700-tallet og på slutten av 1800-tallet. Dette henger blant annet sammen med konjunkturer i skog- og trelastnæringa.

Med stor kunnskap om stein som byggemateriale, er fjøset på Trea murt opp. Det har både tørrsteinsmurer og steinhvelv. Det 250 år gamle fjøset, fremstår nå med ny bruk som serveringslokale tilhørende Trya camping, og er godt restaurert. De gamle mureteknikkene kan fint studeres. Fjøset er slik et godt eksempel på vern gjennom (ny) bruk.

Figur 5.10: Steinfjøset på Trea, slik det fremstår i dag. Foto: Trya camping

L12 Gåla, setergrend

Gåla er en levende setergrend med ubrutt aktivitet gjennom flere tusen år. Det var på slutten av 1600-tallet at fire store gårder anla sine mjølkesetre på denne vollen. Etter hvert fikk også husmennene lov til å anlegge egne setre. På slutten av 1800-tallet var 23 setrer i drift på Gåla.

Setervollen har beholdt mye av sin opprinnelige sjarm. Blant annet ligger «trøene» der slik de lå da det var full aktivitet. Sammenliknet med andre setervoller, har Gåla seter relativt få hytter, og de er stort sett lagt utenfor setervollen.

Området er også interessant fordi det er dokumentert aktivitet her helt tilbake til forhold til forhistorisk tid. Pollenanalyser fra myra rett utenfor setervollen, viser at det har vært menneskelig aktivitet her siden slutten av jordbrukssteinalderen, 2370 år før Kristus. Husdyr har sannsynligvis beitet på stedet så langt tilbake som 1850 f.Kr. Til og med under Svartedauen ser det ut til å ha vært menneskelig aktivitet på seterområdet. Det er registrert rundt 100 fangstgrop for elg i nærheten av setra, og det er funnet flere jernvinneanlegg med store slaggdeponier fra middelalderen, men også fra tidlig jernalder, kanskje så langt tilbake som Kristi fødsel.

L13 Øverdalssetra, setergrend

Setergrenda Øverdalssetra ligger fritt og sørvendt til på sørvestsida av Sollifjellet. Grenda består av i alt 11 setrer, derav to som i dag er i full drift som geitesettrer. De to er Prestgardssetra og Brændsetra.

Prestegardssetra ble skilt fra setertrøa til garden Frami på Øverdalssetra 5.juni 1862. Arbeidet med seterstua ble igangsatt sommeren 1863. På setervollen er det funnet rester av bebyggelse fra før 1862, dvs. at den stammer fra den tida før seterviollen ble skilt ut fra garden Frami. I dag framstår setra som et mønsterbruk med full seterdrift med geiter samt drift av seterkafe og med egen seterhelg i slutten av juli. Eiere og drivere er i dag Ellen Marie Tangen og Hans Bondal (sollia.net).

Figur 5.11:
Fjellgarden
Amperhaugen slik
den fremstår i dag.
Foto: Norsk
kulturarv

Seterbruk og bruk av utmark

Den norske seterkulturen er unik, og annerledes, enn liknende tradisjoner med sommerbeiter andre steder i verden. Seterdrifta forvalter unike kulturer, i form av mattradisjon, kulturlandskap, historiefortelling og det menneskelige felleskapet. I de nordiske landene har seterdrifta vært en kvinnekultur. Dette er ikke bare beitedyras rike, men også kvinnenes – og barnas. Det var et ansvarsfullt arbeid. Dyra skulle passes, mjølka skulle bearbeides til ost og smør. Til koking og ysting trengtes mye ved. Dette burde husbonden på gården helst ha hugget året før og fått den i hus, slik at den var tørr og fin.

Setra har historisk sett vært helt avgjørende for vår overlevelse. Maten herfra har berga oss gjennom hundrevis av vintre. Samtidig har seterlivet gitt kvinnene frihet til styre selv. Med seg hadde mange budeier en flokk med egne og andres unger. De var med i arbeidet og fikk kunnskapen naturlig inn. Alt du ikke kan lese deg til, men det som ligger i hendene, i fingertuppene, det du bare gjør. Du må være der selv for å forstå.

Bruk av setrer har lange tradisjoner i distriktet. Etter hvert som flere gårdsbruk kom til, fikk utmarka stadig større betydning. I bjørkeskogbeltet og i fjellet var det gode beitemuligheter. Gårdbrukeren ønsket å ha størst mulig buskap over vinteren, og det ble ofte for lite fôr til dyra, «vårknipa» var godt kjent. Derfor var det mye om å gjøre å få buskapen ut på beite så tidlig som mulig om våren. Først nær gården, men etter hvert lengre ut i marka. Da ville det snart trenges hus til både folk og fe. For å utnytte beiteområdene best mulig, ble det av mange gårder bygd både to og tre setervoller. Disse er gjerne betegna som «vårseter», «sommerset», og «høstseter».

Mye av vinterfôret ble henta fra markslåtter i de samme områdene.

L14 Månsetra, setergrend

Det som er særegent med denne setergrenda er at det ikke er bygd nye hytter, noe som gjør at området har bevart sin autentiske og historiske karakter.

Bygningene er gamle, velholdte, og det er tatt vare på både setervollen og den opprinnelige bebyggelsen. Denne typen grend representerer et viktig stykke norsk kulturarv, der man kan få et inntrykk av hvordan det tradisjonelle seterlivet en gang var, uten moderne inngrep som nye fritidshus. Selv om seterlivet ikke lenger praktiseres her, gir de velholdte setervollen et tydelig bilde av fortiden.

Figur 5.12: Månsetra, sett fra Månseterkletten.

L15 Kjølsetra, setergrend

Kjølsetra i Atndalen er ei autentisk setergrend. Setervollen består av 3 setre tilhørende gardar i Atndalen; Stenbakken, Fossum og Atnedalen. Eldst er trolig setra til Atnedalen, der finnes årstallet 1751 på peisen. De to andre er trolig fra 1770 – 1780 tallet.

Figur 5.13: Høykjøring på sætra, midt på 60-tallet. Både hest og gråtass er i bruk.

Setrene på Kjølsetra var i starten gardene sine eneste setre. Senere bygget de samme gardene setre på Atndale-Nysætra. Kjølsetra ble da vår- og høstseter. Setrene på Nysætra er senere fradelt gardene og solgt, slik at de nå er gardenes eneste seter igjen.

Det var aktiv setring på Stenbakken til slutten på 1950-tallet. På Fossum opphørte tradisjonell seterdrift først på 1970-tallet. Den siste budeia med mjølkeku var Solveig Øverby, som avsluttet der i 1981. Den siste geita var der i 1973. Senere brukere har hatt både sau, hest, foringsdyr og ammeku som har beitet trøene. Flesteparten av bygningene er i bra stand. Trøene ble slått, og høyet lagret i løer for transport på vinteren. Alle setrene har intakte løer.

Figur 5.14: Foto fra Kjølsetra.
Foto:2010.
Per Hvamstad

L16 Hortenbua

Hestgjeterbua ble benyttet som tilholdssted om sommeren av hestgjeteren Karenus på første halvdel av 1900-tallet. Det kunne være omtrent 20-30 hester der av gangen som han hadde ansvaret for. Hestene kom fra gårder på Hedmarken, blant annet Børstad gård i Vang. Det var et ensomt liv, så med jevne mellomrom gikk Karenus fra Hortenbua til både Opphussetra, Strandsetra og Støpholen for påfyll av proviant og for å treffe folk. Om vinteren holdt Karenus til i "Karenusbua", som er ei bu under gården Svennstu. Bua sto i skogen 2-300 meter øst for fylkesveien ved Svennstu. Karenus døde i 1955, og er gravlagt på Strand kirkegård. På gravsteinen står det Karenus hestgjeter. I dag er Hortenbua både et turmål og benyttes som jaktbu.

Figur 5.15: Foto fra Kjølsetra.
Foto:2010.
Per Hvamstad

6. SKOGBRUKETS KULTURMINNER

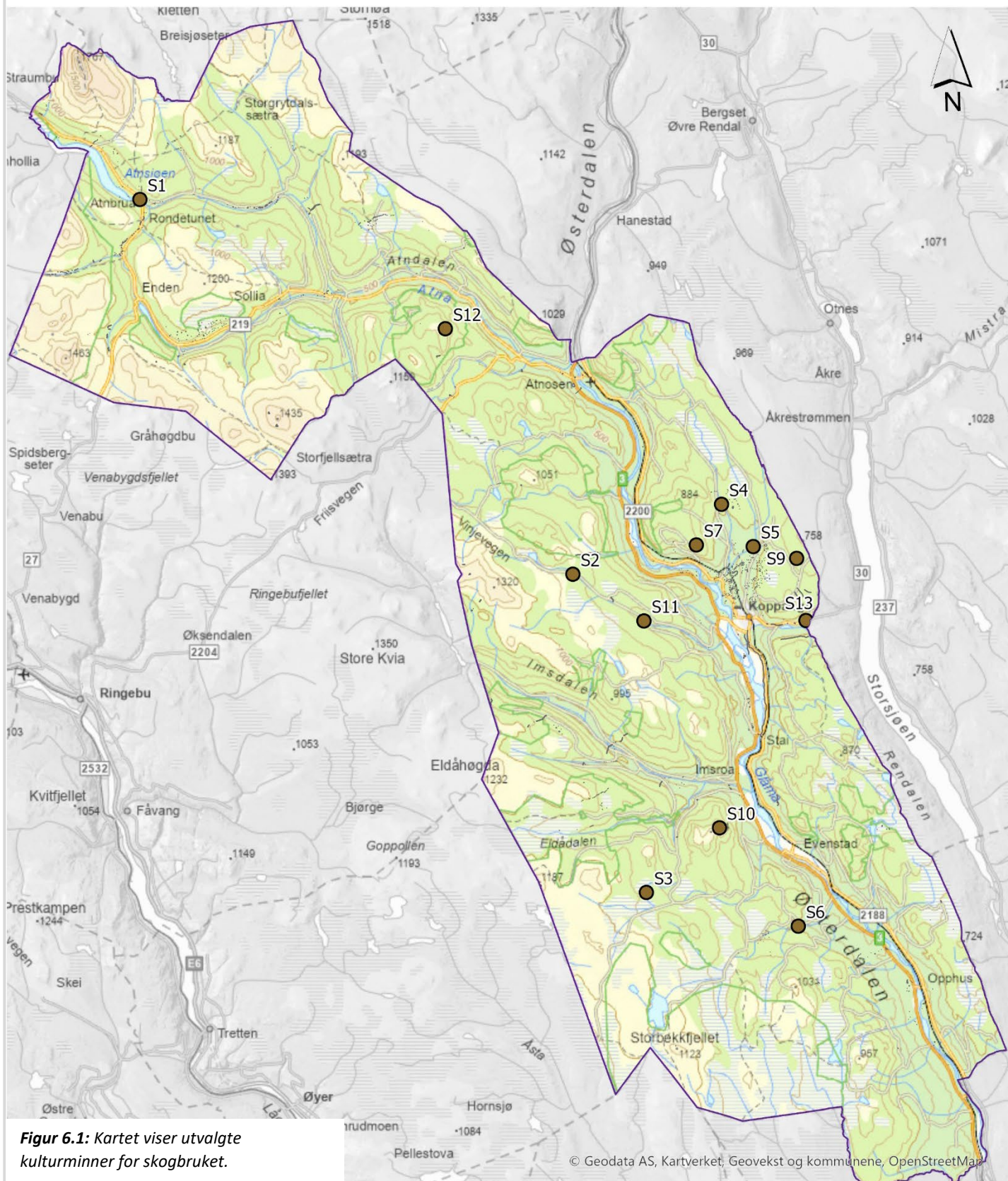
Høsting i skog og utmark har i århundrer vært den viktigste næringsveien i Østerdalen, og det er fortsatt utallige, synlige tegn på bruk av skogens ressurser opp gjennom tidene. Dette kan være ulike typer skogshusvær, brannvakthytter, fløtningsanlegg og hankveger for tømmerkjøring med hest.

Nr.	Objekt	Type	Lokasjon	Hensynssone
S1	Atnbrufoss damanlegg		Atnbrua	H570_
S2	Trydammen i Trya	Nåledam, kun rester gjenstår		H570_
S3	Søndre Eldådammen	Nåledam	Eldådalen	H570_
S4	Steindammen	Nåledam, golving	Tresa, nordøst for Koppang	H570_
S5	Rokkdammen	Fløtningsanlegg	Rokkåa, nordøst for Koppang	H570_
S6	Søkkunda damanlegg	Tømmerkiste fylt med stein	Myklebysetra	H570_
S7	Hankveg Månskjæret	Sti/veg i terrenget	Frøsålia	H570_
S8	Koietun ved Trya Storfallet	Koie	Storfallet, Langs Vinjevegen	H570_
S9	Ljørkoie på Kneppåsen	Bu/koie	Mora	H570_
S10	Brannvakthytte, Rognvola		Sørvest for Stai	H570_
S11	Brannvakthytte, Månseterkletten		Frøsålia, øst for Bjørånes	H570_
S12	Brannvakthytte, Ledsageren		Nordvest for Atna	H570_
S13	Furua Dronninga	Fredet tre		H730_

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2024-2034

- Skogbrukets kulturminner

Figur 6.1: Kartet viser utvalgte kulturminner for skogbruket.

Tømmerfløting

De første spor etter fløting i Glomma skriver seg fra 1490-årene, og midt på 1500-tallet, opplevde området en blomstringsperiode da tømmerverdien steg. Glomma og sideelvene ble viktige fløtningselver, og garder som eide skog opplevde velstand.

Tømmeret ble hogget og merket i skogen vinterstid, deretter kjørt til velteplasser langs vassdragene. Derfra ble tømmeret fraktet ut på elveisen. Dette skjedde på ettervinteren når isen var sterk og sikker. Hver stokk ble målt, merket og sortert på kvalitet, noe som ga grunnlag for oppgjør til skogeieren. Tømmeret lå på isen og tørket i vårsola, og fløt etter hvert nedover elva med vårfloppen. Men tømmeret møtte mange hindringer på veien, det kunne stue seg sammen og danne store vaser. Fløtere måtte få tømmeret videre. Ved storflommer ble det liggende igjen mye tømmer langt oppe på land. Det var fløtternes jobb å få det ut i elva igjen, en farefull jobb som ofte endte med skader eller dødsfall.

Utover i 1960-åra gjorde tømmerbiler og jernbane seg mer gjeldende, og i 1979 ble fløtingen i Glomma offisielt nedlagt. Det aller siste tømmeret fløt nedover elva i 1985.

Kulturminnene knyttet til fløtning:

- Skådammer (skjermer), tømmerkistedammer, nåledammer, lukedammer, settdammer og
- Golvinger, kanaler, reguleringsdammer
- Faste lenseinnretninger
- Tømmerrenner
- Redskapshus, koier/brakker, nålehus, båthus, utedoer, stallhus
- Forbygninger og flomverk er også en del av vassdragenes historie

Reguleringsdammer

Også mindre sidevassdrag kunne benyttes til tømmerfløting ved hjelp av utstrakt bygging av reguleringsdammer. Dammen ble åpnet og tømmeret veltet uti når det var samlet tilstrekkelig med vann til å frakte tømmeret videre nedover mot hovedvassdraget. Både dammer og lukkemekanismer ble utformet på en rekke ulike måter tilpasset lokale forhold, tradisjoner og kunnskap på stedet.

Nåledammer var den dominerte damtypen i et belte fra Rendalen, over Stor-Elvdal og Åmot og ned til Elverum, Våler og Åsnes. Vannet ble her demmet opp ved hjelp av såkalte nåler, det vil si kraftige planker eller bjelker som settes vertikalt og kant i kant ned i damløpet slik at de danner en tett vegg. Ved åpning av en nåledam kan man kontrollere tempoet på tømning av dammen, ved at størrelsen på damåpningen reguleres avhengig av hvor mange nåler som tas opp.

Skådammene var innretninger som leder tømmeret gjennom vanskelige deler av vassdragene. Gjerne i form av en tømret vegg i yttersvinger i elva.

Lukedammer: En lukedam er en type dam eller vannområde som har en lukemekanisme for å regulere vannstanden. Lukedammer brukes ofte i forbindelse med vannforsyning, vannbehandling, eller som en del av vannveier for å kontrollere strømning og vannets nivåer. Ved å åpne eller lukke lukene kan man styre hvor mye vann som slipper inn eller ut, noe som kan være nyttig for å hindre flom, bevare vannressurser, eller opprettholde et stabilt miljø for planter og dyr.

Settdammer: Settdammer, er også kjent som bjelkedammer eller plankedammer og forekommer ikke i Stor-Elvdal så langt vi vet. De fungerer ved at horisontale bjelker er heist ned i slisser i damkarene.

S1 Atnbrufossen damanlegg

Atnbrufossen Vannbruksmuseum og Fossehuset ligger der elva Atna renner ut fra Atnsjøen. Her ble det fløtet tømmer fra tidlig på 1700-tallet, og det antas at den første dammen kom omkring 1690-1700. Dagens dam er steinmurt med betongfuging med to åpne løp. Murdammen har en lengde på 24 meter, med like lange vederlag på begge sider, og en bredde på 1,6 meter (NVE).

I kilder refereres det til en ny dam bygd i 1886. Nålestengsel ble brukt som manøvrering under tømmerfløtingen, som pågikk fram til 1975. Nålene ligger i dag lagret i eget nålehus på damkrona. Under andre verdenskrig ble det satt opp et lite lysverk drevet av et vasshjul med vannrenne fra dammen. Dammen ble forsterket og utvidet i 1917.

Tidlig på 1990-tallet ble fløtningsanlegg, sag og kraftverk restaurert, og Atnbrufossen vannbruksmuseum ble etablert i 1994. Museet består av turbinhus, saghus, badstue, tørkehus, tømmerfløtningsanlegg, smie og et lite kraftverk. Saga ved Atnbrua ble modernisert i 1914, men har tradisjoner tilbake til 1700-tallet.

Atnbrua er det sydligste punkt på strekningen for Nasjonal Turistveg Rondane. Veien følger vassdraget gjennom Atndalen nordover til gruvebygda Folldal.

Figur 6.2: Atnbrufossen.

S2 Trydammen i Trya

Trya er et sidevassdrag til Glomma, og Trydammen er plassert mellom to høydedrag. Dette er en nåledam hvor damkar og dambru er støpt i betong. Dette ble trolig gjort som en del av en større ombygging av dammen i 1940-åra. Damarmene er laget av jord og stein. Den nordre damarmen er ca 35 meter lang. Steinkistene nedenfor dammen har en spesiell utforming da de er utstyrt med sadeltak. Disse er imidlertid i dag i svært dårlig forfatning, og en restaurering vil medføre betydelige kostnader.

I tillegg til dammen omfattet anlegget også koie, nålehus og utedo. Bygningene ble plukket ned i forbindelse med utarbeiding av hytteområdet Trydammen.

Figur 6.3: Fløting i ei flomstor Trya våren 1952. Bildet er fra et parti der elva renner i et trangt parti med forholdsvis bratt fall, berg langs breddene, og steinblokker i elveløpet. Her må fløtinga ha vært vanskelig. Vi ser tilløp til vasedannelser i den trange fossen. Foto: Johs Johannesen, Anno Norsk Skogbruksmuseum

S3 Søndre Eldådammen i elva Eldåa

Søndre Eldådammen er en nåledam bygget mellom 1850-1874. Selve dammen er til dels ødelagt, hvor treverket er oppråtnet. Dammen trenger videre nye nåler, nytt damgulv, samt tetting av bunnen mot damgulv. Damkar og damarmer er oppført i kilt stein, og representerer et vesentlig element i kulturlandskapet.

Figur 6.4: Eldådammen sett fra vest. Fotografert i forbindelse med registrering og utarbeidelse av handlingsplan av fløteinnretninger i Hedmark 1993

S4 Steindammen i elva Tresa

Steindammen er en opprinnelig nåledam fra ca 1850-1874, men er i dårlig forfatning med opprånnet treverk. Damkar og damarmer er oppført i kilt stein og er i god stand. Dammen er plassert i enden av et myrområde, mellom to høydedrag. Ihht Halck (1851) er Tresa en av 5 registrerte fløterelver der det er benyttet golving eller flaking, som er en slags tømmerflåter som skal gjøre fløtinga av tømmeret enklere når det er krevende fall i vassdraget.

Selve dammen er et viktig kulturlandskapselement, og bør bevares.

S5 Fløtningsanlegg ved Rokkdammen, Langmoen

Omtrent 500 meter fra Langmoveien nordøst for Koppang ligger restene etter fløtningsanlegget ved Rokkdammen. Anlegget er nå preget av forfall, men er likevel verdt et besøk. Fløteanlegget begynner å kjenne tidens tann, men er likevel absolutt verdt et besøk.

Området er svært rikt på kulturminner knyttet til kullbrenning, jernblestring og tømmerfløting. Naturen er i ferd med å skjule sporene etter disse aktivitetene, men det finnes mange synlige rester etter kullgroper, jernblæstringsanlegg, og gamle skogs- og fløterstier.

Figur 6.5:
*Fløtningsanlegg ved
Rokkdammen.
Foto: Janne Mellum*

S6 Søkkunda damanlegg

Søkkunda er en fløtingsdam med steinfylte tømmerkister beliggende ca 1 km sørvest for Myklebysetra. Dette var en forholdsvis stor dam, og tømmerkistene var til dels overbygd med tak for å forlenge levetida til de underliggende trekonstruksjonene.

Dammen ble i 1997 omsøkt rehabilitert/istandsatt. Prosjektet med istandsetting gikk over flere år. Under vises dammen fotografert i 1948 og etter rehabilitering.

Figur 6.6:
Damanlegget i
Søkkunda, fotografert
i 1948 av Kaare
Sparby, Anno museum

Figur 6.7:
Damanlegget i
Søkkunda, etter
rehabilitering i 1997.

S7 Hankveg, Månskjæret

I Frøsålia naturreservat nord for Koppang inngår restene av en bratt hankveg i en merket kultursti. I bratt terreng kunne tømmeret ikke trekkes sidevegs, og det var dermed nødvendig med et tett nettverk av hankveger nedover liene for å frakte tømmer med hest ned til bygda, eller til vassdrag, hvor det kunne fløtes videre.

Hankvegene gikk ofte i bratt terreng, og man fikk god hjelp av tyngdekraften. Opptil 40-50 stokker om gangen ble kjedet sammen med "jernhanker", totalt opptil ca. 6-7 m³. Dette var litt av et lass, og i bratt terreng langt fra ufarlig.

Figur 6.8: Hankveg i Frøsålia

S8 Ljørkoie, Kneppåsen

På Kneppåsen ligger ei godt bevart Ljørkoie. Ljørbua fremstår som en representativ bygning for et bygningshistorisk viktig eksempel på slike buer/koier hvor folk bodde ei begrensa tid mens de utført gitte arbeidsoppgaver, som f.eks. skogsdrift.

Ljørkoiene hadde inngang i en av gavlveggene, sitte- og liggebrisker langs de tre andre ytterveggene og en eldpall – en liten murt plattform midt i rommet. Her hadde skogsarbeiderne åpen ild, som gav lys og strålevarme, mens røyken steg opp mot ljoren, et hull i taket.

Figur 6.9: Ljørkoie ved Kneppåsen

S9 Skogshusvær, Storfallet

Storfallet natursti starter ved parkeringsplass et stykke oppe i Vinjevegen, og går i en fin runde der en passerer fossen Storfallet, jettegryter, fangstgraver og et tradisjonelt koietun med skogshusvær, uthus og stall. Tunet er restaurert og står åpent for besøkende. Skogshusværet her er av typen lemkoie. Dette er flyttbare

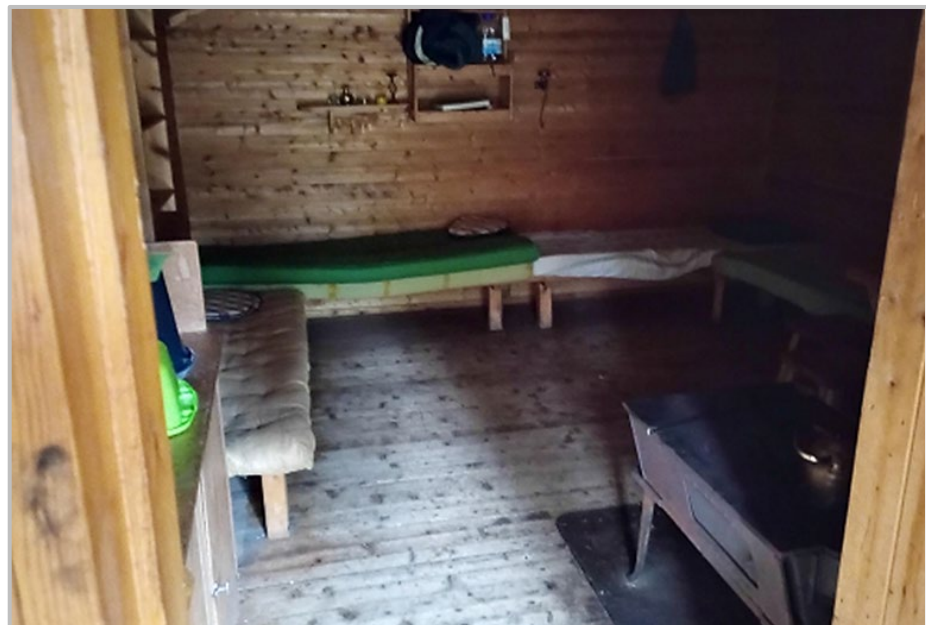
koier som var satt sammen av seksjoner (lemmer) som kunne tas fra hverandre og transporteres til hogstområdet. Denne løsningen reduserte kostnadene til koiebygging. Koia består av ett felles rom med køyer eller benker langs veggene, pluss matskap utenfor døra. Når koia ikke hadde separat tørkerom, kunne den ifølge forskriften ikke brukes lovlig av mer enn tre personer.

Figur 6.10: Ved Storfallet er det laget en natursti.

Figur 6.11: Skogshusværet ved Storfallet.

Figur 6.12: Inne i skogshusværet ved Storfallet

Brannvaktordningen

Stor-Elvdal var blant de første kommunene til å etablere brannvaktordning. Det ble satt opp brannvakthytter på topper over tregrensen der det var god utsikt over større områder. Brannvakthyttene på Rognvola og Månseterkletten stod ferdige i 1895, og var da av de første i Norge. Foruten disse to er det i dag en brannvakthytte på Ledsageren i Atndalen. Alle tre er i kommunalt eie og står åpne for besøk. Brannvakten var stasjonert på hytta og bodde der oppe på sommerstid for å speide etter røyk som kunne bety brann. Fra bygda gikk det telefonlinje helt opp til brannvakthytta, noe som ga mulighet for rask varsling i tilfelle skogbrann.

S10 Brannvakthytte, Månseterkletten

Den første skogbrannvaktstasjonen i landet ble etablert på Månseterkletten i Stor-Elvdal i 1895. Abelone Hansdatter Enden (1845-1939) var brannvakt fram til 1923.

Både hyttene på Månseterkletten og Ledsageren ble bygget i tre, og besto av ett eneste lite rom som var svært enkelt innredet, men med plass til nødvendige funksjoner.

Figur 6.13: Abelone Hansdatter Enden fotografert foran brannvakthytte på Månseterkletten. Til venstre står Ola Otnes, og til høyre står Ola K. Kværnes.

Figur 6.14: Interiør i brannvakthytta på Månseterkletten.

Figur 6.15:
Månseterkletten

S11 Brannvakthytte, Ledsageren

Både hyttene på Månseterkletten og Ledsageren ble bygget i tre, og besto av ett eneste lite rom som var svært enkelt innredet, men med plass til nødvendige funksjoner.

Figur 6.16: Ledsagerhytta. Foto: hentet fra Sollia.net

S12 Brannvakthytte, Østre Rognvola

Brannvakthytta på Rognvola var murt av naturstein, og bemannet sommerstid fram til 1953. Forsikringselskapet Skogbrand har bidratt med midler til bevaring av brannvakthytta på Rognvola etter at skogbrannovervåkinga ble overtatt av småfly.

Figur 6.17:
Brannvakthytta på Rognvola fotografert en gang mellom 1920 og 1930. Foto: Julius Nygaard, Anno Norsk skogbruksmuseum

S13 Dronninga, furu

På Kjølen mellom Koppang og Storsjøen i Rendalen sår ei sjelden furu. Det Norske Skogforskvesen har utstyrt henne med ei plate hvor vegfarende får opplysninger om de vitale mål. Vakker og velfrisert fra naturens egen skjønnhetssalong står hun der «Dronninga».

Figur 6.18: Dronninga står ennå ved veien, og kan ses når du kjører over Kjølen mellom Koppang og Rendalen.

7. TEKNISKE OG INDUSTRIELLE KULTURMINNER

Industrialiseringa har satt mange spor etter seg i landskapet, og har etterlatt mange synlige kulturminner. Samtidig har utviklingen endret måten vi har gjort ting på, og dermed er også historien om bruken av kulturminnene en viktig del av den immaterielle kulturarven.

Riksantikvaren definerer tekniske og industrielle kulturminne slik:

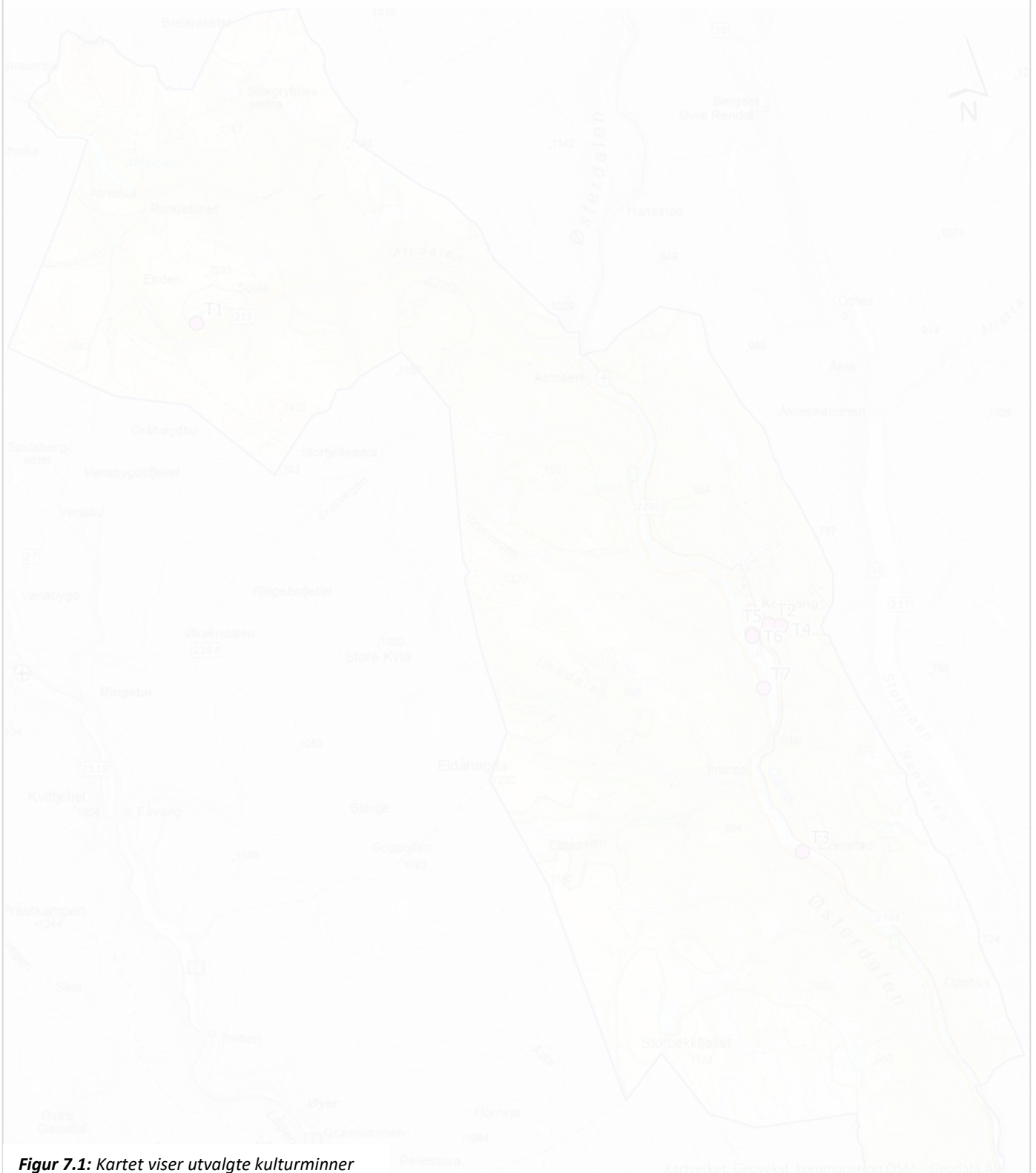
Tekniske og industrielle kulturminne er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapelig verdi. Tekniske og industrielle kulturminne omfatter bygninger og produksjonslinjer med maskineri, transport og annen infrastruktur, så vel som steder brukt til sosiale aktiviteter som bosteder, religiøse byggverk, skoler, rekreasjons- og grøntanlegg. Dei komplekse anlegga med mange ulike typer kulturminner gir til sammen ei spennende fortelling om norsk næringsliv og industrihistorie.

Nr.	Objekt	Type	Lokasjon	Hensynssone
T1	Jernblestring	Evenstadvn og Hedmarksmodellen	Øverdalssetra	
T2	Kverner ved Koppang skole		Kjemåa	
T3	Rasten dampsag		Rasta	
T4	Allemannssaga		Kjemåa	
T5	Gamlesaga		Kjemåa	
T6	Kjemåa kraftverk		Kjemåa	
T7	Atnbrua	Kvern, sagbruk og damanlegg	Atnbrua	
T8	Enigheten vevstue			

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2023-2037

 Tekniske og industrielle kulturminner

Figur 7.1: Kartet viser utvalgte kulturminner for tekniske og industrielle kulturminner.

Kartverket, Geovekst, kommuner og OSM - Geodatt AS

T1 Jernblestring/jernblæstring

Det har blitt drevet utvinning av jern i over 2000 år med forskjellige metoder, og over store områder i Stor-Elvdal. Grovt sett har jernframstilling i Norge foregått i 3 faser: Den eldste (fase 1) startet ved begynnelsen av jernalderen og varte til ca. 600 e.Kr. Ved overgangen til fase 2 (600 – 1000 e. Kr.) endret teknologien seg. Enkelte steder kan denne fasen ha vart helt fram til 1300-tallet, og kjennetegnes først og fremst ved bruken av kullgroper. Den siste fasen (fase 3) varte fra 1400- og fram til midten av 1800-tallet, og kjennetegnes først og fremst av den såkalte Evenstadovnen. Bakgrunnen for denne betegnelsen er en beskrivelse av Ole Evenstad (1792). Registreringer i Stor-Elvdal viser at jern har blitt framstilt i alle de 3 fasene. Foreløpige arkeologiske tolkninger kan tyde på at det går et geografisk skille mellom utformingene av anleggene for jernutvinning nord og sør i kommunen (Vaagan).

Litt nord for jernbanen og fylkesvegen ved Evenstad er det funnet et relativt stort antall groper (15-20 stk.) med kvadratisk eller rektangulær form. Dybden varierer noe; ca. 60 – 100 cm. Arkeologer har slått fast at det her dreier seg om kullgroper i forbindelse med framstilling av jern. Dersom framstilling av jern ses under ett, fra Åmot i sør til flere av feltområdene nord i Stor-Elvdal (Solli), er det svært interessant å se på den romlige og ikke minst tidsmessige variasjonen knyttet til denne.

Forbedring av utvinningsmetodene gjorde at samme område kunne bli brukt flere ganger. Ett av disse områdene er Øverdalssetra i Solli. Framstillingen av jern i dette området skiller seg tilsynelatende ut fra tilsvarende områder lenger sør i kommunen og i Åmot. Arkeologene som har deltatt i registreringsarbeidet omtaler gjerne forskjellene i form av "Hedmarksmodellen" og «Opplandsmodellen» (Rundberget 2013). Forskjellen mellom modellene kommer blant annet til uttrykk ved formen på kullgropene og konsistensen på slagget som ligger igjen etter at produksjonen var avsluttet.

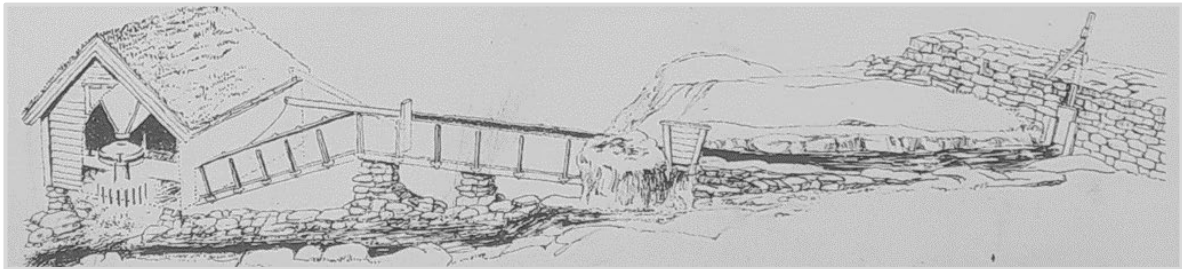
Figur 7.2: Sammenrast ovn øst for Øverdalssetra til venstre, og slag vbed Øverdalssetra til høyre.
Foto: Øystein Vaagen

T2 Kverner ved gamle Koppang skole

På strekningen fra gamle Koppang skole og ned til Nordre Bakken, har det ligget i alt sju kverner som tilhørte gardene i området og en kvernstein ble gravd fram etter studier av gamle kart og fotografier. Kvernene lå oftest nær garden, men

da bekkene ofte hadde liten og ujevn vannføring kunne de bare brukes i flomperioder. Det var størst virksomhet ved kverna i dagene fra Helgemess 1. november og fram til Mortensmess 11. november. Da kunne man vente Helgemessflommen, og kom ikke den, måtte man vente helt til vårfloppen.

Vasskverna har vært i bruk i Norge helt fra 1200-tallet. Kornet ble malt mellom to runde steiner som lå med flatsida mot hverandre. Uthogde furer i steinen fordeler kornet over hele maleflaten. Frost og is kunne også sette en stopper for bruken av vasshjulet.

Figur 7.3: Prinsippkisse av hvordan vannet fra bekkene ble ledet gjennom kverna for å drive kvernsteinen.

T3 Rasten dampsag

Rasten dampsag ble anlagt ved den gamle husmannsplassen Skjæret, nært beliggende til jernbanen og Rasta stasjon, i 1883. Dampsagen var i sin tid blant de ti største i Østerdalen og klarte bragden å ekspandere der andre forble små og etterhvert forsvant. Sagen var blant annet kjent for produksjon av Lembrakker. Flere av disse brakkene/koiene finnes fortsatt i skogene i Stor-Elvdal. Et eksemplar er også kjerne i ei hytte på Myklebysetra samt at det finnes et eksemplar på Skogbruksmuseet i Elverum. De første årene var det omkring 12-14 ansatte på sagbruket, men etter elektrifiseringen i 1917 ble antallet stadig utvidet og i 1928 var antall ansatte oppe i 25-30. Fra 1928-1973 var sagbruket i kommunalt eie, før det igjen kom på private hender og driften til slutt ble lagt ned i 1976.

Figur 7.4: Bilde med tillatelse fra Steinar Prytz.

T4 Allemannssaga, Kjemåa

Anlegget lå ved Kjemåa midt mellom Koppangshammeren gård og Nordre Bakken. Det eneste synlige tegn vi ser i dag, er restene etter grunnmuren. Koppangsgardene (objekt xx) bygde saga som en felles oppgangssag på 1600-tallet, eid og drevet av gårdbrukerne. Saga var i drift til 1930-tallet, og fungerte de siste årene som fellessag for oppsitterne i området.

Oppgangssagene ble tatt i bruk tidlig på 1500-tallet. På de fleste gardene som hadde en bekk i nærheten, ble det satt i gang sagbruk. Dette gjorde husbyggingen mye enklere og mindre slitsom. Til drift ble det brukt underfallshjul, der vannet gjennom ei trerenne traff undersida av vasshjulet med stor kraft. Veivakselen gjorde sirkelbevegelsen om til en opp- og nedadgående bevegelse. Den overførte kraften gjennom en loddrett stokk, og fikk sagbladene til å bevege seg opp og ned. Sagbladene som ble brukt hadde en lengde på ca 1 meter.

Figur 7.5: Bildet viser Sagstua til venstre. Husene er borte nå, men du kan finne grunnmuren.

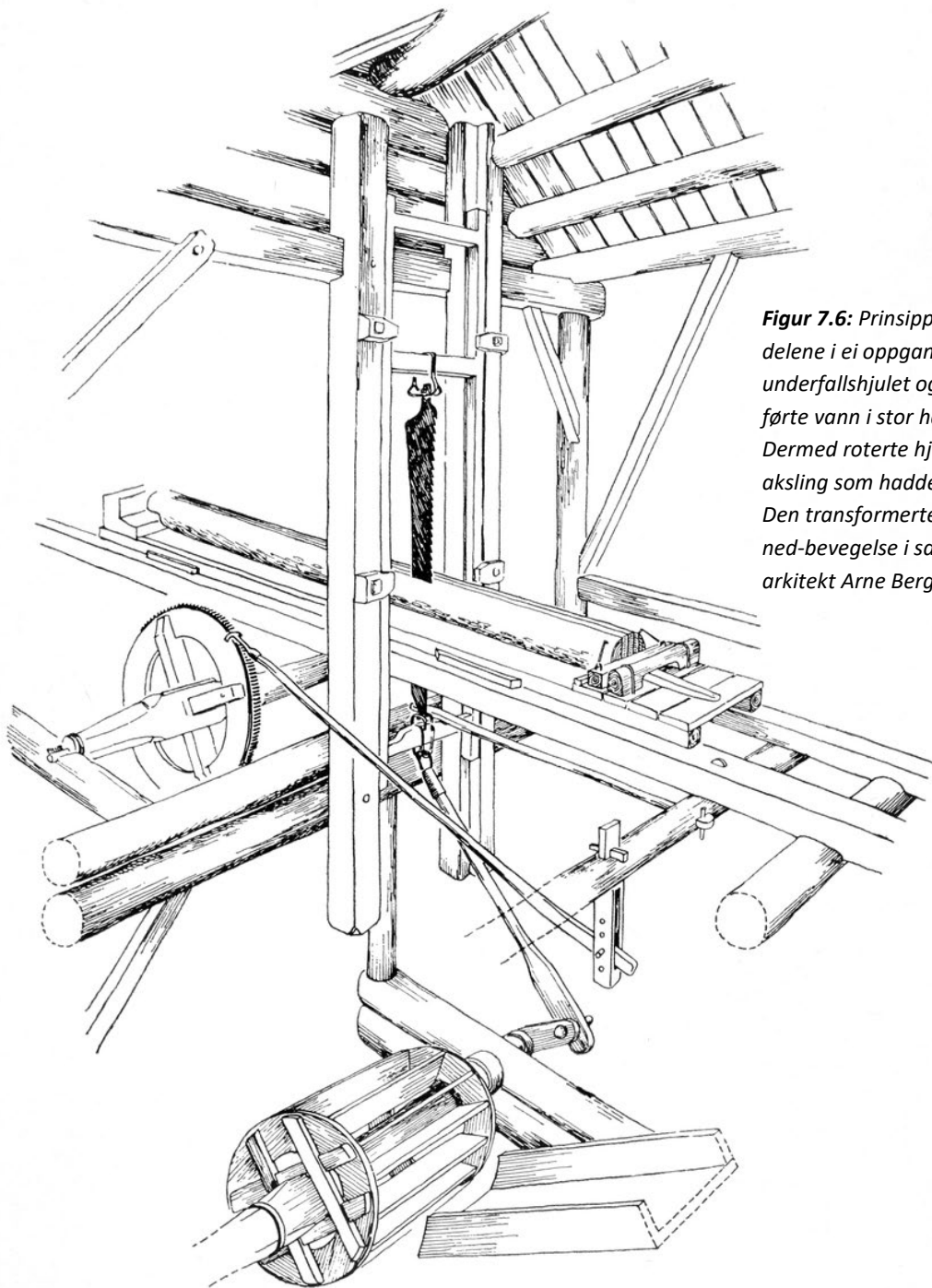

T5 Den gamle Øvergaardssaga

Det gamle sagbruket til Øvergaard lå mellom skolebygningene og Kjemåa, og var en videreutvikling av Allemanssaga litt lenger ned i Kjemåa.

Sagbruket ble først drevet med vannhjul, men fikk elektrisk motor da det ble anlagt kraftverk i Kjemåa rundt år 1900. Strømforsyningen var imidlertid så dårlig og ustabil at det gamle vannhjulet fortsatt måtte gjøre nytten. Selv etter at vekselstrømsystemet med generatorer ble innført i 1918, ble ikke sagbrukets behov for stabil kraft tilfredsstilt. Som abonnenter var de underlagt de samme betingelsene som de andre sagbrukene i bygda, med innskrenket driftstid avhengig av vannføring og lysabonnentenes behov.

Sagbruket forsynte Koppangområdet med trelast, og ble flyttet opp til nåværende beliggenhet på Koppang i 1953. Sagbruket var da nedslitt og trengte både bedre plass og nye, større bygninger og maskiner. I tillegg var det en forutsetning å kunne laste flis og materialer direkte over på jernbanen.

Figur 7.6: Prinsippskisse som viser de sentrale delene i ei oppgangssag. Nederst på tegninga ser vi underfallshjulet og en liten del av vassrenna som førte vann i stor hastighet mot det nevnte hjulet. Dermed roterte hjulet, som var utstyrt med en aksling som hadde en krumtapp eller veivaksling. Den transformerte bevegelsen i hjulet til en opp- ned-bevegelse i sagramma. Tegningen er tegnet av arkitekt Arne Berg. Foto: Anno Norsk skogmuseum

T6 Kjemåa kraftverk

Kjemåa kraftverk, som er et av de eldste i Hedmark fylke, ble etablert nedenfor fallet nederst i Kjemåa. I dag er bare høyspentrommet igjen av den opprinnelige kraftstasjonen.

Den første kraftstasjonen ble bygd i 1905 etter planer utarbeidet for Svend Øvergaard av A/S Elektrisk Bureau. Dette kraftverket var i drift fram til 1918, og produserte strøm til de nærmeste gardene, sagbruket og snekkerfabrikken. Alle bygningene på Øvergaard fikk lagt inn lys, også utedo og hundehus fikk sin del av luksusen.

Rester etter inntaksdammen og rørgata til kraftverket synes fortsatt i landskapet ovenfor kraftstasjonen. Kjemåa har liten vannføring vinterstid, og for å kunne

drive kraftstasjonen lenger nede i elva var det nødvendig å sørge for tilstrekkelig vannføring. For å oppnå dette, ble Skårnsjøen og Langtjern regulert, og deler av Blisterbekken kanalisert til Kjemåa. Inntaksdammen var en liten demning. Her ble vannet samlet opp før det ble sendt gjennom rørgata til kraftverket. I dag er det bare Kjemsjøen som fortsatt er oppdemt. Vannstanden ligger 1,6 meter over det opprinnelige.

Etter at kraftlinja fra Storfallet ble forlenget opp til Koppang i 1918, ble likestrømsstasjonen i Kjemåa nedlagt. Den passet ikke inn i vekselstrømsystemet.

I 1930-åra ble driften av Øvergaardssaga (objekt xx) likevel så problematisk at eieren bestemte seg for å bygge ny kraftstasjon i Kjemåa der stasjonen fra 1905 hadde ligget. Den nye Kjemåa kraftstasjon ble ferdig på slutten av 1930-tallet. Det ble montert et nytt trerør i en lengde av 320 meter. Inntaksdam og stasjonsbygning ble bygd opp igjen, og stasjonen ble samkjørt med kraftnettet fra Søkkunda kraftstasjon på Rasta. Denne utvekslingen av kraft bedret energisituasjonen for Øvergaardssaga. Stor-Elvdal Kraftlag opprettholdt driften fra de kjøpte stasjonen i 1956, og til den ble nedlagt i 1965.

Figur 7.7: Rester etter rørgate, Kjemåa kraftverk.
Foto: Øystein Vaagen

T7 Atnbrua

Røros kobberverk bygget mot slutten av 1600-tallet den første brua ved det gamle vadestedet (se objekt xx) ved Atnbrua. Brua var viktig for trafikken mellom kopperverket og Gudbrandsdalen. Fra 1690 var det fem små rydningsplasser ved Atnbrua og etter hvert ble det bygd kvern, badstue, tørkestue og sagbruk ved fossen.

Figur 7.8: Saghuset på vannbruksmuseet. Foto: J. Wæhler/Statens vegvesen.

Flommen Stor-Ofsen i juli 1789 tok den eldste Atnabrua vi kjenner til. Den startet på nordsida av fossen, gikk over til det første skjæret, derfra til et dobbelt brukar med en utliggerbru til en stor sten i fossens søre løp. Stenen ble skutt ned og fjernet under Gommen Fellesfløtings arbeid med å bedre fløtingsforholdene i elva på slutten av 1950-åra. Fra denne stenen svingte brua inn mot land på sørsida. Samlet brulengde var nesten 100 meter.

I dag går Atnbrua over Atnfossen hvor det er anlagt et Vannbruksmuseum i en gammel sag. Her er det nå restaurert fløtningsanlegg, sag og kraftverk. Museet driftes av «Atnbrufossen vannbruksmuseums forening».

T8 Enigheten vevstue

Historien om Enigheten er en interessant historie og et viktig immaterielt kulturminne om industrien utvikling i Stor-Elvdal.

Den nasjonale industripolitikken mål på 1700-tallet var økonomisk utvikling. Ved å hindre import, og ved å utnytte egne råvarer, skulle rikdommen øke. Det ville styrke kongedømmet, og bedre levekårene for befolkningen. Dette skulle gjøre at Danmark-Norge ville ta igjen og holde tritt med de ledende industrinasjonene. Men det var store utfordringer. Kompetansen innen industriproduksjon manglet, det var kapitalmangel og høye lønninger, og i tillegg var den nye industrien utsatt for stor konkurranse fra lovlige og ulovlige utenlandske varer, samt innenlandsk håndverksproduksjon. Industripolitikken gikk ut på å finne løsninger på disse utfordringene og statens funksjon som institusjonsbygger kom til å spille en viktig rolle i det arbeidet.

I 1780 satte staten i gang tiltak for å stimulere til forbedret og økt garnproduksjon, som så igjen kunne støtte den nye tekstilindustrien i landet. Bygder og landsbyer ble, på statens regning, tilbudt å sende personer til København for å lære linpreparering. Betingelsen for å delta var at lærlingene etterpå dro hjem og der lærte bort de nye kunnskapene. Hjembygda måtte stille lokaler til rådighet for undervisningen.

I Stor-Elvdal ble Enigheten vevstue etablert i 1785. Enigheten fulgte ikke opp programmets fokus på lin. I stedet ville de bruke ull fordi det var mer tilpasset de lokale naturforholdene. Enigheten lærte opp folk i Stor-Elvdal, men slik ble det også mulig for dem å etablere tekstilproduksjon som konkurrerte med Enigheten. Slik må utdanningsprogrammet anses som en suksess. Gjennom undervisning på Enigheten ble de spredd i bygda og over tid også i landet, noe som blant annet førte til etablering av flere tekstilforetak. Samtidig var den forbedrede hjemmeproduksjonen med på å undergrave Enigheten. Samtidig manglet også Stor-Elvdølene på dette tidspunktet kunnskap om administrativ drift av fabrikker og om markedstilgang, investorer og arbeidere. Fabrikkskolen klarte seg ikke økonomisk, og ble stengt i 1797.

8. KOMMUNIKASJON OG SAMFERDSEL

Gamle veier og bruer sporer gjerne til undring og ettertanke. Hvem bygde disse veiene? Hvordan var det en vintersdag å komme fra sted til sted? Ferdsel langs gamle og ulendte fjellveier gir et innblikk i hvordan selve begrepet samferdsel har fått en helt annen betydning i vår tid.

Handel, skattebetaling, kirkeliv, krigføring og erobring var noe av grunnen til utferdstrangen. Når høsten slo feil på de skrinne fjellgårdene, og de ikke kunne brødfø familien, ble behovet for å skaffe korn viktig. Mange ferdselsårer ble knytta fra innland til kyst.

Hvordan folk fant fram dit de skulle uten skilt, kart og kompass vet vi lite om. Det var sikkert vanlig å bruke markante landemerker som fjell og vassdrag for å orientere seg i landskapet. Mange av dagens riks- og fylkesveier følger dalbunnen langs de store elvene, hvor vi kan regne med det har vært ferdsel til alle tider (*«På vandring i fortiden»*, NIKU, 2003). Likevel har dagens behov og teknologi gjort at en del veier er lagt om. Tidligere tiders ferdsel følger de tørre og lett fremkommelige partiene i landskapet. Man tok gjerne en omvei for å unngå våtmark, eller spesielt bratte partier. I dag har man helt andre muligheter for å legge vei hvor man ønsker, uten samme hensyn til naturgitte hindringer.

Veien og ferdselsårene har utvikla seg gjennom flere tusen år. Noen gamle ferdselsårer er tatt ut av bruk, mens andre går akkurat samme sted i dag. Opp gjennom tidene har det etablert seg ulike virksomheter langs disse ferdselsårene. Det kan være ved sundsteder, overnattings- eller spisesteder.

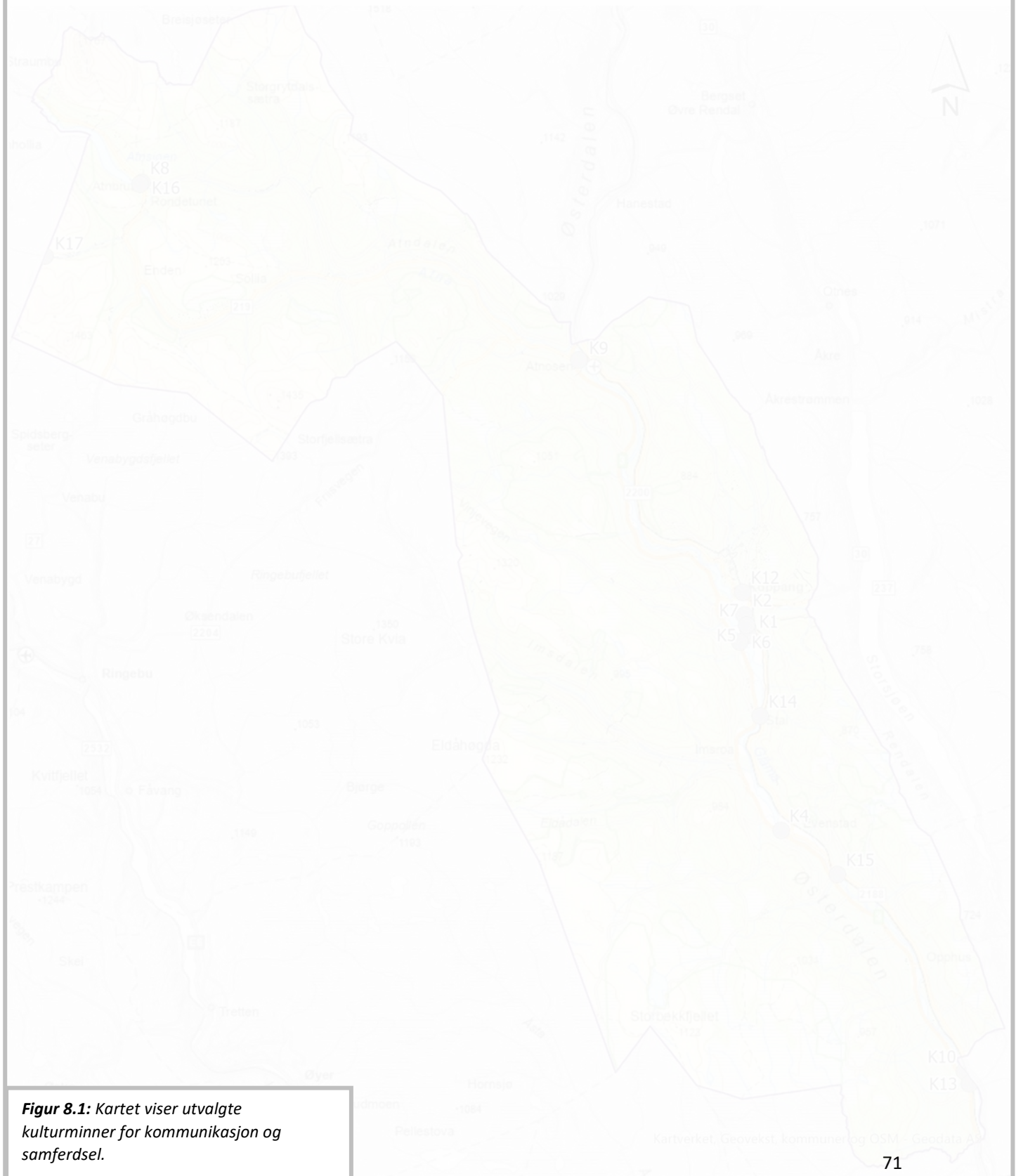
Veier i moderne forstand fantes ikke i Stor-Elvdal før i 1890-åra. Før dette var det kløvveier, rideveier og gangstier som var forbindelsesveien mellom grendene og nabodalførene. Vinterstid var det vinterveier både på land og på isen på elvene, og Glomma var lenge en viktig ferdselsåre for frakt av både folk og varer.

Nr	Objekt	Type	Lokasjon	Hensynssone
K1	Den gamle kongevei	Gammelt veifar	Koppang	H570
K2	Pilgrimsleden	Gammelt veifar	Koppang	
K3	Elva som ferdselsvei	Elv	Hele kommunen	
K4	Veg over isen ved Evenstad		Evenstad	
K5	Sundfloen	Ferjeleie med Sundstue	Koppang	
K6	Skaterud	Ferjeleie med gammel ferje og kabel over elva	Trønnes	
K7	Hvelvbruer, gamle kongeveg	Steinhvelvsbruer	Kjemåa	
K8	Hengebru Atna	Bru	Atna	
K9	Steinvik bru	Jernbanebru, i dag bilbru	Steinvik	
K10	Jernbanen som institusjon			
K11	Stasjonsbyen Koppang	Kulturmiljø rundt Koppang stasjon		Områdevern
K12	Koppang stasjon	Jernbanestasjon	Koppang	
K13	Steinvik Stasjon	Komplett stasjon, 4 bygg	Steinvik	Omr.fredning
K14	Stai stasjon og vokterbolig			Fredet
K15	Vokterbolig	Vokterbolig	Søkunda	Områdevern
K16	Nordre Brænd	Skysstasjon	Sollia	
K17	Solliagården	Skysstasjon	Sollia	H570+H730_10
K18	Alfheim	Skysstasjon	Stai	
K19	Kronrøys	Grensestein	Vulua	

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2023-2037

● Kommunikasjon og samferdsel

Figur 8.1: Kartet viser utvalgte kulturminner for kommunikasjon og samferdsel.

K1 Den gamle kongevei

Den gamle kongeveien gjennom Koppang var en del av middelalderens veinett som bestod av uplanerte ride- og kløyveveier og omtales i Magnus Lagabøtes landslov av 1274. En slik gammel middelaldervei har opprinnelig gått oppover bakkene fra Glomma. Denne ble også brukt av pilegrimer (objekt xx) som vandret til fots på botsvandring til Nidaros.

På 1500-tallet kom folk ridende på hesteryggen, og «Allfarveien» langs Glomma var på denne tida bare en ridesti. Den kongelige forordningen fra 1636 beordret embetsmennene «aa utbedre de Allfare Veie» for hest og vogn. Dette gikk imidlertid smått, og i 1665 ble det utnevnt embeter for Generalveimestre. Denne ordningen varte til 1824, og de viktigste veiene ble i denne perioden kalt Kongeveier, de øvrige Bygdeveier. Fra Elverum gikk veien på østsida av Glomma og opp til Rena, herfra langs vestbredden opp til Skaterud, der den krysset over Koppangsjordet rett sør for Bakkengardene. Videre fortsatte veien oppover Moraveien til Akre i Rendalen og sida nordover til Tynset, Røros og Trondheim. I takt med tida har veien gradvis blitt bedret, rettet ut, lagt om og gjort kjørbar for hest og vogn. Fra ca 1850 valgte man å legge veien langs østsida av Kjemåa fra Bakken småskole og opp til fylkesveien rett sør for den gamle inntaksdammen til Kjemåa kraftverk.

Den gamle Kongeveien over Koppangsjordet ble mindre brukt da Stai bru og nyveien på østsida av elva ble tatt i bruk i 1925, men fylte fortsatt en viktig rolle i lokalsamfunnet. I sommerhalvåret bodde det en familie i sundstua ute på øya, og de fraktet folk over elva.

Sundfloen bru ble ferdig i 1968. Dermed gikk gjennomgangstrafikken nordover på vestsida av Glomma nesten opp til Koppang før den fortsatte videre mot Rendalen. Sundstedene på Sundfloen, Skaterud og Bakken kunne dermed legges ned.

Kulturstien Gamle Kongeveg mellom Koppang sentrum og Koppangøyene er opparbeidet med i alt 19 oppslagstavler som i tekst og gamle fotografier forteller om den allsidige virksomheten knyttet til området.

Kulturlandskapet med det store elvedeltaet knyttet til Koppangøyene er utpekt som LNF-område av stor nasjonal betydning, og omfatter biologisk artsrike områder. Fra utsiktspunktet ved Koppangshammeren får en flott utsikt over dette området. En rekke utløer viser hvordan jordveien ute i Glomma ble utnyttet, mens de spredte sporene etter middelalderkaupangen som lå her, befinner seg på museum, eller et stykke nede i jorda.

Figur 8.2: Kartblad VIII 1819: Vei-kaart over den trondhjemske Kongevei fra Christiania til Røraas gjennom Eidsvold, Rommedal, Levthen og Østerdalen. Utsnitt.
Kilde: Kartverket.no

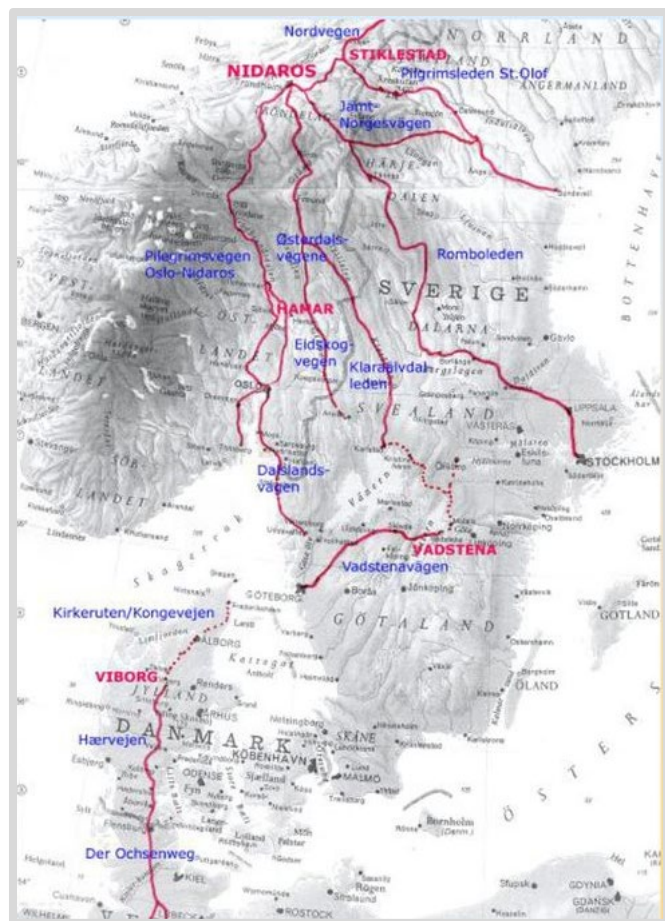

K2 Pilegrimsleden

Pilegrim kommer av det latinske ordet peregrinus, som betyr «fremmed» eller «utenlandsk». Pilegrimsreise er kjent fra flere religioner, men her med sterk tilknytning til katolisismen. Pilegrimen søker gjerne åndelig renselse, eller å komme nærmere det guddommelige. Nidarosdomen er Olav den helliges gravkirke, og i middelalderen var Nidaros Nordens viktigste pilegrimsmål. Det finnes flere pilegrimsleder mot Nidaros. Gjennom vårt område går Østerdalsleden fra Netfloe i sør over Koppang Østkjøel og videre langs Moraveien og til Åkre i Rendalen.

Historisk sett var pilegrimsreise ofte brukt som en bomsøvelse, eller for å oppnå tilgivelse for synder. Dette ble kritisert av Martin Luther, og med innføring av protestantismen forsvant pilegrimstradisjonen. I dag er pilegrimstradisjonen igjen tatt opp, og folk følger pilegrimsrutene.

Figur 8.3: Illustrasjoner av pilegrimsleder som gikk til Nidaros, Trondheim. Østerdalsleden var en forlengelse av leden gjennom Klaraelvdalen.

Østerdalsleden har lange tradisjoner for pilegrimsvandring. Den har to ulike startpunkt, og traseer, før de møtes. Den ene starter på grensa mellom Norge og Sverige i Trysil. Den andre leden starter ved Nesvangen på Rena i Åmot kommune. Ledene møtes ved pilegrimssteinen fra middelalderen på Åkre i Rendalen. Leden går så videre forbi Tyllaldalen, via Tynset, Vingelen, Dalsbygda, før den går inn i Trøndelag langs foten av Forollhogna. Strekingen gjennom nasjonalparken går i fjellterreng med spor av tidlige tiders ferdselsveier. Noen dagsmarsjer senere ser du spiret på Nidarosdomen fra Øyvindstjønna på Vassfjellet. (*Pilegrimsleden.no*)

Det var aldri slik at egne veitraseer ble lagt til rette for pilegrimsferdsel. Når pilegrimene gav seg på vei mot Nidaros, gikk vandringen på ferdselsveier som ble brukt av alle typer veifarende. I middelalderen fantes det praktisk talt ikke kjørbare veier; folk gikk eller red på stier og tråkk som i stor grad fulgte terrenget.

Det er få spor å finne etter pilegrimene som vi med sikkerhet kan si ble brukt i middelalderen. Kors og varder som står igjen kan til en viss grad dateres. Skriftlige kilder og kart er mangelvare. Når bygdeveier er knytta til kirker, klostre og gardsanlegg, som vi vet eksisterte i middelalderen, har vi grunn til å tro at veien ble brukt også da (*Kolandsrud 2000*). Mange av veiene som da ble brukt, har utvikla seg med tida, og er de samme som i dag er kjøreveier for bil. De gamle sporene er borte. Mange av dagens merkede pilegrimsleder er derfor et resultat av noe kunnskap, noe antagelser, og noen tilpasninger.

K3 Elva som ferdselsvei

De historiske kartene viser både sommer- og vinterveier. Mens sommerveiene i stor grad følger de tørre, lett fremkommelige partiene i landskapet, går vinterveiene ofte over myrkjølene. Det finnes mange overfartssteder som knytter landferdselen sammen. Dette gjelder kanskje spesielt i vårløsninga når landeveiene var vanskelig fremkommelige.

En vesentlig del av ferdselen foregikk på vann. Enten med båt på sommeren, og ikke minst langs vinterisen. Via Glomma kunne man nå store deler av Østlandet, og Glomma må langt på veg regnes som datidas riksveg. Når myrene og elvene var islagte vinterstid, bød de på lettere og flattere terreng. Ettersom vintervegene går på isdekke, etterlater de seg ikke spor i terrenget i samme grad som sommervegene. Men de var brukt, siden det ofte er lettere med tyngre transport på frostmark.

Kaupangermarken ble gjennomført i mars da var området lettest tilgjengelig med Glomma som ferdselsvei.

Figur 8.4: Glomma var en viktig ferdselsvei, både sommer og vinter. Foto: Stor-Elvdal kommune

Ferdsel på vann

De historiske kartene viser både sommer- og vinterveier. Mens sommerveiene i stor grad følger de tørre, lett fremkommelige partiene i landskapet, går vinterveiene ofte over myrkjølene. Når myrene og elvene var islagte vinterstid, bød de på lettere og flatere terreng. Ettersom vinterveiene går på isdekke, etterlater de seg ikke spor i terrenget i samme grad som sommerveiene. Det er likevel grunn til å tro at de var mye brukt, siden det ofte er lettere med tyngre transport på frostmark.

En vesentlig del av ferdselen må man regne med foregikk på vann. Det finnes mange overfartssteder som knytter landferdselen sammen. Vassdragene har også vært brukt til ferdsel med båt. Dette gjelder kanskje spesielt i vårløsninga når landeveiene var vanskelig fremkommelige. Via Glåma kunne man nå store deler av Østlandet.

Sundstedene over Glomma

Det var en rekke sundsteder ved Glomma for å transportere folk og dyr over elva. Opprinnelig var det pålagt bøndene å holde sund og disse var betjent med ferjemann og betjent hele døgnet sommerstid. Etter hvert ble tjenesten i stor grad organisert av det offentlige. Overfarten over Glomma kunne være farlig og til enkelte tider fullstendig umulig. Spørsmålet om bruer ble derfor tidlig fremmet.

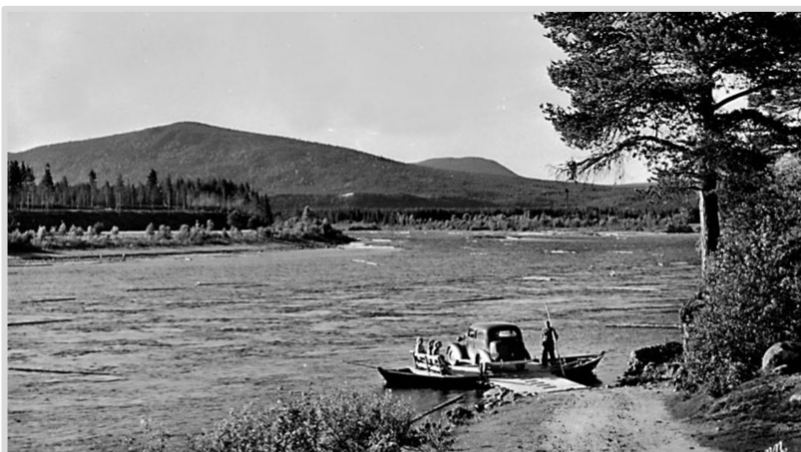
Allerede i 1873 ble det utarbeidet plan og overslag for bruer ved Koppang og Stai, med tilstøtende veier. Stai ble foretrukket, og det ble foreslått å bygge ny hovedvei langs Glommas østside fra Stai til Koppang. Den gamle Kongeveien over Koppangsjordet ble mindre brukt da Stai bru og nyveien ble tatt i bruk i 1925, men den fylte fortsatt en viktig rolle i lokalsamfunnet. I sommerhalvåret bodde det en familie i sundstua ute på øya, og de fraktet folk over elva. Da Sundfloen bru ble ferdig i 1968 ble sundstedene på Sundfloen, Skaterud og Bakken lagt ned.

K4 Veg over isen ved Evenstad

Ved Evenstad var det fast krysningspunkt over elva. Her går elva stille, og isen ble betegnet som trygg. Dette krysningspunktet ble brukt helt fram til 1996 da Evenstadbrua ble åpnet.

K5 Sundfloen ferjeleie og sundstue

I forbindelse med breddeutvidelse av riksvei 3 ved Rasta ble den gamle ferja først flyttet opp på veistasjonen ved Koppang. Den var da i Norsk Vegmuseums samlinger (Statens Vegvesen) (museumsgjenstand D-189 i SVV Hedmark).

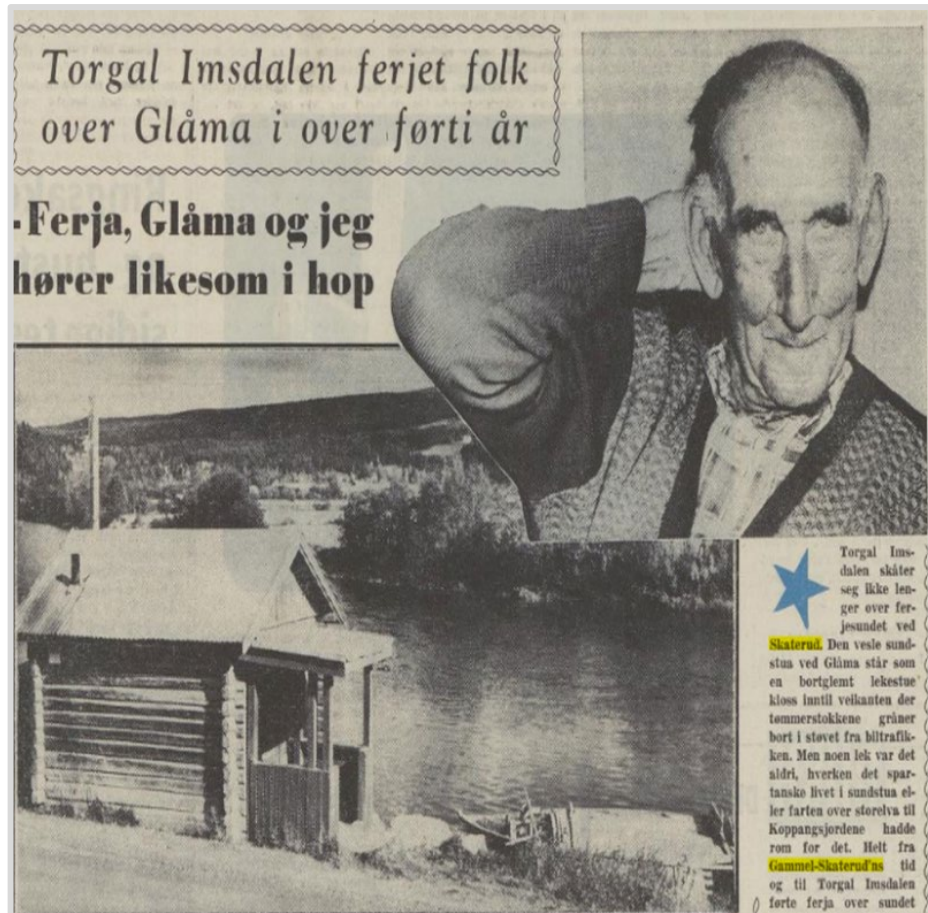
Figur 8.5: Sundfloen ferjeleie.

Ferja ble overtatt av Stor-Elvdal kommune i 2015-2016. Ferga ligger i dag (2024) under tak på Sundfloen. Der har Stor-Elvdal kommune rekonstruert et gammelt sundfergested med sundstue. Ferga har vært brukt til å frakte personer, dyr, gods og lette kjøretøyer over Glomma.

K6 Skaterud, fergeleie ved Koppangøyene

På fergeleiet på Skaterud var det opprinnelig et båtskjul, med plass til en seng, en stol og et bord. I 1943 ble det bygd ei lita sundstue (som vist på bilde fra Østlendingen) som lå kloss inntil veien. I dag er sundstua borte men kabelen fra Skaterud til Koppangsøya er fortsatt intakt. En av ferjene som ble benyttet ligger fortøyd på Skaterud.

Figur 8.6: Utklipp fra nasjonalbibliotekets samling, østlendingen 17. Oktober 1964.

Figur 8.7: Ferja på Skaterud

Bruer

Bruene var en viktig del av vegnettet. Helt frem til siste halvdel av 1700-tallet var brubygging et håndverk basert på erfaring her til lands. En hadde ikke eksakte teorier eller formler for dimensjonering. Med industrialiseringen fra 1850-årene og utover, ble nye materialer tatt i bruk. Det ble utviklet vitenskapelige metoder for konstruksjon og dimensjonering v byggverk. Ingeniørkunsten kom inn i anleggsvirksomheten, og det er tydelig at det i tillegg til å møte tekniske krav, også ble lagt vekt på en bevisst estetisk utforming.

K7 Hvelbruene over Kjemåa

Hvelbruene over Kjemåa sør for Koppangshammeren gård ble bygd på 1830-tallet. De to bruene ligger side om side med den minste lengst nord.

Opprinnelig var det trebruene over de to løpene av Kjemåa. Da disse ble så dårlige at de ikke lenger tålte hestetrafikken, fikk E. Øvergaard fra Gaarder i Elverum i oppdrag å prosjektere og oppføre ny bru. I disse planene datert 30.mars 1829, heter det;

Steenbroen faar 9 fods Strømbredde eller Spending og danner fra Broens øvre eller østre 33 Fod. Bredde 20 Fod, hvoraf Kjørebane 16 og ethvert af Rækverkene 2 Fod. Rækverkene bliver 2 Fod høye over den opfyldte Kjørebane, og gives Afløbshuller til Vandet. Alt overensstemmende med vedfølgende Tegning udvisende i dens forskjellige Deler. Til Arbeidets Udførelse naar alle Materialerne ere leverede paa Stedet indberegnet Bortryddelsen af den gamle Broe i et og alt 4 Karle i 24 Dage.

Vegmiljø Stai-Koppang med Gamle Kongeveg og steinhvelvbruene er nevnt i Statens Vegvesen-Nasjonale verneplan. Bruene og strekningen Koppangshammeren til Nordre Bakken gjennomgår en totalrestaurering i perioden 2023-2025, med gjenoppbygging av bru, sidevanger og veglegeme. Norsk Vegmuseum har prosjektansvar, med UKL Koppangøyene, fylkeskommunen og kommunen som aktive samarbeidspartnere.

Figur 8.8: Den største hvelvbrua over Kjemåa. Den gamle kongevei går over.

Foto: November 2021, Anja Ø. Ryen

K8 Hengebrua, Atna

Gamle Atna bru er en hengebru som krysser elva Glomma ved Atna. Brua er utført i ett spenn og den bæres av vaiere som er strukket fra festepunkter inne på landsidene over støpejernstårn - ett på hvert bruhode. Brua ble påbegynt i 1914, men arbeidet ble etter hvert stanset på grunn av de økonomiske vanskelighetene som oppsto under og like etter første verdenskrig. Byggearbeidet ble gjenopptatt og fullført i 1923. Brua var planlagt av amtsingeniør Julius B. Werenskiold (1853-1932), men det skal ha vært overingeniør Olaf Stang (1871-1956) i Statens vegvesen som utførte konstruksjonsarbeidet. Werenskiolds underordnede, avdelingsingeniør Thor Larsen (1886-1970), var byggeleder. Hengebrua fikk cirka 150 meters spenn, båret av 8 kabler som ble spent over om lag 18 meter høye tårn. Kjørebredden var 3,5 meter. Brua fikk plankedekke som ble asfaltert.

I juni 2022 ble brua stengt for biltrafikk på grunn av svekkelser i bærekonstruksjonen, men allerede i 2023 ble det bevilget penger av fylkeskommunen til istandsetting for å tåle personbiler opp til 7500kg.

Figur 8.9: Atna hengebru ca 1945. Bildet er hentet fra Nasjonalbibliotekets bildesamling. Fotograf ukjent.

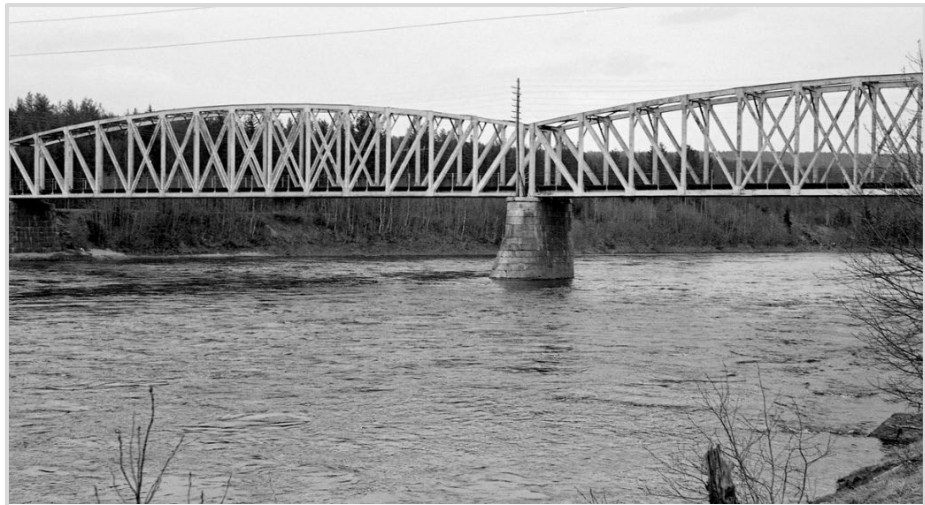
K9 Steinvik bru

Steinvik bru over Glomma, ligger på grensa mellom Åmot og Stor-Elvdal kommune. Brua er ei todelt fagverksbru av stål med oppoverbuete overgurter. De to brudelene møtes på et solid gråsteinsmurt kar midt i elveløpet. At løpene mellom dette karet og de to landsidene var brede, var naturligvis en fordel for tømmerfløtinga i Glomma.

Da Rørosbanen ble bygd ble det først reist ei trebru over Glomma like nord for Steinvik stasjon. Konstruksjonen ble tidlig identifisert som et sårbart punkt for togtrafikken gjennom Østerdalen. Trebrua ble dessuten også et utfordrende passeringssted for fløtningstømmer da mye bandt seg opp i den. I 1890-åra ble det derfor utredet bygging av ei ny jernbanebru, enten ved Øgle noe lenger sør eller ved Steinbekken litt nord for den opprinnelige brua. Ny jernbanebru, med kun én pilar midt i elveløpet, ble bygd i midten av 1890-åra. Etter dette passerte tømmeret lettere.

Steinvik bru ble gjort om til vegbru i 1966 etter at det var bygd en ny jernbanebru like på nordsiden. Ombyggingen innebar støping av et betongdekke og bygging av rekkverk. Brua er 115 meter lang og er vernet som jernbanekulturminne.

Figur 8.10: Steinvik bru

Figur 8.11: Bruene på Steinvik: Nærmest den «nye» brua frå 1963, deretter den første stålbrua frå 1894, og et stykke nedover langs elva kan man skimte stedet der trebrua frå 1875 lå. Foto: 17. juli 2018, Knut Eidsæther

K10 Jernbanen som institusjon

I 1857 fattet Stortinget vedtak om å bygge de tre første statseide jernbanene i Norge. Fra før fantes den private «Norsk Hoved Jernbane» mellom Kristiania og Eidsvoll. Den 21.juni 1862 ble Hamar-Grundsetbanen høytidelig åpnet som landets første statsjernbane. To år senere sto også Størenbanen ferdig. Spørsmålet om å sammenkoble disse jernbanene ble reist på stortinget i 1864. Forlengelsen Hamar-Grundsetbanen til Åmot ble vedtatt av Stortinget i 1869, og ferdigstilt 1871. Etter en lang drakamp ble Rørostraséen valgt. Avgjørende var transporten fra Kobberverket på Røros. Dette ble landets første stambane, og den første med fjellovergang og den ble i samtiden betegnet som et nasjonalt løft. I 1875 ble jernbanen ført frem til Koppang, og Koppang stasjon ble åpnet.

Rørosbanen ble offisielt åpnet 12.oktober 1877 med kong Oscar II til stede. Men da hadde trafikken mellom Røros og Trondheim allerede vært i gang et års tid. Rørosbanen kom til å bli en revolusjon når det gjaldt frakt av både folk og gods i den langstrakte Østerdalen. Fram til 1941 var det omlasting på Koppang, da det herfra kun var smalsporet jernbane videre nordover. Damplokomotivene var et kjent syn i landskapet, men de forsvant for godt i 1970.

Vegen fra Stai nordover mot Koppang på østsida av Glomma, ble bygd som erstatning for den Gamle kongeveien som krysset Koppangjordet. Nærheten til jernbanestasjonen var en viktig årsak til at krysningspunktet ble lagt akkurat her.

Figur 8.12:
*Damplokomotiv ved
Stai stasjon, rundt
1900. Foto: Norsk
Jernbanemuseum*

Fra 1877 til 1885 måtte reisende på Rørosbanen gjøre et overnattingsstopp på Koppang, noe som førte til stor aktivitet og ekspansjon på tettstedet. En stasjonsby vokste frem. Kommunesenteret ble, som følge av jernbaneetableringen flyttet fra Nerdaard på vestsiden av Glomma, til Koppang.

Jernbanen endret kommunikasjonsbetingelsene på en måte som ble avgjørende for næringsutviklingen i annen halvdel av forrige århundre. Jernbanens bygninger ble tegnet av tidens fremste arkitekter og ble utformet i tråd med de mest moderne stilidealer og byggeteknikker. Disse bygninger fikk stor betydning for utbredelsen av den nye arkitekturen og påvirket byggeskikken utover landet.

K11 Stasjonsbyen Koppang

Stasjonsbyen og tettstedet Koppang vokste fram rundt jernbanestasjonen.

Ved stasjonen etablerte handelsfolk og håndverkere seg, og det var for mange et naturlig sted å bo. Fra Rørosbanens åpning i 1877 og helt fram til 1985 måtte togreisende mellom Østlandet og det nordenfjeldske overnatte på Koppang. Dette førte til stor aktivitet ved stasjonen, og gjorde at området rundt dette samferdselspunktet vokste. Lokomotivene måtte settes inn i staller og de reisende måtte bli innlosjert på hoteller (losjihus) som ble reist på gangavstand fra stasjonen. Det mest betydningsfulle av disse losjihusene var Hansens hotell (revet 2001).

Figur 8.13: Koppang stasjonsbygning. Bak til venstre Koppang jernbanehotell. Foto: Axel Lindahl/Museene i Akershus

K12 Koppang stasjon

Koppang stasjon ble åpnet i 1875, to år før hele Rørosbanen ble åpnet. Koppang var en av de viktigste stasjonene langs Rørosbanen med stor persontrafikk, og med opplastning av tømmer og med omlasting av kis fra Folldal verk.

Den gamle stasjonsbygningen er tegnet av arkitekt Georg Andreas Bull, men ble utvidet og ominnredet i flere omganger, blant annet ble det etablert restaurant som bygningene er mest kjent for på folkemunne. Den gamle stasjonsbygningen ble faset ut til fordel for en ny stasjonsbygning ved siden av i 1959. Fremdeles står den nye og den gamle stasjonen side ved side.

Stasjonsområdet på Koppang, med den gamle stasjonsbygningen (objekt K11), ett gjenværende hotell, kalt Jernbanehotellet (objekt nr XX), og den victorianske jernbaneparken samt en større betjentbolig, Jernbaneboligen, på folkemunne kalt boli'n, tegnet av arkitekten Peter Andreas Blix (objekt nr XX) Samlet sett utgjør stasjonsområdet et historisk jernbanemiljø fra Rørosbanens begynnelse hvor reisen mellom Kristiania og Trondhjem tok flere dager og inkluderte båtreise med DS Skibladner på Mjøsa, bespisning og overnattinger.

I nyere tid er det oppført et fjøs inntil Koppang gamle stasjon. Fjøset tilhørte opprinnelig Nysted vokterbolig. Bostedet ble skrevet som "Vogterbolig ved Koppang station" i 1875.

Figur 8.14: Gamle Koppang stasjon.

Den 30. september 2010 ble stasjonsområdet gjenåpnet i ny utforming, med forlengelse av plattform på 100 meter, ny parkeringsplass og bussoppstillingplasser samt opparbeidelse av grøntarealer og jernbaneparken. Parken er for øvrig en av Norges eldste offentlige parker, og var opprinnelig utformet i viktoriansk hagestil, også kalt gartnerstil.

Figur 8.15: Gammel og ny stasjon på Koppang, side om side. Foto: Anja Ø. Ryen

K13 Steinvik stasjon

Steinvik stasjon ble, som de fleste andre jernbanestasjoner på strekningen, tegnet av Georg Andreas Bull (1829-1917). Bull var Statsbanens egen arkitekt frem til 1872, og tok utgangspunkt i Schirmer og von Hannos stasjonsbygninger i tre fra Hovedbanen og Kongsvingerbanen, men ga bygningene et selvstendig preg både i form og dekor. Gjennom dette arbeidet fikk han stor betydning for den videre utviklingen av Sveitserstilen i Norge. Bryggerhuset ved siden av stasjonsbygningen er tegnet av arkitekt Peter Andreas Blix og ble oppført i 1874.

Figur 8.16:
Bryggerhuset frå
1874 med stall/fjøs
og bryggerhus.

Figur 8.17: Steinvik
stasjon med
stasjonsbygning,
godshus og priet.

Stasjonsbygningen på Steinvik stasjon er en laftet tømmerbygning og består av en lav, én-etasjes stue med saltak, sammenstilt med en toetasjes tverrfløy med saltak. Bygningen har forholdsvis store, to- og trefagsvinduer med to eller tre ruter i ramme. Utvendig dekor i form av utskårne, profilerte sperreender, mønepryd og utskjæringer på vindskiene. Bygning med sinklaftet tømmerkjerne i to- og en halv etasje, fundamentert med steinmurt kjeller og tekket med fasettskifer. Utvendig er huset kledd med enkeltfaset panel. De innvendige rommene er hovedsakelig panelkledd. Stasjonsbygningen rommer leilighet for stasjonsmester, ett lite venterom, samt ekspedisjonsrom for

stasjonsbetjeningen. Bortsett fra noe mindre påvirkning av vedlikehold, er bygningen lite endret siden den ble bygd i 1873.

Stasjonsbygningen, godshuset og privébygningen er typiske representanter for panelte trebygninger i Sveitserstil, som i sine ulike varianter nærmest ble enerådende som byggeskikk i de siste tiår av 1800-tallet. Det som kjennetegner disse trebygningene er at de fremstår som trehus, ikke som imitasjoner av hus i mur og stein. Man utnytter nå treets materielle egenskaper og karakteristika både i synlige konstruksjoner, overflater og dekor.

Steinvik stasjon utgjør et helhetlig og godt bevart stasjonsanlegg av denne typen fra tiden omkring anleggelsen av Rørosbanen i 1870-årene. Med dette som begrunnelse er anlegget fredet.

K14 Stai stasjon og vokterbolig

Stasjonsområdet på Stai ligger på østsiden av Glomma blant eldre gårdsbebyggelse. Omtrent her lå det gamle sundstedet for kryssing av Glomma. De fredete bygningene ligger etter hverandre langs vestsiden av sporene. Stasjonsbygningen ble tegnet av Georg Andreas Bull.

I tillegg til de fredete bygningene fra 1800-tallet, står en privatbygning fra 1948 bak godshuset, og ved vokterboligen et uthus fra ca. 1945 og et nylig oppsatt uthus. Et hagegjerde skiller hagen rundt vokterboligen fra perrongen, også dette er nyopsatt. En rekke med bjerkestrær markerer ytterkanten av stasjonsområdet mot vest. Den smale perrongen og den korte avstanden mellom bygningene er karakteristisk for eldre stasjonsplaner.

Figur 8.18: Stai stasjon. Foto: Njål Svingheim

K15 Vokterboligen langs jernbanen, Søkunda

Jernbanevokterbolig mellom jernbanen og Glomma rett overfor utløpet av Søkunda. Dette var den sørligste av to vokterboliger på Rasta. Boligen er tegnet J.J. Bing Broch, og anlagt i 1898. Beliggenheten ble omtalt som vakker og vokterboligen ble valgt ut for vern i NSB og Riksantikvarens i verneplanen for jernbanebygninger av 1997. BaneNor har fjernet overgangen til huset, og det er derfor vanskelig å komme dit i dag, men anlegget er godt synlig fra togvinduet og en viktig del av den lokale jernbanehistorien.

Figur 8.19: Vokterbolig ved Søkunda

K16 Skysstasjon, nordre Brænd, Sollia

Nordre Brænd er en verneverdig gård ved Atnbrua. Her passerte den gamle ferdselsvegen mellom Gudbrandsdalen og Østerdalen, som fikk økt betydning etter hvert som transporten til og fra Kvikne og Røros kobberverker ble mer omfattende. Dagens bebyggelse og tun har røtter tilbake til de første brukere. Her finnes fremdeles i dag overnattingsmuligheter.

Figur 8.20: Nordre Brænd fotografert 1991.
Foto: Amund Spangen

Skysstasjoner

Skysstasjon var et sted i reiserutene for bytte eller forpleining av hester. Det kunne også være et tilbud om kost og losji til reisende. Ordningen med egne skysstasjoner ble innført i Norge ved egen skysstov 1816. Loven ble opphevet i 1951.

Bøndene hadde skyssplikt for øvrighetspersoner fra mange hundre år tilbake i tid. I praksis var det utpekt gjestegårder, skyssgårder, og egne skysskaffere som driftet ordningen. Bøndene førte en mangeårig kamp for å slippe denne plikten, og i 1816 ble skyssplikten avskaffet og la opp til at alle reisende skulle betale for transporten. Regionale og lokale myndigheter skulle organisere ordningen og etablere egne skysstasjoner i hovedrutene etter behov. Avstanden mellom stasjonene ble bestemt ut fra hestenes behov for hvile, og det var også fastsatt strenge regler med hensyn til vekt og fart for å ivareta dyrevelferden.

K17 Solliagården, skysstasjon

Solliagården ligger i lisa i Solli, det trange dalføret langs Setninga mellom Setningssjøen og utløpet av Setninga i Atna. Den gamle ferdselsveien mellom Gudbrandsdalen og Østerdalen gikk gjennom tunet. Opprinnelig var verdien av gården i skogen. I 1885 ble skogen skilt fra og fra tidlig 1900-tallet fungerte gården som skysstasjon for reisende mellom Østerdalen og Rondane.

Bygningene ligger på rekke på hver side av veien fra øst mot vest. Bygningsmiljøet, omfatter de to fredede bygningene østerdalsstua bygget andre kvartal av 1700-tallet og stua/våningshuset bygget andre kvartal av 1800-tallet, driftsbygning med låve, stall og fjøs, bygget i etapper mellom 1850 og 1910, en stalllåve ca. 1850, et stabbur ca. 1775, eldhus fra annen halvdel av 1800-tallet og en skåle.

Figur 8.21: Bildet av Solliagården er trolig fra rundt århundreskiftet 1800-1900. Bildet er brukt som fotografisk illustrasjon i Theodor Casparis bok «Fra bygdevei og sætersti: landskapsbilleder fra det østnfjeldske Norge og grænsetrakter mot Sverige», Aschehoug 1926.

Bygningsmiljøet er i utgangspunktet fantastisk, men gården har vært ubebodd fra midt på 1970-tallet. Dette er noe den bærer preg av. Riksantikvaren, i samarbeid med lokale krefter, har foretatt noe restaureringsarbeid på gården. På bildet under er det fortsatt en skystasjon i Solligarden. To hesteskysser med gigger står i tunet. Utkjørselen er fortsatt opp til den gamle bygdeveien med de bratte solligardsbakkene. Rundt 1915 kom en heftig diskusjon om hvor den nye veien skulle legges. Den ble i helhet liggende over Solligarden.

Figur 8.22: Sollien i Sollia, bilde fra Riksantikvaren.

Sveitserstil (ca 1840 – 1935)

Oppsto i Tyskland med en begeistring for sydtyske og sveitsiske alpehus. Stilen brer om seg med innføring av ny byggeteknikk og maskinell produksjon av lister og paneler på sagbruk, og ble den mest utbredte av de gamle stilperiodene. Den er rik på detaljer og samspill mellom dekorative og konstruktive elementer.

K18 Alfheim, skystasjon på Stai

Like ved Stai bru ligger Alfheim som både var et gårdsbruk og skystasjon. Alfheim tok imot mange reisende. Mellom 1914 og 1922 var det i følge "fremdeboken" nærmere 830 personer som var innoom Alfheim. Flesteparten var handelsfolk, men også håndverkere, arbeidere og musikanter. Drivere av skystasjonen fungerte også som sundmann fram til Stai-brua ble åpnet i 1925. Etter at brua og vegtrasseen mellom Stai og Koppang ble åpnet ble det færre besøkende på Alfheim.

Alfheim ble skadet under flommen i 1995 og er restaurert i etterkant av dette. I dag er ikke Alfheim bebodd.

Figur 8.23:
Skysstasjonen på Stai.

K19 Kronrøys

Kronrøys en forseggjort firkantet varde av stein med flat stein på høykant på toppen med Kongens krone hogget inn, var markering av grensen mellom privat grunn og statsgrunn.

Kronrøys og grensestein fra 1795, på fylkesgrensen mellom Hedmark og Oppland, 35 m sør for Vulua. Kronrøysa er bygd opp av steiner som en firkantet varde, med en helle på toppen. På denne er det hugget inn en kongekrone. En meter til siden står en grensestein på høykant, hvor årstallet 1795 er hugget inn.

Figur 8.24: Kronrøys.
Foto: Helge S. Titland

9. MØTEPLASSER, BYGNINGER- OG MILJØ

Møteplasser, bygninger og bygningsmiljø er en kilde til historie og gir kunnskap om levemåter, samfunnsutvikling, håndverk og teknikker. De skaper også identitet, og gir et område særpreg gjennom kulturmiljø og byggeskikk.

Fredning. Bygninger fra middelalderen, det vil si før 1537, er automatisk fredet. I tillegg kan stående bygninger fra perioden 1537-1650 erklæres automatisk fredet ved bekreftelse av tidfesting fra fagpersonell. Vedtak om fredning av nyere byggverk fattes av Riksantikvaren med hjemmel i kulturminneloven. Ofte er det fylkeskommunene som tar initiativ til og forbereder fredningssaker. Både Riksantikvaren og Fylkeskommunen kan frede en bygning midlertidig.

Istandsettingsarbeider og endringer på fredete bygninger krever dispensasjon fra kulturminneloven.

Meldepliktige bygninger (bygninger eldre enn 1850). Det er lovfesta i kulturminnelova §25 at ei vurdering av verneverdien må gjøres før søknad om endring eller rivning kan bli godkjent.

Verning skjer ved å ta i bruk «hensynssone» og særlige bestemmelser, hjemlet i plan- og bygningsloven.

SEFRAK (SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminne i Norge) er et landsdekkende register over eldre bygninger bygd før 1900. Registreringa ble gjennomført som feltarbeid i årene 1975-1995. Bygningene ble kartfestet, oppmålt og fotografert. Bygningene i registeret er i utgangspunktet ikke tillagt spesielle restriksjoner. Registreringa fungerer mer som et varsko om at kommunen bør ta ei vurdering av verneverdien før det eventuelt blir gitt lov til å endre, flytte eller rive bygninga.

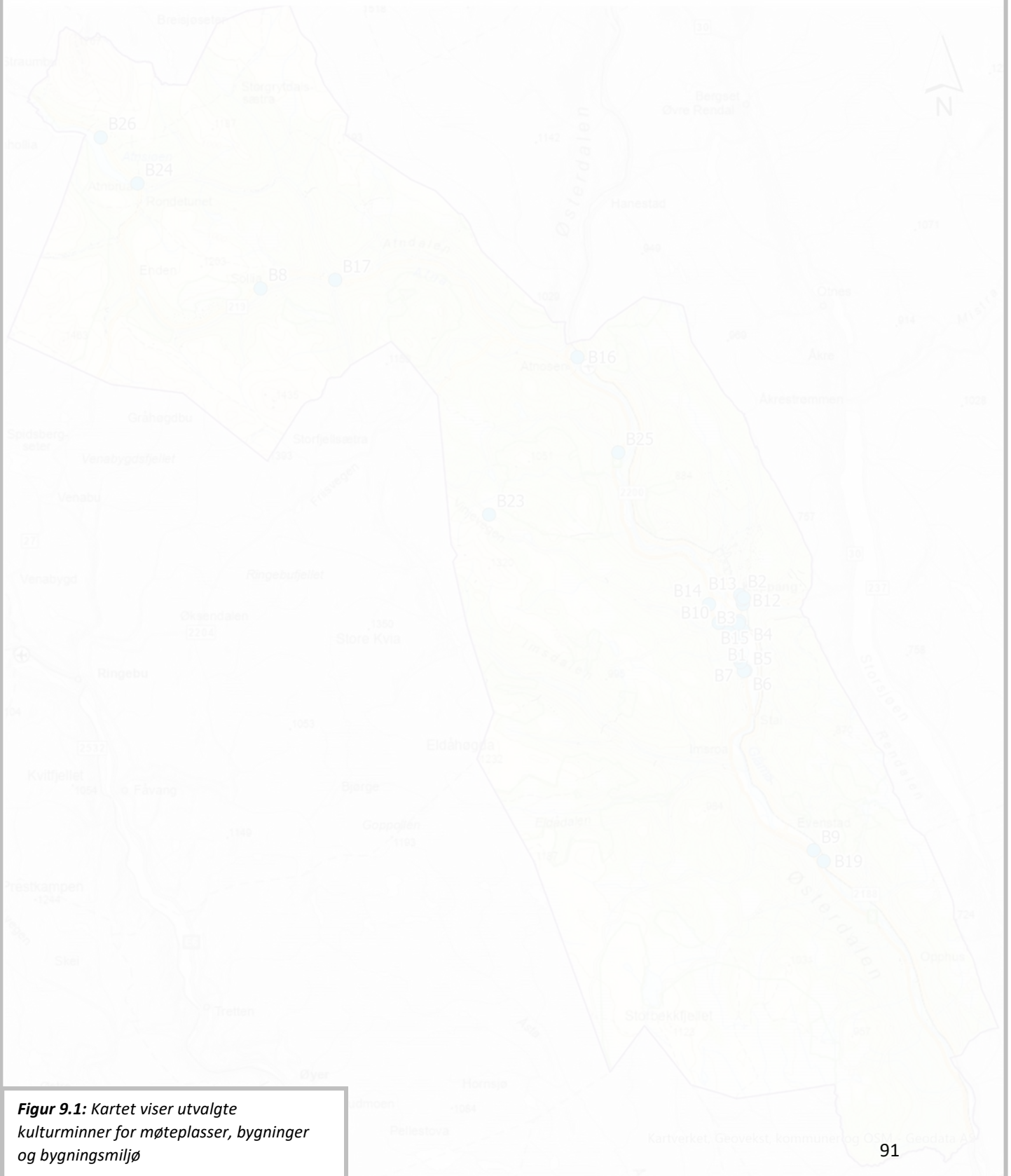
Nr.	Objekt	Lokasjon	Hensynssone
B1	Koppang skole	Koppang	
B2	Bakken småskole		
B3	Nordstumboen skole		
B4	Paviliongen	Trønnes	
B5	Det gamle kommunesenteret Nergård		
B6	Stor-Elvdal hovedkirke, Nergård		
B7	Kirkestallene ved hovedkirka, Nergård		
B8	Sollia kirke		
B9	Evenstad kirke		
B10	Aldershjemmet Nystu Trønnes		
B11	Østerdalsstue og loftsbygning, Vestgård søndre		
B12	Østerdalsstue, Embretsstua		
B13	Barfrøstue, Engen Trønnes		
B14	Barfrøstue, Trønnes nordre, Nordstumboen		
B15	Barfrøstue, Koppanghammeren		
B16	Glopheim kafe, Atna		
B17	Samfunnshus, Mogreina		
B18	Hammarkollen	Møteplass og utsiktspunkt	
B19	Bjørnsonsbiblioteket, Norstu vestgård		
B20	Anne Evenstad		
B21	Vinjestøtta og Vinjevegen		
B22	Skrivestua Borgen, Nordre Brænd, Atnbrua		
B22	Storelgen		
B23	Solbergs plass		

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2023-2037

B20

● Møteplasser, bygninger
og bygningsmiljø

Figur 9.1: Kartet viser utvalgte kulturminner for møteplasser, bygninger og bygningsmiljø

B1 Koppang skole

Koppang skole ble bygd i 1863 som et resultat av at skoleloven av 1860 påbød alle kommuner å ha faste undervisningssteder i grender med minst 30 barn i skolepliktig alder.

Den store, toetasjes tømmerbygningen hadde klasserom mot vest både oppe og nede. Læreren bodde i den andre enden av bygningen. Den noe mindre bygningen hadde lærerbolig i andre etasje, klasserom, sløydsal og skomakerverksted i første etasje. Skomakerskole og sløyd var det i en uke hver høst. På 30-tallet var det 7 års obligatorisk skolegang, mens 8.klasse var frivillig. Barna gikk på skolen annenhver dag. Skoleåret begynte seint på høsten, og sluttet tidlig om våren. Kroppsøvingstimene begynte med marsjering og allsang ned til ei lita slette i skogen, der det var gymnastikk.

B2 Bakken småskole

Småskolene i Koppang i Stor-Elvdal kommune skulle sørge for at de yngste ikke fikk for lang skolevei. Rundt år 1900 var det i Koppang skolekrets i tillegg til Bakken småskole, også småskoleklasser ved Ivarsmoen, Fram, og ved Landet gard.

Bakken småskole hadde undervisning for en førsteklasse med 15 ukers skole, mens de høyere klassene hadde tilhold på Koppang skole. Tømmerstua var opprinnelig delt i to rom, ett til undervisning og ett til bolig for læreren.

I Skoleplan for Folkeskolene i Stor-Elvdal Kommune for perioden 1891-1895, gis forordninger og veiledning innen de fleste områder som har med skolen å gjøre. Småskoleelevene skulle undervises i bibelhistorie, katekisme, lesning og avskrift, historie, norgesgeografi og regning.

B3 Nordstumboen videregående skole (Storsteigen videregående skole avd. Nordstumboen)

Nordstumen videregående skole er opprinnelig den yngste Trønnesgården, Nordre Trønnes. Gårdstunet ble flyttet til dagens beliggenhet etter voldsom og ødeleggende flom i Trya i 1792. Beliggenheten før dette var mellom Trya og Gammelstu Trønnes. Syv bygninger skal ha blitt flyttet dit gården står i dag. Barfrøstua (bygget 1792) trolig første våningshus på gårdstunet, etter flytting. Barfrøstua er fredet.

Siste bruker var Sigrid Trønnes. Hun var enebarn og giftet seg med Tarald Taraldsen, gårdbrukersønn fra Gammelstu Trønnes. Han drev grossistforretning i Oslo og ble meget rik. Men han døde tidlig. De hadde ingen barn. Sigrid ble dermed den rikeste og siste odelsarving av den gamle Trønnesslekta på Nordstumboen. Hun øvet en enestående godgjørenhet mot fattige og trengende i Stor-Elvdal og andre steder. Mesteparten av hennes formue ble testamentert til veldedige formål.

Etter hennes død ble gården overdratt Gudrun Lindvik gift med Professor Adolf Lindvik. Gudrun ble enka da mannen omkom i flyulykke. I 1957 solgte Gudrun gårdstunet Nordstumoene med innmark til Staten. På den gamle gården etablerte Staten framhalds- og yrkesskole for evneveike piker. Siden da har bygningsmassen på fungert som skole. I dag som videregående skole med heldøgns botilbud for elever med behov for særskilt tilrettelagt opplæring, både i skolehverdagen og fritiden.

Den fredete barfrøstua er sammensatt av en stuebygning med akershusisk grunnplan og forlenget koveparti, et barfrø, en gjestestue som er plassert lengderetningen mot nord og senere forbundet med stuebygningen med en mellomgang og en bakstue med adkomst fra stuerommet mot vest.

Bygningskroppene er oppført i tømmer og panelt. Taket er tekket med torv, men kan utfra eldre foto før ha hatt stikker. Bygningen står på en mur av natursten. Under den forlengede delen av kovepartiet er det en liten kjeller. Barføret er oppført i reisverk i første etasje med tømret annen etasje. Ved istandsetting 1982- 1986 ble alle vinduer er skiftet ut og det er foretatt en del hardhendt istandsetting av konstruktive deler (askeladden.no).

Figur 9.2: Deler av tunet på Trønnes nordre Nordstumoene, slik det framstår i dag. Foto: Anja Ø. Ryen

B4 Paviljongen på Trønnes

Idrettsplass på Trønnes nede ved Glomma var påprøvet i Stor-Elvdal Idrettsklubb, SIK, allerede i 1938. Plasseringen var vesentlig i forhold til Fram skole og hoppbakken Norkollen. Men eiendom og penger måtte på plass, og så kom krigen. I 1945 var idrettsplass på dagsorden igjen, det ble foretatt kronerulling, og for kr 2400 ble tomt til idrettsplass kjøpt. Høsten 1946 kom spørsmålet opp om det kunne bygges et dansegulv ved idrettsplassen. Den 24. juli 1948 var det innvielsesfest av paviljongen med flere hundre mennesker til stede.

På 40-50-60-70 og inn på 80-tallet, ble det i tillegg til treninger, kamper og turneringer arrangert en rekke fester på paviljongen.

Figur 9.3: Kronrøys.
Foto: Helge S. Titland

B5 Det gamle kommunesenteret på Nergård

Nergård var tidligere kommunesenter i Stor-Elvdal, men opphørte i etterkant av jernbanens etablering, da senterfunksjonene ble konsentrert rundt Koppang og stasjonen der.

Figur 9.4: Fotoillustrasjon hentet fra Stor-Elvdal, grend og slekt 2.
Negårdsgrenda, foto 1958. Widerøe/Stor-Elvdal Historielags fotoarkiv. Påtegnet navn 2018.

Sentralt på Nergard står Stor-Elvdal hovedkirke (objekt xx). Øst for kirken ble Amtsskolen bygget i 1893. Den ble revet da riksveien ble lagt om i 1967-68. På motsatt side av hovedkirken ble det bygget en kirkestue i 1820. Der var det senere formannskapssal og bibliotek. Rett vest for kirkestua ble det reist kirkestaller i første halvdel av 1800-tallet (objekt xx). På oversiden lå i sin tid Jordmorstua. Tett ved kirkestua ble det bygget barnehjem. Andre etasje ble etter hvert brukt som utleie til familier. Etter at barnehjemmet ble lagt ned, ble byningen tatt i bruk som Sagatun pensjonat. I nærheten lå også meieriet, lysthus og kilebane.

Listeførte kirker

Kirkene våre er bærere av viktige deler av vår kulturhistorie. I det førindustrielle Norge var kirkene det viktigste møtestedet, både sosialt og religiøst. Kirkene hadde også en viktig administrativ rolle for statsapparatet. Store begivenheter – både for den enkelte og for samfunnet – fant sted nettopp her.

Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850 er listeførte. I tillegg er en rekke kirker bygget etter 1850 også listeførte, med bakgrunn i arkitektonisk/kunstnerisk verdi, representativitet, autentisitet, plassering og interiør. At en kirke er listeført, innebærer at den er definert som verneverdig og har nasjonal verdi. Det betyr at de skal behandles med like stor respekt som fredete kirker.

Forvaltning av kirker

Listeførte kirker skal behandles i henhold til kirkerundskrivet fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljødepartementet.

Saker som angår endringer i og ved listeførte kirker skal sendes til Riksantikvaren for uttalelse. Det vil si at Riksantikvaren skal gi faglige råd om endringer og istandsettings- og vedlikeholdstiltak, men det er biskopen som fatter endelig vedtak etter kirkeloven.

Nye tiltak i listeførte kirkers nærområder (innafor 60-meterssonen i spredtbygde områder) skal behandles av fylkeskommunen. Ved varsel om oppstart av arealplaner, ved offentlig ettersyn og i byggesaker, skal fylkeskommunen vurdere planens innvirkning på kirka og dens omgivelser med hensyn til kulturminneinteresser.

Vanlig vedlikehold og mindre reparasjoner kan utføres uten søknad. Et unntak fra dette er tiltak på kirkekunst. Er man i tvil om arbeidene vil berøre antikvariske interesser, skal Riksantikvaren kontaktes.

B6 Stor-Elvdal hovedkirke, Nergård

Stor-Elvdal hovedkirke ble etterfulgt av St. Michaelskirken (objekt xx). Bestemmelsen om at det skulle bygges ny kirke, ble innvilget av det kongelige danske kanselli 30. august 1806. I forkant hadde det blitt enighet om tomt og plassering.

Kirken ble tegnet av Svend Aspaas som åttekantet og i empirestil. Byggingen startet i 1807, men på grunn av krigen og krisen som oppsto i kjølvannet, ble det stillstand i byggingen fra 1812. Da var imidlertid kirken satt opp og taket på plass.

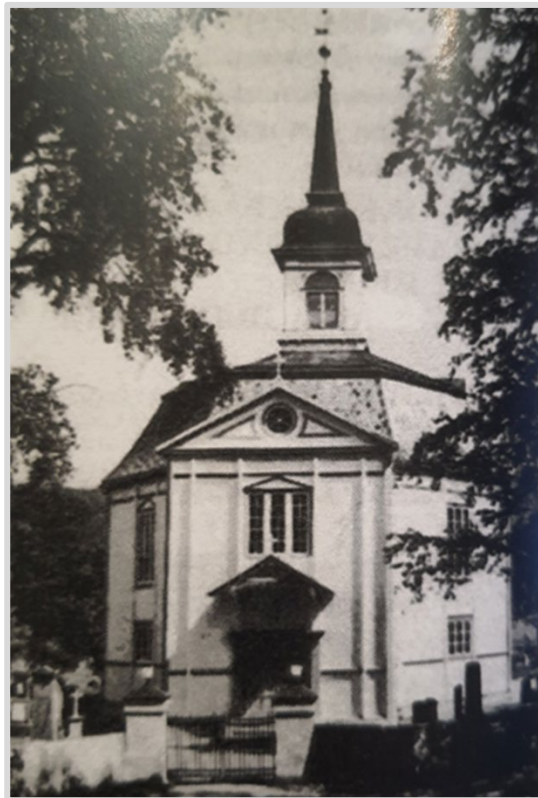
Først i 1819 ble byggingen gjenopptatt. 324 glassruter ble satt inn, og det meste av innredningen sto ferdig i 1820, og kirken ble innviet 1821. Gjenstående arbeid, utvendig og innvendig, ble sluttført mellom 1829-30. Hovedkirken ble utbedret og ombygget ca. 1890. Kirken har rundt 600 plasser, og ligger i dag like ved rv3.

Figur 9.5: Hovedkirken ble tegnet av Svend Aspaas som åttekantet og i empirestil, og ble innviet i 1821.

Figur 9.6: Arkitekt Backers tegning slik han tenkte seg kirken etter restaureringen som ble påstartet i 1888.

Figur 9.7: Hovedkirken slik vi kjenner den i dag, etter Backers anvisninger.

B7 Kirkestallen ved hovedkirken i Stor-Elvdal

Vest for hovedkirka og kirkestua ble det reist kirkestaller i første halvdel av 1800-tallet. Stallene er unike ved at de er blant de få gjenværende kirkestallene i Norge.

I stallene stilte kirkegjengerne hestene sine mens det var gudstjeneste. Navnet på de ulike gardene som hadde plass for hestene sine, står på flere av de originale dørene til spilltauene.

Den bærende konstruksjonen er handteljede stolper, en handhogget bindingsverkkonstruksjon, med fasade av låvepanel. Taket, som er et sperretak, er belagt med hugget skifer hentet fra et steinbrudd ved Imsa. Bygningsmåten, sammen med funksjonen, gjør bygningen spesiell. Den representerer en brytningstid mellom bindingsverk og laftete konstruksjoner. Kirkestaller fantes ved mange kirker rundt om i landet før i tida. I Hedmark er kirkestallene i Stor-Elvdal enestående. I Oppland finnes tilsvarende kirkestaller ved Ås kirke i Vestre Toten. De få gjenværende er svært sjeldne og viktige å ta vare på.

Figur 9.8: Kirkestallene bak, med den hvite kirkestua foran.
Foto: Anja Ø Ryen

B8 Sollia kirke

Området rundt Sollia kirke i Atnedalen ble bosatt på slutten av 1600-tallet, i første omgang av fire familier. Den kongelige resolusjon av 23. februar 1720 innførte kirkeplikt to ganger i året. Kirkeveien over fjellet til Ringebu var problematisk, ikke minst om vinteren, og etter en vinter da flere omkom på vei til kirken, ble det besluttet å bygge egen kirke ved Sollia (eller Setningsdalen, som det opprinnelig het). Søknad om tillatelse for å bygge kirke ble innvilget av kongen 29. oktober 1732, men innbyggerne i Sollia fikk ingen penger til å bygge. Engebret Jonsen Sollien ga bort tomt, og bygdefolket ga tømmer og stein til oppføringen. Jon Jonsen var arbeidsleder og byggmester. For jobben fikk han 70 riksdaler, og lov til å bo i snekkerstua.

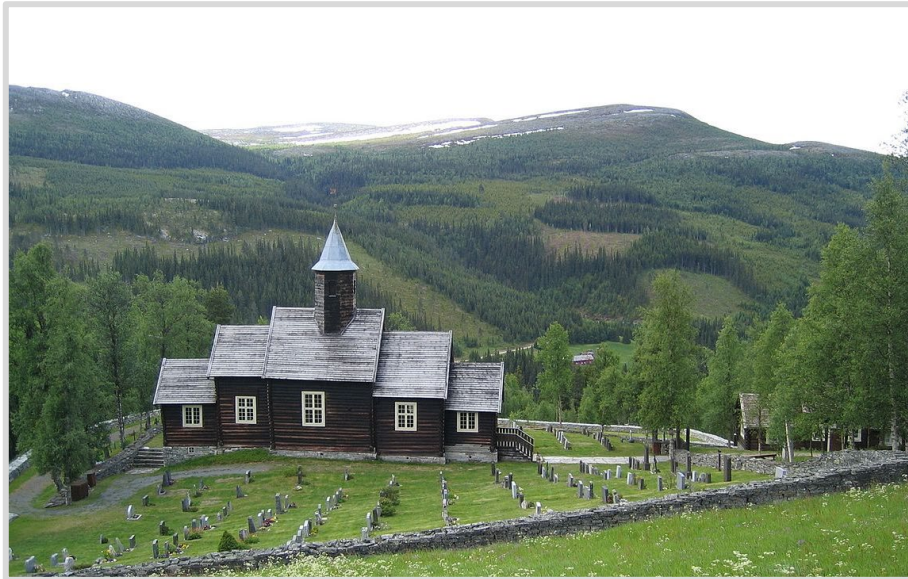
Kirken ble innviet den 7. september 1738, og er en laftet langkirke i barokk. På 1700-tallet økte befolkningen. I 1770 bygget man et ekstra galleri på nordveggen, og i 1840 ble kirken utvidet mot vest. Senere kom det til et sakristi i øst. Likevel fremstår kirken som helhetlig. Kirken har 85 sitteplasser.

Inne i kirka er alle vegger og tak dekorert, både i den opprinnelige delen og i tilbygget. Det er mange fantastiske motiver og detaljer. Som eksempel nevnes himlingen i kirkerommet som er skymalt, og med en skyggelegging som har tatt hensyn til dagslyset som kommer inn fra sør. Videre er det på korsiden bilde av prestene på vei til kirkens vigsling. I vestgalleriet er apostlene avbildet.

Den svenske dekorasjonsmaleren Erich Wallin malte i 1745 tak, vegger og galleri. Dekoren ble restaurert i 1908–09 av dekorasjonsmaler Albert Tønnessen, som også dekorerte våpenhuset og deler av sakristiet. Gert Isachsen Reinert lagde altertavle, prekestol og billedhuggerarbeidet over kordøra. Altertavlen er en kopi av altertavlen fra 1700 i Vår Frelsers kirke i Oslo.

Figur 9.9: Sollia kirke.

Foto:

B9 Evenstad kirke

Evenstad kapell ble bygget på initiativ fra Anne Evenstad, som også finansierte byggingen, mens Simen Rusten gav tomt til kapell og gravplass. Kirken ligger mellom Evenstad og Rasta, og det sies at plasseringen nær Rasta stasjon ble valgt for å gjøre det lettere for presten og organisten, som gjerne kom til stedet med toget. Ellers lå det naturligvis et ønske om kortere kirkevei bak byggingen: Det var rundt halvannen mil til hver av nabokirkene — Stor-Elvdal i nord og Strand i sør.

Kapellet — som i disse dager tituleres som kirke — ble tegnet av Victor Nordan, og byggmester var Martin O. Bråten fra Åsnes, som kort tid i forveien hadde vært byggmester for Åmot kirke på Rena. Evenstad kirke er en laftet langkirke med 120 plasser, og ble innviet 22. juli 1904.

Det er ikke vanlig altertavle her, men på fondveggen bak alteret er det tre rundbuede vinduer med farget dekorglass (med et kors som hovedfigur i midtvinduet). På alteret står en liten kopi av Bertel Thorvaldsens berømte kristusstatue fra Vor Frue kirke i København.

Under storflommen i 1995 sto kirka i vann, og en omfattende redningsaksjon måtte til for å redde orgel og annet inventar.

Østerdalsstua

Østerdalsstua er en lokal hustype med stor nasjonal verdi. Dette var den dominerende hustypen på gardene i hele Østerdalen. Den holdt seg lengst i nord, og dekte en periode på mer enn 250 år. Dette er et enetasjes laftehus med et romslig stuerom i den ene enden, og en kovedel i den andre. Inngangsdøra fører rett inn i stuerommet, eller kanskje gjennom ei sval/gang. Svala er oftest et enkelt lite byggverk i bindingsverk. Stua har mønsås, med sperretak eller åstak, mens klova har flat himling med et lite rom på loftet, ramnen. Takhøyden gir huset et luftig inntrykk, og gjør at det virker større enn det er. Stua har fast åpen peis midt imot når du kommer inn døra, og spisebord og benker i motsatt hjørne. Eilert Sundt fant planløsningen i Østerdalsstua over hele Østlandet og kalte den derfor Akershusisk stuetype (Spangen 1998).

Hovedformen på østerdalsstua holdt seg, men det skjedde tilpasninger ut fra ressurser, mote og behov. Både påbygg i lengden, høyden og kaffekvernhus er kjent. Den myteomspunnede barfrøstua er kanskje den mest kjente. Utgangspunktet her var ei ordinær østerdalsstue, hvor det ble påbygd et loft framfor inngangspartiet, et barfrøloft.

B10 Østerdalsstue og loftsbygning, Vestgård søndre

Tunet på Søstu ligger på oppsiden av rv3, like nord for Stor-Elvdal hovedkirke. Fra tunet er det vid utsikt til Koppangøyene og Glomma. Eiendommen har to fredede bygninger, en østerdalsstue og en loftsbygning med klokketårn. Begge bygningene er fra 1700-tallet. Bebyggelsen i tunet består ellers av et vinkelbygg som rommer fjøs og låve, et bolighus fra ca. 1970 og et tilflyttet stabbur. En branntakst fra 1863 forteller at tunet den gang besto av 10 bygninger, blant dem østerdalsstua og to andre bolighus, loftslengden og et steinfjøs og låve bygget 1785.

Figur 9.10:

Loftsbygningen på gården Søstu Vestgård er fredet, og vises her til venstre i bildet. Gården har også en fredet østerdalsstue. Fjøset til høyre i bildet er erstattet av en moderne driftsbygning. Foto: Norsk folkemuseum

Det ene bolighuset ble bygget på og endret flere ganger. Sist i 1960-årene ble det krevd revet i forbindelse med at riksveien skulle utvides. Den tredje boligen er revet. Steinfjøs og låve ble erstattet av en moderne driftsbygning i 1956.

Figur 9.11: Vestgård søndre, sett fra rv3 slik det framstår i 2021. Loftsstua ligger midt i bildet. Foto: Gunnhild Ryen

B10 Nystu Trønnes, storgård, aldershjem og museum

Nystu Trønnes er i dag et viktig museumsanlegg. På denne relativt komplette storgården finner vi to hovedverk av Østerdalens dekorative malere på 1700-tallet, og Norges første kommunale aldershjem.

Nystu Trønnes ble utskilt fra Gammelstu Trønnes på slutten av 1500-tallet. Gården var en stor gård med dyktige eiere og bygdas første ordfører ble da også Halvor Bottolfsen Trønnes. Det må også nevnes at dette var et naturlig stoppested for Aasmund Olavsson Vinje da han da han gikk til Trondheim for å overvære kroningen av kong Karl den IV beskrevet i «Ferdaminne sumaren 1860» På gården finner vi hus fra 1700-tallet og framover. Gården er tradisjonelt utstyrt med 1700-talls østerdalstuer som sommer- og vinterstue og en større 1800-talls hovedbygning. Alle er dekorert.

Figur 9.12: Nystu Trønnes. Hovedbygningen (kalt Rødbygningen) til høyre, sommerstua til venstre, og pensjonærboligen (kalt Kvitbygningen) midt i bildet. Foto: Anja Ø. Ryen

Norges første kommunale aldershjem ble etablert i bygningene på den gamle storgården Nystu Trønnes fra 1898, etter at kommunen hadde kjøpt gården i 1897. Aldershjemmet var i drift frem til 1977. Stor-Elvdal Museum Nystu Trønnes ble åpnet i aldershjemmets lokaler i 1986.

Den dekorerte vinterstua er påbygd i flere omganger og kalles i dag rødbygningen. Den har 14 rom og er også sammensatt av eldre bygninger for eksempel med bua fra 1700-tallet. Hjørnekassene er rutemalt i to farger for å imitere kvaderstein i en mur. Dette er sjeldent. Interiøret i østerdalsstua i rødbygningen er Ole Halstensens hovedverk, malt i 1797 og står relativt urørt. Her finner vi fargerik rokokko- og Louis-seize dekor med blomster, landskaper med hus, ruiner og trær og romantiske genremotiv med flørtende par, selskapelighet og landlige scener med sauer og guttebarn. Stua er tradisjonelt innredet med panel og fast innredning som er formgitt og snekret av Sør-Østerdalens fremragende snekkere. Dekoren er fargesprakende og uttrykker mye glede. Den rutinerte friske måten de fyldige blomstene er malt på kan tyde på at broren Halstein har vært med. Kanskje har Nystu Trønnes vært et samarbeidsprosjekt mellom brødrene. Halsteins hovedverk, Elisabethstua fra Skjefstad i Elverum, står på Glomdalsmuseet. Begge disse stuene er hovedverk i fylkets folkekunst.

Figur 9.13: Nystu Trønnes. Hovedbygningen (kalt Rødbygningen). Merk de rutemalte hjørnekassene, gjort for å imitere kvaderstein i en mur. Foto: Anja Ø. Ryen

I den andre og eldre østerdalsstua, finner vi et dekorert interiør som er et hovedverk malt av bygdas førstegenerasjons folkekunstner Peter Friderichsen Kasterud fra Fåberg i Gudbrandsdalen. På 1760 og 80-tallet vandret han med sine sønner gjennom dalføret og dekorerte flere stuer. Noen av disse ble overmalt av Sjøliemalerne på 1790-tallet, men på Nystu står dekoren urørt, om enn ganske slitt pga av bryggerhusfunksjonen stuerommet hadde i gamlehjemstida.

På Nystu Trønnes finner vi altså hovedverk av Østerdalens to viktigste dekorasjonsmalere. Det er unikt.

Den dekorerte sommerstua er også påbygd med et mellomparti i bindingsverk og et tømret tilbygg på enden. Tilbyggene rommer bla vedskur og en flott stor bakerovn tradisjonelt murt i gråstein og leire.

Pensjonærboligen, kalt kvitbygningen, er gårdens nyeste hovedbygning, bygd mellom 1800 og 1850. I denne tida ble mange østerdalsstuer avløst av større bygninger på storgårdene. Den ble i 1898 bygd om til aldershjem, og i den forbindelse ble romdelingen endret. Opprinnelig inneholdt nok bygningen både festsal og finstuer. Også her kan man se rester av 1800-talls dekorasjonsmaling. (Kilde: Vegard Lie)

Sjøliemaling

I norsk folkekunst er siste del av 1700-tallet en rik periode og det utvikles dekorstiler typisk for bygda og regionen. Byborgerskapets og storgårdenes europeisk influerte rokokkodekor blir særlig populær på flatbygdene. Peder Aadnes fra Søndre Land blir den mest kjente dekorasjonsmaleren i denne genren. Stilen blir videreutviklet til regiontypiske stiler også i mer avgrensede regioner. Det er særlig Ola Hermundson Berge i Valdres og Sjøliebrødrene i Sør-Østerdalen som er mest kjent for dette.

Brødrene Ole og Halstein kom fra gården Sjølie i Rendalen og vi vet at også faren var en erfaren håndverker. Det er så langt ikke påvist at faren (den eldre) malte selv om dette hevdes i litteraturen og i antikvitetsbransjen.

De to brødrene var forskjellige som kunstnere. Halstein var god på å skape stilnære helhetlige dekorative rom og blomstermaleriet og de valørmalte landskapene er rutinert og drevent malt. Ole var mer detaljopptatt og pirkete og malte gjerne mindre og detaljerte bilder etter forelegg. Bildene er nøye gjengitt og viser landskaper, ruinmotiv og ulike genremotiv gjerne med figurer.

Halstein var en svært produktiv maler og han gikk etter hvert over til å handle med varer fra Sverige. Han bygde seg opp en stor virksomhet og kjøpte storgården Tjerne i Ringsaker. Han ble både rik og en viktig person i samfunnet. Broren Ole, derimot, fortsatte å male hele livet og bodde på en liten plass som heter Målarsveen i Øvre Rendalen.

Verkene til Sjøliemalerne er høyt verdsatt. Mange av de malte møblene er dessverre fjernet fra de dekorerte stuen de opprinnelig tilhørte, og har blitt spredt rundt omkring. På Nystu Trønnes står alt på plass.

B12 Østerdalsstue, Embetsstua

Den vedtaksfredete østerdalsstua, Embetsstua, ble ifølge inskripsjon i stuerommet, satt opp i 1752 og dekorasjonsmalt i 1796. Bygningen er ei laftet en-etasjes stue med Akershusisk grunnplan, har også senere fått tilføyet bakstue. På langfasaden mot øst er den opprinnelige inngangen med et bislag i stenderverkskonstruksjon, og døra i bislaget er trolig den opprinnelige fra 1752.

Embetsstua ble satt opp på Koppangøyene. I 1798 ble stua flyttet til det nye tunet på Lillestu Koppang. Ved et arveskifte i 1934 ble huset flyttet til nåværende plassering på Embretstu. Ved flyttingen ble det utført relativt store endringer med bygningen (askeladden.no).

B14 Barfrøstue, Trønnes Nordre Nordstumoen

Tunet på Nordstumoen ligger på flaten vest for RV 3 der veien over til Koppang tar av mot vest. Bebyggelsen omfatter blant annet en fredet barfrøstue bygget i 1792.

I tilknytning til tunet er det anlagt et parkanlegg med dammer, bekker og beplantning tilpasset klimaet i Østerdalen. Anlegget er etter lang tids forfall, nå langt på vei restaurert.

Figur 9.14:
Barfrøstua på
Trønnes Nordre
Nordstumoen.
Foto: Anja Ø Ryen

B13 Barfrøstue, Engen Trønnes

Den fredete barfrøstua står i dag ved Stor-Elvdal Hotell, på «Koppangtunet», sammen med flere andre tilflyttede gamle bygninger, midt i Koppang. Bygningene brukes i forbindelse med hotell og restaurantvirksomhet. Barfrøstua ble flytte hit fra Gammelstu Trønnes i 1974.

Figur 9.15: Barfrøstua
fra Gammelstu
Trønnes, slik den
fremstår i dag plassert
på Koppangtunet.
Foto: Anja Ø Ryen

Den gamle storgården Gammelstu er i dag opphørt som eget bruk, og alle de gamle bygningene i tunet er borte. En udatert tunplan, antagelig basert på flere branntakster, er gjengitt i "Bygningstradisjoner i grenseland", utgitt av Jämtlandsmuseum og Glomdalsmuseet i 2007. Planen viser et ganske regelmessig firkanttun med 3 barfrøstuer, loft, bryggerhus, stall og fjøs med tilbygd låve. Utenfor det sentrale tunet ligger løer, 3 stabbur, 3 sauefjøs og

vedskur. Den minste barfrøstua skal ha blitt flyttet til Seljordet i 1918, før den ble solgt og flyttet til Oppdal ca. 1995. En barfrøstue, kalt sommerstua, ble overført til Norsk Folkemuseum 1903, og gjenoppført der i 1905.

Barfrøstua som i dag står på Koppangtunet ble brukt som vinterstue, ble fredet i 1923. Da sto den ennå på sin opprinnelige plassering, men flere av de andre bygningene i tunet var borte og Stor-Elvdal kommune kjøpte eiendommen. Formålet til kommunen var å dele eiendommen opp i mange små enheter, slik at folk skulle få mulighet til å dyrke egen mat. Dette medførte også at en del bygninger ble stående tomme, slik som barfrøstua. Etter flere ti-år med forsøk på å finne en løsning for bygningen, ga Riksantikvaren tillatelse til at den ble flyttet til en sentral tomt i bygdesenteret på Koppang.

Bygningen har trolig fra først av vært oppført med stuerom og stor udelt kove. Senere ble det bygget til en bakstue i lengderetningen, som så ble delt i to rom, der det fremre hadde adkomst fra svalen. Om barfrøet ble føyet til før eller etter bakstua er ikke kjent. I forbindelse med restaurering i 2011 og 2012 var huset vært avkledd. En ser da at alle fire hjørner har ovallaft som ser temmelig likt ut omkring hele - noe som kan trekke i retning av at den opprinnelig er fra første halvdel av 1700-tallet, og at hovedkonstruksjonen ble oppført i ett. Den tømrede delen av barfrøet har firkantlaft. Firkantlaft er vanskelige å tidfeste fordi de har vært i bruk gjennom en lenger periode enn bølgeovalen. Barfrø er imidlertid en konstruksjon som så langt vi vet hører annen halvdel av 1700-tallet til.

I et notat i anledning flyttingen fra Gammelstu til Koppangtunet bemerker Knut Skjeggstad at tømmeret i hovedstrukturen var nummerert. Det kan tyde på at den har vært flyttet en gang før. Peisen i stuerommet var merket med årstallet 1790. Det kan tenkes at dette refererer til det året bygningen fikk sitt nåværende volum.

B15 Barfrøstue, Koppanghammeren

Bakstua i barfrøstua på Koppanghammeren var tidligere sakristi i den gamle St. Michaelskirken sør for Skaterud vest for Glomma. Kirken ble tatt ned, og delene auksjonert bort i 1823.

Figur 9.16: Barfrøstue
Koppanghammeren.

Foto:

Anja Ø. Ryen 2021

B16 Glopheim kafe, Atna

Glopheim Kafé og Bakeri ligger i Atna sentrum, og skriver seg fra 1950-åra. Den første delen av bygningen ble oppført allerede i 1947. Sju år senere ble kafédelen utvidet. Kaféen var kjent for å ha de beste wienerbrødene i hele dalstrøket, men mistet sin betydning da den nye riksveien ble åpnet. Da ble det en omveg å ta en kopp kaffe på Atna.

Bygningen er typisk for perioden, og interiøret er i hovedsakelig autentisk. Eksteriøret er stramt og kubistisk i formen, men gjort lettere ved at låvepanel er brukt på fasaden. Interiøret er hovedsaklig autentisk i alle detaljer. Kafeen er innredet med plasttrukne sofaer, bord i lakkert kryssfinér, svart-hvitt fjernsyn, lampetter, dør med plastikkgardin, malt himling i rødt, svart og gull, glassdisk osv. I første etasje finnes også bakeridelen med ovn og annet utstyr.

Miljøet på Glopheim Kafé og Bakeri er meget godt bevart, og har stor grad av opprinnelighet. Kaféen med fellesfryseriet vitner om en periode som for lengst er borte, men som likevel ligger nært i tid. Kafémiljøet har høy identitetsverdi og symbolverdi for mange mennesker - ikke bare på det lokale planet, men også nasjonalt plan, som et symbol på et autentisk 1950-talls miljø.

Glopheim er oppført i en trefunkis- stil som er typisk for Norge og Sverige fra denne tida. Arkitekturen er enkel og saklig, og er meget sensitiv for forandringer. Hvis forandringer skjer med bygninger av denne typen, er det en stor risiko for at bygningens arkitektoniske verdi går tapt.

I 2010 ble bygningsmiljøet vedtakfredet. Stedet har også fått tildelt Olavsrosa av Stiftelsen Norsk Kulturarv.

Figur 9.17: Glopheim kafe.
Foto: Anja Ø. Ryen

B16 Mogreina samfunnshus

Mange av grendene i kommunen har etablert egne grendehus/forsamlingslokaler. Disse lokalene har vært, og er, viktige møteplasser for grendefolket. Bygningene er etablert, finansiert og drives av lokale foreninger ved hjelp av dugnad, basarer, utlodninger etc.

Et eksempel på et slik samfunnshus, er dette på Mogreina. Andre eksempler er samfunnshusene Noren på Trønnes, Jomsborg i Sollia, og Mykleby samfunnshus.

B18 Steinvik samfunnshus (Sætre Hovde skole fra 1876, senere Steinvik skole og barnehage)

Skolebygningen til tidligere Steinvik skole ligger rett vest for den gamle hovedveien i nordkanten av arbeiderbrukfeltet på Nordre Hovde. Stedet ble nedlagt som skole i 1954. Her ble kommunens første barnehage etablert.

Fra 1963 har bygningen blitt benyttet som samfunnshus. Samfunnshuset er et viktig samlingspunkt for lokalsamfunnet. Huset fungerer som et flerbruksanlegg og er brukt til møter, basarer, fester, konserter og kulturelle arrangementer. I andre etasje står fortsatt inntakte skrivebord og innredning fra skoletida.

Figur 9.18: Første barnehage i Stor-Elvdal. Bilde hentet fra fb-sida til samfunnshuset.

Figur 9.19: Steinvik samfunnshus slik det framstår i dag. Bilde hentet fra fb-sida til samfunnshuset.

B18 Storelvdalens Forbrugsforening - Forbruket

I 1887 gikk 22 av dalens skogeiere og gårdbrukere sammen om å stifte Storelvdalens forbruksforening, på folkemunne kalt Forbruket. Forbruket omsatte varer dalen ikke kunne fremskaffe selv, som mel, sukker, kaffe, sild, vadmel, lærvarer, jernvarer, kjøkkentøy, klær og sko. Forretningen skjøt fart parallelt med fremdriften i etableringen av Rørosbanen.

Bygningen er fra 1890-tallet. Bakeriet lå nede i bakken rett sør. Forretningsvirksomheten opphørte i 1959. Fasaden er i stor grad bevart slik den opprinnelig var, og det er tydelig at bygningen har fungert som et forretningslokale.

Figur 9.20: Storelvdalens Fagbruksforening.

B18 Badestue, Imsroa

Folkebada ble vanlige i Norge fra andre halvdel av 1800-tallet, og ble etablert for å styrke folkehelsen. Folk flest hadde ikke baderom hjemme, men kunnskapen om renslighet som forebygging mot sykdommer ble etter hvert godt kjent.

Kunnskapen medførte at det rundt omkring i Norges land ble bygget felles baderom. Dette skjedde også i Stor-Elvdal, og bygdene fikk felles badestuer og bastuer.

I Imsroa tett inntil Forbruket finner vi en bygning som har fungert som felles bad. Bygningen, et tømmerhus i Sveitserstil, ble oppført som badehus av Forbruksforeningen i 1907.

Figur 9.21: Badstua i Imsroa, foto frå 1913 og 2017.

B20 Hammarkollen, møteplass og utsiktspunkt

Hammarkollen er en gammel møteplass hvor bygdefolket ble samlet ved spesielle anledninger. Tidligere gikk 17. maitoget opp til Hammarkollen. Der var det servering, sang og leker. Tradisjonen tok slutt ut på 1960-tallet, da folk syntes det ble for langt å gå.

Bjørnstjerne Bjørnson var også på Hammarkollen under et besøk i bygda. Han så utover landskapet og sa: «*Her er Nordens Rhindall!*». En uttalelse som naturlig nok blir husket. Da Kong Haakon, Dronning Maud og Kong Olav kom på besøk i 1908, måtte de selvsagt tas med hit. Også ved frigjøringen i 1945, samlet bygdefolket til feiring her oppe, og fremdeles er Hammarkollen et yndet turmål og et naturlig sted å ta med gjester som ønsker å se dalen.

B21 Bjørnsonsbiblioteket, Norstu vestgård

Stor-Elvdal har et bibliotek som er skjenket som gave til befolkningen fra Bjørnstjerne Bjørnson. Det som gjør biblioteket verdifullt er at mange av bøkene er signert av giveren. Selve boksamlingens sammensetning er i den store dikters ånd og avspeiler Bjørnsons egne idealer omkring folkeopplysningsarbeidet. Gavebrevet ble utstedt på Aulestad på Bjørnsons bryllupsdag 11. September 1891. Utdrag fra brevet:

Stor-Elvdal er den bygd i Norge jeg har nydt den største velvilje, hygge og heder, og derfor har jeg bestemt mig til å la de bøker jeg kan undvære samles til en boksamling for Stor-Elvdalenes leselystne folk, dog således at bøkene også kan lånes ut til omkringliggende bygder. Foruten evne til morskap og lærdom, av mer almen art, byr samlingen videns vei (historisk, naturhistorisk og filosofisk) til åndelig frigjørelse, - den vårt presteredne og lægmannsskremte folk tungt trenger til. - Så lenge jeg lever, skal jeg øke samlingen så den blir et sterkt våben i bondens hånd mot åndelig undertrykkelse. - Jeg skal også sørge for at samlingen ikke forsømmes efter min død, men stadig økes i samme ånd. - Innbindingsomkostningene skal jeg søke å få dekket.

Bjørnstjerne Bjørnson besøkte Stor-Elvdal mange ganger, og han var god venn med mange av bøndene i bygda. Han bodde hos Haakon og Berthe Westgaard på gården Nordstu Vestgård flere ganger.

Figur 9.22: Bjørnstjerne Bjørnson
Foto: ukjent

B22 Anne Evenstad

Anne Evenstad var husmannsjenta som ble husfrue på en av Østerdalens største gårder, og hun satte spor etter seg gjennom de mange legater hun opprettet.

Anne kom til Evenstad som tjenestejente mens gården ble eid og drevet av Ole Olsen Evenstad 3 og hans kone Ragnhild Eriksdatter. Anne viste seg å være svært dyktig, og da Ragnhild døde 1848, fikk Anne rollen som husmor på storgården, bare 18 år gammel. Odelsgutten, Ole Olsen Evenstad 4, og Anne fikk et godt øye til hverandre, og Oles far gav sitt samtykke til forholdet.

Figur 9.23: Anne Evenstad

Men nå fulgte tragediene på rekke og rad i Annes liv. Like før bryllupet skulle stå, døde hennes forlovede, og like etter døde også Ole nr. 3. Før han døde, hadde han testamentert halvparten av sin eiendom til Anne, og halvparten til barnet som var i vente. Anne giftet seg senere med Erik Bergersen Messelt, men også han døde etter få år, og Anne satt alene på Evenstad med en mindreårig sønn, Ole Olsen Evenstad 5 (1859–91).

Ole nr. 5 studerte forstvesen i Norge og i utlandet; han var også engasjert i lokalpolitikken og ble valgt til ordfører i Stor-Elvdal 1889. Samme år døde hans forlovede, og to år etter døde han selv. Ettersom moren var nærmeste arving, satt hun fra 1891 med hele Evenstad-eiendommen.

Det var store verdier Anne Evenstad nå disponerte. Gården omfattet 400 dekar innmark og 26 500 dekar skog, hvor den årlige avvirkingen gav grunnlag for solide inntekter. Men selv om hun var husfrue på en stor og rik gård, som hadde vært i samme slekts eie i mer enn 250 år, glemte ikke Anne sin oppvekst i små kår, og hun kom etter hvert til å dele rundhåndet ut av formuen, i form av legater og gaver, til beste for så vel hjembygda som gode formål i landet for øvrig.

Etter Annes død ble Evenstad solgt på auksjon, og kom etter kort tid på kommunens hender. Stor-Elvdal kommune stilte i sin tur eiendommen til fri rådighet for Hedemarkens amt for opprettelse av en skogskole. Evenstad skogskole ble igangsatt i amtets regi 1912. I dag er den Høgskolen i Hedmarks avdeling for skog- og utmarksfag.

Anne Evenstad ble tildelt Borgerdådsmedaljen i sølv 1907. Hun døde i Kristiania 1909, nesten 80 år gammel, og ble begravd i hjembygda, hvor det ennå går frasagn om begravelsesfølget, som talte 78 hesteekvipasjer.

B23 Vinjestøtta og Vinjevegen

Aasmund Olavsson Vinje (1818 - 1870) vandret gjennom Stor-Elvdal i 1860 da han gikk til Nidarosdomen for å delta i kroningen av Karl IV den 5. august i 1860. Hans besøk i bygda er udødeliggjort gjennom beskrivelsene i boka «Ferdaminne» hvor han beskrev reisen. Mest kjent er beskrivelsene fra den søndagen da han vandret opp liene fra Nystu Trønnes: "No seer eg atter slike Fjell og Dalar, som deim eg i min fyrste ungdom saag." I dag er Vinjestøtta plassert der hvor Vinje første gang fikk synet av Rondane, og trolig fikk ideen til diktet «Ved Rondane».

Vinjevegen het opprinnelig 'Fjellveien' da den ble påbegynt bygget i 1910., men navnet ble endret etter 1960 da vinjestøtta ble reist til minne om 100-årsjubileet for Aasmund Olafsson Vinjes vandring til Trondheim. Støtta er reist på veiens høyeste punkt (925 m.o.h.).

Figur 9.24: Vinjestøtta ved Vinjevegen. Foto: Elin Gustu, opplevstorelvdal.no

B24 Skrivestua Borgen, Nordre Brænd, Atnbrua

Marie og Knut Hamsun bodde på Nordre Brænd i Sollia som nygifte, fra sommeren 1909 til sommeren 1910. I skrivestua Borgen ved Atnfossen og Atnsjøen skulle Hamsun ha fullstendig ro mens han skrev. Her fikk ingen komme inn, ikke engang Marie. Her jobbet han på romanen «En vandrer spiller med Sordin» og skuespillet «Livet ivold». Skrivestua er i god stand og leies i dag til overnatting.

Figur 9.25: Borgen, Hamsuns skrivestue ved Atnsjøen. Foto: inatur.no

B25 Storelgen

Storelgen er en elg i polert, rustfritt stål som står på Bjøråa rasteplass ved rv3. Storelgen er med sine 10,3 meter høyde verdens nest høyeste elgstatue. Statuen ble bygget i 2015, og ble raskt et landemerke.

Statuen er utformet av Linda Bakke, og kostet to millioner kroner. Den ble gitt i gave til Stor-Elvdal kommune fra kunstfondet i daværende Sparebank 1 Hedmark. Statens vegvesen utbedret samtidig rasteplassen, og prosjektet kostet til sammen 27 millioner kroner. Stor-Elvdal kommune er ansvarlig for vedlikeholdet av elgen.

Formålet med å sette opp Storelgen var å forbedre trafikksikkerheten. «De monotone vegstrekningene gjennom Østerdalen gjør at bilførerne kan bli sløve, og det har ført til utforkjøringsulykker og alvorlige møteulykker. Vi gjør dette for å få «vekke» bilistene», sa avdelingsdirektør Aud Riseng i Statens vegvesen da statuen ble satt opp.

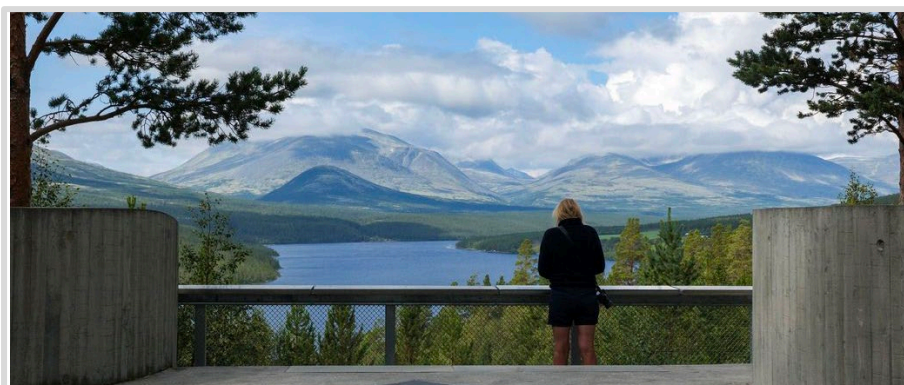
Figur 9.26: Storelgen
Foto: storelgen.no

B26 Solbergs plass

Sohlbergplassen er en rasteplass og utsiktspunkt ved fylkesvei 27 (Venabygdvegen) ved Atnsjøen. Den var ferdigstilt i 2005 og offisielt åpnet 23. juni 2006. Ved plassen er det bygget en utsiktsplattform som har utsikt mot Rondane hvor en ser fjellene slik de framstår på Harald Sohlbergs maleri «Vinternatt i Rondane» (egentlig «Vinternatt i Fjellene») og dette har gitt plassen navn. Plattformen er tegnet av arkitekt Carl-Viggo Hølmebakk.

Den er utformet slik at den framstår som å sveve over terrenget. Den er anlagt mellom og rundt furutrærne, noen steder mer enn 12 meter over bakken og det ble sørget for at fundamentene ikke ødela noen av røttene. Åpningene i gulvet drenerer bort regnvann og slipper sollyset gjennom til bakken under. Gulvet har en svak og ikke merkbar skråning utover som gjør at den besøkende føler at en blir dratt mot utsikten.

Figur 9.27: Solbergs plass
Foto: norske
turistveger.no

10. KRIGSMINNER

Krigshandlingene våren 1940, og de påfølgende fem år med okkupasjon, var dramatiske og har satt sitt preg på Østerdalen. Både i form av fysiske spor, men ikke minst gjennom minner og historier.

Også lenger bak i historien har det vært hendelser i forbindelse med krig i regionen. 1600-tallet var prega av uroligheter, og det var mer eller mindre en sammenhengende krigsperiode fram til 1718. Dette førte til store belastninger lokalt, og til at norske landområder ble avstått til Sverige. Etter dette tok det mer enn 200 år før fiendtlige styrker inntok Nord-Østerdal. I begynnelsen av 1800-tallet ble Danmark-Norge gradvis trukket inn i Napoleonskrigene. Den fikk store konsekvenser for Norge som nasjon, og satte spor i historien for området, selv om det ikke foregikk direkte krigshandlinger.

Krigsminner

Krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon.

Krigsminner fra andre verdenskrig kan være bygg, anlegg, landskap eller andre fysiske spor som er knyttet til hendelser i landet under krigen – fra krigshandlinger eller dagliglivet. Eksempler på dette kan være kystfort, motstandshytter, fangeleire og fluktruter (riksantikaren.no).

Etterlevninger som kan vekke vonde assosiasjoner er også kulturminner. Spørsmålet kan ofte bli om vi tør minnes det ubehagelige. Det blir i dag en stadig større enighet om at vi også bør konfronteres med hendelser i fortida som ikke er bare gode. Man lærer ingenting av en plettfri historie. Flere og flere museer lager utstillinger som er ment for å engasjere og utfordre, framfor belære (*Komissar 2005*). Slik får vi mulighet til å lære av fortida. Som eksempel har Tyskland bevart ca 100 leire fra 2. verdenskrig som minnesmerker og museum. Det er interessant å merke seg at de i dag er et av de eneste landene i Europa som ikke har store høyre-ekstremistiske partier. I Norge har krigshistoriske kulturminner hittil vært en lite påaktet side av kulturminnevernet.

Nr.	Objekt	Lokasjon	Hensynssone
U1	Birkebeinerhistorien		
U2	Krigsvarde, Tronkberget	Øst for Evenstad	H570_
U3	Rudshytta, Sollia	Sollia	H570_
U4	Minnstein for Petter Barstad	Sollia	
U5	Tyskerhullet, bombe hull	Mogrenda	
U6	Stai bru	Stai	H570_
U7	Flyvrak Hovda	Grensa mellom Åmot og Stor-Elvdal	H570_

U1 Birkebeinerhistorien

Ideen til det i dag kjente «Birkebeinerrennet», er hentet fra den historiske birkebeinerferden beskrevet i Snorres kongesaga. Sekken løperne må ha med seg skal være 3,5 kilo, noe symboliserer kongssønnen Haakon Haakonsøn.

Det var borgerkrig i Norge rundt år 1200. Under hver sin høvding kjempet flokk mot flokk om herredømmet av landsdelene og riket. Birkebeinerens fører, kong Sverre hadde tilkjempet seg makten over det meste av landet, før han døde i 1202. Men i Viken og over Opplandene var baglerne sterkest.

Haakon Haakonsøn ble født i Østfold våren 1204. Faren, Haakon Sverressøn, døde nyttårsdagen 1204, og kongssønnen ble straks "etterstrebd" av baglerne som ville ha et mulig kongsemne av veien. Derfor måtte Haakon bringes i sikkerhet, og birkebeinere flyktet med barnet for å føre det til vennen, kong Inge i Nidaros. Til Hamar kom de julaften i 1205, og dro til Lillehammer, hvor de holdt seg skjult på en liten gård i julen. Da de skulle videre turte de ikke ta den vanlige veien opp gjennom Gudbrandsdalen, men dro over fjellet til Østerdalen.

De to beste skiløperne av dem, Torstein Skjevla og Skjervald Skrukka dro i forveien med det ikke ennå to år gamle barnet, og nådde velberget ned i Østerdalen, hvor bøndene tok vel imot dem og viste dem veien videre.

Figur 10.2: Knud Bergsliens berømte maleri «Birkebeinerne»

Bak sagaens knappe beretning om denne birkebeinerferden ligger en stor dåd. To menn kjempet seg frem over fjellet i forrykende uvær, uten å tenke på å snu eller gi opp. Det var landets framtid det gjaldt, og de satte inn alt de eide av mot, krefter og vilje for å bringe i sikkerhet det barnet som de håpet og trodde skulle bli Norges konge (birkebeiner.no).

Haakon Haakonsøn ble konge og gjorde slutt på borgerkrigene. Under ham hadde Norge sin storhetstid i middelalderen.

U2 Krigsvarde, Tronkberget

Nordøst for Evenstad, ligger Tronkberget, 680 moh. På toppen er det en gammel krigsvarde. Denne har stått urørt siden 1812.

Krigsvarden var et ledd i en varslingskjede som gikk fra Christiania over Gjelleråsen, Mistberget og Skreia. Østerdalen fikk varsel over Rokoberget i Løten.

I tillegg til den gamle varden, er det i dag gjenreist en vakthytte på opprinnelige tufter. Et område omkring varden er fredet. I dette inngår en urskog på 54 mål. En furu er ca. 260 år og 29 m høy. Det er merket sti opp fra Evenstad.

Figur 10.3: Krigsvarden på Tronkberget, fotografert 1972.

Foto: Lars Modahl/Anno Glomdalsmuseet

U3 Rudshytta, Sollia

Grebe var en gruppe i Kompani Linge. Gruppen med dette navnet opererte både i Østerdalen og i Gudbrandsdalen – men mest mellom dalførene. Gruppas historie strekker seg over det siste halvannet år av andre verdenskrig.

Rudshytta i Gråhøgda, øst for Sollia, var hovedkvarteret for Grebe fra årsskiftet 1944/45. De siste månedene før frigjøringen var hele hytta kamuflert med hvit fallskjermstilke, og var således meget vanskelig å oppdage for fienden.

Figur 10.4: Rudshytta

U4 Minneste over Petter Barstad

Petter Barstad (1916-1940) fra Follidal mistet livet under flyangrepet i Sollia våren 1940. I Sollia er det reist en minneste.

Nord for Furulund holdt norske soldater og frivillige på å måke veien fri for snø. Da flyene kom, søkte mannskapene dekning 70-80 m ovafor veien.

Trygve Nettet fra Sollia fortalte senere at da han reiste seg og børstet av seg barnåler etter beskytningen av skogholtet, lå en soldat død på bakken. Trygve hadde ligget med sitt eget hode på låret hans. Ei kule hadde gått inn øverst i halsen/nakken på soldat Petter Barstad. (Tekst hentet fra Sollia.net, publisert 24.04.2020)

Figur 10.5: Petter Barstad. Foto: Anno Msea i Nord-Østerdal

U5 Tyskerhullet, bombehull

Deler av den norske hærstyrken som ble trukket tilbake oppover Østerdalen, ble sendt fra Koppang via Atna og opp gjennom Sollia mot Folldal. Veien nordover var imidlertid ikke brøytet, så tilbaketrekkingen stoppet opp. Tyske speiderfly ("Storch") holdt oversikt over troppenes bevegelser. Den 24.april 1940 ble det satt inn bombing og beskytning mot bakkestyrkene fra tyske Heinkel-111 bombefly. Det ble sluppet sprengbomber både på Mogrenda i Ytterdalen, Øverdalen, Endgrenda over gardene på NØ-sida ved Attenbrua og Nessgrenda. Dessuten falt det bomber ved Atna, i Atndalen sør for Mogrenda og i Nord Atndalen.

Kun våningshuset på Enden Nordre fikk en fulltreffer. Bomba gikk på skrå gjennom taket og ut igjen gjennom veggen og ble stående i bakken. På Mogrenda lagde ei 250 kgs bombe et kjempekrater som kalles "Tyskerhølet" den i dag. (Tekst hentet fra Sollia.net, publisert 24.04.2020)

Figur 10.6: Tysk fotografi av Heinkel III under bombeslipp.
Bilde hentet fra Sollia.net.

U6 Stai bru

Stai bru krysser Glomma, og ble åpnet i 1925. Den er ei fagverksbru i stål med overliggende fagverk. Den har 3 spenn på 60 meter hver. Brudekket er i dag oljegrus, og landkarene og de to pilarene er murt opp av tilhugde steinblokker murt i mørtel. Brua er i dag Statlig listeført (verneverdig).

Brua ble gjort ubrukbar av norske styrker i 1940 med en sprengning. Målet var å hindre tyskerne å ta seg over elva. Brua ble senere reparert.

Figur 10.7: Stai bru etter sprengningen i 1940.

U7 Flyvrak, Hovda

Søndag 26.mai 1940 styrtet et tysk fly av typen Luftwaffes JU-52 ved ved Hovda. I flyet var fire besetningsmedlemmer og elleve fallskjermesoldater. De var på vei med forsyninger til Narvikområdet. Alle 15 ombord omkom. En soldat ble funnet sittende inntil et tre, men døde kort tid etter pga skadene. Selv om dette var soldater i tjeneste for Hitler Tyskland, må man kunne kalle det krigens tragedie.

De tyske styrkene som var på Rena ble varslet, og de omkomne ble fraktet ned til idrettsplassen. Videre ble noen fraktet til kirkegården i Elverum, og noen ble ført direkte til æreskirkegården på Ekeberg. Senere ble alle flyttet til Alfaset.

Det sies at været denne dagen var tungt og skyet, men årsaken til at flyet styrtet er ukjent. Noen gjeterne i området hørte ekstra mye flystøy rett før det styrtet. Det var mulig å se at flyet hadde sneiet flere tretopper før det styrtet i det som i dag kalles Flymyra.

Bilder som er tatt ikke så lang tid etter havariet viser et totalt smadret fly som har gått rett i bakken, og ennå kan man finne vrakdeler opptil 70-80 meter fra sørenden av myra. Den dag i dag vises det tre store fordjupninger som viser hvor motorene har slått i bakken. I løpet av krigsårene havarerte fem JU-52 fly i Østerdalen og områdene omkring.

I dag ligger det fremdeles noen vrakrester spredd om. Dette tilhører staten, og det ikke lov å ta med seg noe fra slike havariomåder.

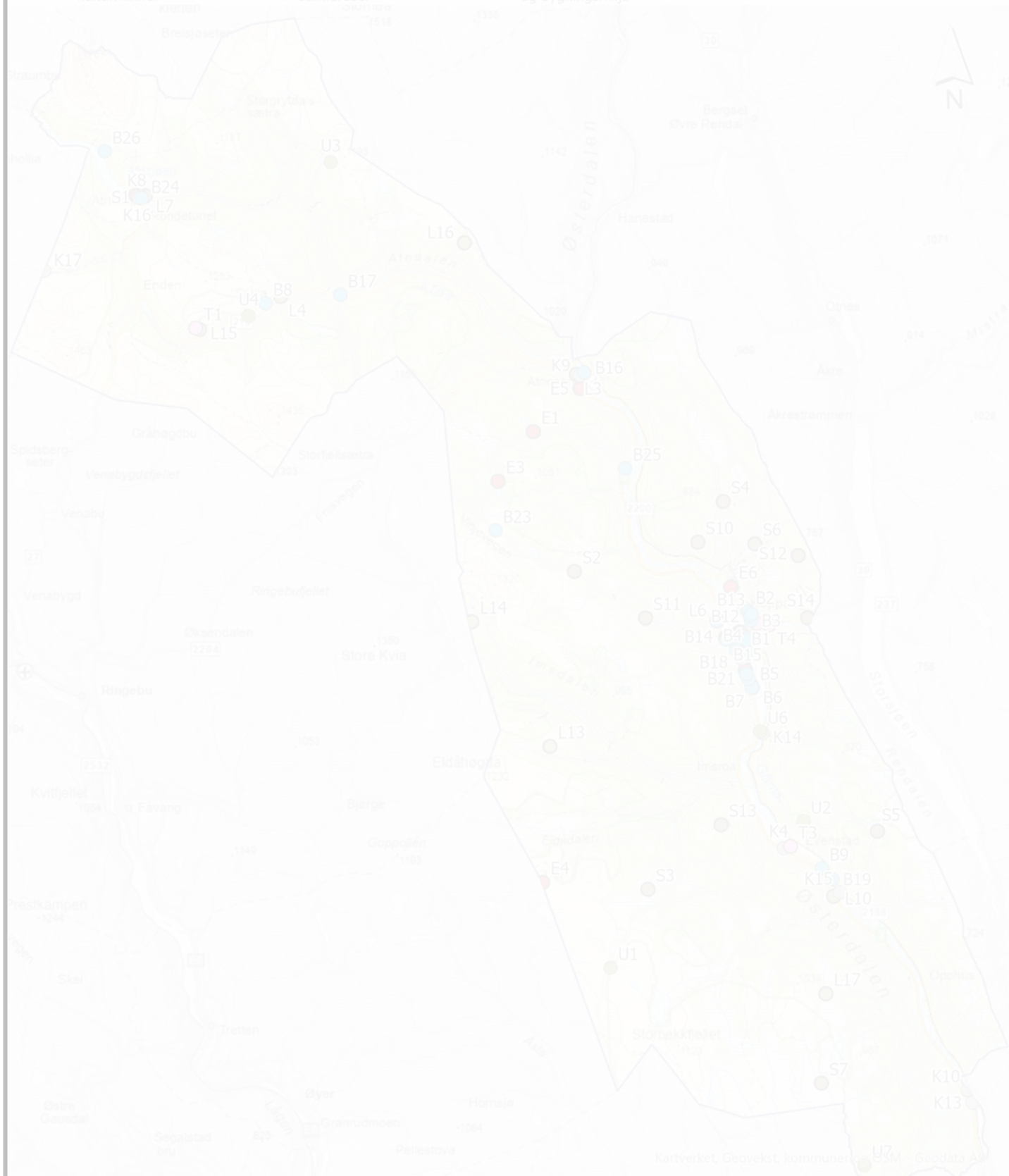
Figur 10.8: Flyvrakdeler var, og er, spredd over 70-80 m ved «Flymyra» ved Hovda. Her bilde fra 1940. Fotoeier: Thor P. Broen NØFMF

11. SAMLEKART.
KULTURMINNEPLANENS KULTURMINNER OG
KULTURMILJØ

KOMMUNEDELPLAN FOR KULTURMINNER OG KULTURMILJØ 2023-2037

- Kommunens eldste historie
- Skogbrukets kulturminner
- Tekniske og industrielle kulturminner
- Krigshistorie
- Landbrukets kulturminner
- Kommunikasjon og samferdsel
- Møteplasser, bygninger og bygningsmiljø

12. BESTEMMELSER OG RETNINGSLINJER

A. GENERELLE BESTEMMELSER (PBL § 11-9)

1. Kulturminner i saksbehandling og planprosesser

Kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap som er prioritert i kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljø i Alvdal, skal tas hensyn til i saksbehandling og planprosesser i kommunen.

2. Krav til dokumentasjon i søknader som berører kulturminner

Ved søknad om nye tiltak innafor hensynssonene, skal det foreligge dokumentasjon og tegninger som viser hvordan nye tiltak skal tilpasses eksisterende kulturminne, kulturmiljø - og landskap. Dokumentasjonen skal vise både nær- og fjernvirkning. Nye byggetiltak skal forholde seg til eksisterende bebyggelsesstruktur. Her vil en vurdering av spesielt byggehøyde og volum være viktig. Regional kulturminneforvaltning skal høres før vedtak, der søknaden gjelder verneverdig bebyggelse.

3. Seterlandskap

I forvaltningen av seterlandskap, er hensynet til kulturlandskap, og skjøtsel av dette, det sentrale. Å tilrettelegge for skjøtsel i form av aktiv setring og dyr på beite skal være førende. Nye bygninger/påbygg/installasjoner skal fortrinnsvis tilpasse seg landskapet og miljøet i form, høyde og uttrykk. Ved byggesøknader tilknyttet moderne landbruksdrift, kan dette fravikes, dersom behovet ikke kan løses innenfor rammene av tradisjonell byggeskikk. Unntak og tilpasninger skal skje gjennom dialog mellom berørte parter, og bygningsvernråd giver skal kunne benyttes.

4. Gjeldende reguleringsplaner

I områder hvor det finnes eksisterende reguleringsplaner som omhandler kulturminner, er reguleringsplanene gjeldende. Hensynssoner for kulturmiljø (pbl 2008) og spesialområder for bevaring (pbl 1985), som ligger innenfor gjeldende reguleringsplaner, er gjeldende.

5. Skilting og reklame på og ved kulturminner

Tekniske innretninger i kulturmiljø, herunder også skilt og reklame, skal gis en diskre utforming, og ha en plassering, materialbruk og fargevalg som harmonerer med områdets karakter og tradisjon. Slike innretninger kan ikke settes opp uten at kommunen på forhånd har gitt samtykke. Tiltaket skal tilpasses kulturminnets egenart.

B. RETNINGSLINJER

6. Forhold til overordnede lover, forskrifter og gjeldende planer

Automatiske- og vedtaksfreda kulturminner skal ivaretas iht. Kulturminneloven.

7. Kulturlandskap

Bygge- og anleggstiltak skal ikke bryte åsprofiler, landskapssilhuetter eller horisontlinjer. Karakteristiske trekk i kulturlandskapet, som topografi, veifar, bruer, landskapsrom, vegetasjon, steingjerder og liknende skal så langt som mulig ivaretas.

8. Samferdsel

For de hensynssoner som omfatter/berører eksisterende veianlegg, tillates normal drift, bruk og vedlikehold.

9. Universell utforming

Der hvor det er naturlig og hensiktsmessig bør prinsippene for universell utforming (UU) legges til grunn for planlegging/oppgradering av bygg/konstruksjoner og uteanlegg. UU-målene må avveies i forhold til natur/terreng og kulturminnevern, hensiktsmessighet og økonomi.

10. Kulturminneplanens rapport er utdypende for forvaltning og vurdering

Begrunnelse og tydeliggjøring for hvordan de ulike objekt er vurdert, og hva som er viktig, er beskrevet i kulturminneplanens rapport.

Plankart med hensynssoner etter PBL § 11-8 følger planen som vedlegg.

13. HANDLINGSPROGRAM 2023-2027

Tiltak	Tema	Ansvar	Gj.føringsår
Etablere gode rutiner for behandling av saker som berører kulturminner og kulturmiljø, oppfølging av kulturminneplanen, og i sammenheng med annet planverk.	Generelt	Kommunen v/Plan- og byggesaksbehandling	Kontinuerlig
Søke muligheter for ny bruk av tomme, verneverdige bygg og andre kulturminner.	Generelt	Stor-Elvdal kommune	Kontinuerlig
Legge til rette for vedlikehold av kulturlandskapet ved aktiv beiting. Ved hjelp og bruk av informasjon om tilskuddsordninger, og bruk og produksjon av skjøttselsplaner.	Landbruk	Kommunen v/Landbruk	Kontinuerlig
Legge til rette for at skolen og frivillige bruker planen i kulturminneprosjekter, gjerne i samarbeid med verdensarvsenteret.	Generelt	Kommunen v/kultur og oppvekst,	2025
Velge objekter fra ulike deler av kulturminneplanen, og etablere god tilrettelegging og formidling i form av informasjonstavler, parkering, skilting eller arrangementer.	Generelt	Kommunen v/kultur	2025-2027
Revidere handlingsplan og supplere/revidere kulturminneplan.	Generelt	Kommunen v/plan	2028

14. LITTERATURLISTE

Andersen, Ottar (fra 1966-): Bygdebøker for Engerdal (Bind 1-5)

Askeladden.no: www.asketadden.ra.no/sok/

Bakken, Arne m.fl. (2017): Hodalen i 350 år. Historie og historier

Bergstøl, Jostein (2003): Gravene i fangstmarka – hvem ligger der og hvorfor? I På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10.000 år. Red. Hilde R. Amundsen, Ole Risbøl og Kjetil Skare. NIKU Tema 7:53-57.

Digitalmuseum.no: www.digitalmuseum.no

Espelund, Arne (2011): Jernvinna i Os og Tolga: smiearbeid. Arketype forl. i samarbeid med historielaga i Os, Tolga, og Vingelen skole- og kirkemuseum

Hvamstad, Per (2014): Østerdalsstuer – lokal bygningstype med stor symbolverdi

Jacobsen, Harald og Jørn-R Follum (1997): Kulturminner og skogbruk. Skogbrukets kulturinstitutt.

Kolandsrud, Mari (2000): Pilegrimenes vandring til Nidaros. Trysil – Nord-Østerdal – Trondheim. En veiviser til vandringen. Trysil, Rendalen, Tynset, Tolga og Os kommuner.

Komissar, Mariann (2002): Kurositet, kunst eller artefakt? I Johansen, Anders, Losnedahl, Kari Gaarder og Ågotnes, Hans-Jakob (red.). (2002): *Tingenes tale, innspill til museologi*. Bergens Museums skrifter nr. 12, Universitet i Bergen.

Kirkeregisteret.no: www.niku.no

Kongsrud, Håvard Havin (2011): Grend og slekt, bygdebøker for Stor-Elvdal Bind 1.

Lie, Vegard (2024): Skriftlige og muntlige overleveringer

Miljolare.no: www.miljolare.no

Naturbase.no: www.naturbase.no/kart/

www.nasjonalmuseet.no

Riksantikaren.no: www.riksantikvaren.no

Ryen, Jon Olav (200x): Stedsnavn i Nord-Østerdal med Rondane, Rørosfjella og Femundstraktene. Kolofon forlag

www.sollia.net

Spangen, Amund (2009): Barfrøstuer i Os.

St.meld. nr. 16 (2004-2005): Leve med kulturminner

Sæther, Vegard (2018, 2021): Grend og slekt, bygdebøker for Stor-Elvdal Bind 2-4.